بەشی دەیەم

* مەزاری ئەسحابان لە کوردستاندا
* وتەیەك
* گۆڕی ئەبودوجانە لە رانیە
* گۆڕی عوکاشە لە کامیاران
* گۆڕی میقداد لە رانیە و شارەبان
* گۆڕی ئەباعوبەیدە لە عەبابەیلیٚ
* گۆڕی ئەسحابەدریٚژ لە دیٚلیٚژە
* گۆڕی ئەسحابە عەبدوڵلا لە سەرچنار
* گۆڕی عەبدوڵلا کوڕی عومەر لە زۆر جیٚگە
* مزگەوتەکانی عەبدوڵلا کوڕی عومەر لە کوردستان

وتەیەك

خاك وخەڵکی کورد پێکهاتەیەکی هێندە بە نرخ ودەوڵەمەندو مەزنە، هەڵدەگرێت لە هەموو ڕوویەکیەوە چەندین لێکۆڵینەوەو بەدواداچونی لەسەر بکرێت و، توێژەر پەکی نەکەوێت لەنەبونی کەرەستەو سەرچاوەو پێویستیەکانی، ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو مێژوە کۆن و دورو درێژەی کە لە سەرخاکەکەی بەسەر بەرزانە ڕابیبواردوەو جێ وڕێی‌خۆی کردوەتەو خۆی سەلماندوە.. یەکێك لەولایەنەگرنگانەی کە دەکرێت بخرێتە بەر توێژینەوە، ئەو هەموو گۆڕومەزارو مەرقەدوشەخسانەیە، کە بەناوی گۆڕی ئەسحابان سەراپای خاکی کوردستانی گرتوەو، هیچ ناوچەو شارو لادێ ودەشت و شاخێك نیە یەکێك یان چەند دانەیەك لەومەرقەدانەی بە ناوی کەسێکی ناودار یان سەحابە بەڵام لە ڕاستی دا نادیارو ئەفسانەیی بەسەرەوە نەبێت. بەدوادا چونی ئەو کارە لە هەندێ لایەوە ئاسانە، چونکە سەرچاوەیەکی زۆر و زەبەندەمان لە بەردەست دایە و، ناوی سەحابەکانیش هەتا ئاستێکی باش هەیە، دەتوانرێت گەڕان بەدوایاندا بکرێت، بزانرێ ئایا سەد دەرسەد تەواوە ئەو سەحابانە هاتونەتە کوردستان ولە سەرخاکەکەی تێکۆشاون ولەناوچون ولاشەکەیان جێماوە و، پاشتر بوەتە گۆڕو بە پیرۆز ڕاگیراوەو پارێزراوە.. یان نا؟ دوای خوێندنەوەی زۆری سەرچاوە ئیسلامیەکان لەسەر فەتحی کوردستان، دەرکەوت کە گۆڕی هیچ سەحابەیەك لەو ناوداروناسراوو دیارانە ... ئەوانە نالێم کەناویان نیەو ڕەنگە لە شەڕیان لە گەڵ فارس کوژرابن وبێناونیشا ن ئەسپەردە کرابن .... لە خاکی کوردستاندا نیە، چ بە مردن بێت یان کوژران، وەکو بە هەڵە مەلا ڕەئوف سەلیم حوێزی لە کتێبەکەیدا باسی دەکات[524]، کە گوایە کۆمەڵێك سەحابە هاتونەتە کوردستان وشە هید بون، دوای لێکۆڵینەوە دەرکەوت ڕاستی تیانیەو هەڵبەستراوە، لەوانە ناوی فەزلی کوڕی عباس وعەبدوڵلای کوڕی عومەرو زوبێری کوڕی عەوام و عەبدوڵلای کوڕی جەندل ووائلەی کوڕی ئەسعەل وقەعقاع کوڕی عەمر وزۆری تری بردوە. کە دەکرێو ئاسانە بەدواداچونی لەسەر بکرێت، بەڵام لێرەدا پرسیارێك سەرهەڵدەدات، داخۆ پێمان خۆش بێت گۆڕی سەحابەیەك لە ناو خاکی کوردا هەبێت؟ یاخود بترسین و بەرگری بکەین و بڵێین نەخێر، سەد شکور بۆ خودا کە دەستی هیچ کوردێك لە باپیرانمان، لە خوێنی‌سەحابەکاندا نیەو، دەستی کورد پاکەوخاکمان پاکتر، کەخوێنی سەحابەکانی پێغەمبەری تیا نەڕژاوەو! بەڕاستی خەڵکی کارێکیان کردوە نەوێرین هەندێك شت بڵێین، بەمەرجێ گەر باپیرانی ئێمە بەرگرییان کردبێت و، هەزاران سەحابەشیان کوشتبێت، چاکەو خراپە بۆ ئەوان نوسراوەو، بەهیچ جۆرێك ئێمە بەر پرس نین لە هەڵوێست وکارو کردەوەی ئەوان، تەنها بۆمان هەیە بخوێنینەوەو بنووسین ولەمێژومان بکوڵینەوە، بڕوانە ئێمە چ فەخرو شانازیەك دەکەین کە خودا لە قورئاندا دەفەرموێت کەشتیەکەی نوح پێغەمبەر سەلامی خوای لێبێت، لەسەر شاخی جودی لە کوردستان نیشتوەتەوە، بریا لەو دیاریە خوداییانەمان زۆر دەبو، سەدبریا پاشماوەی کەشتیەکە ئەمڕۆ لەکوردستاندا بمایە و، کەناڵەکان وگەشتیاران ڕۆژانە بهاتنایەتە سەیری‌و زیارەتی ئاسەواری باپیرە گەورەیانو، ماوەیەك لە گەڵ چیرۆکی ئەو تۆفانە مەزنەدا بژیانایە، خۆزگە کوردستان ببوایەتە عەنتیکەخانەی شوێنە پیرۆزەکان، جا بزانە ئەمڕۆ چ سودێکمان دەبینی، بڕوانە میسر چ شانازی دەکات کە گۆڕی ئەسکەندەری مەکدۆنی لەخاکیاندا هەیە و، ملیۆنان دۆلاری خەرج کرد هەتا لە کەناری دەریا لە ئەسکەندەریە دۆزیانەوە، ئەسکەندەر لەشارەزوری کوردستان توشی نەخۆشی مەلاریا بوو، چوە بابل لێی پیس کردو مردو ناشتیان، پاشان سەرکردەکانی گواستیانەوە بۆ شاری ئەسکەندەریەی میسر، ئێستە بوەتە خێرێکی ئابوری بۆ میسر، بە مەرجێ کەئەسکەندەر دەیان هەزار کەسی لە خەڵکی شام ومیسر کوشت، شاری سورو غەزەی لەگەڵ خاکدا یەکسان کرد، خەڵکەکەی کوشتن یان کردنیە کۆیلە، ئەوان ئەو بونەیان پێ خۆشە وشانازی

[524] کوردستانو ئاییتی ئیسلام ـ مەلا ڕەئوف سەلیم حوێزی ـ 1970ـ بەغداد.

پێوەدەکەن، بەمەرجێ ئەسکەندەر ساڵی 332پ.ز بوە هۆی لەناو بردنی دەوڵەتی فیرعەونی تەمەن سێ هەزار ساڵەی میسرو، دەوڵەتی بابلی دوو هەزار ساڵە لە عێراق و، ئیمپراتۆریەتی هەخامەنشینی فارسیو، دەوڵەتی باکتیری لە ئەفغان و، ئیمپراتۆریەتی هیندی، وە بە گوێرەی سەرچاوە مێژوییەکان یەك ملیۆن ونیو لە خەڵکی ئاسیای کوشت، پانزە هەزار وڵاخی بارکرد بە سێ جار لە ئاڵتون ومجەوهەرات ونەختینەی پاشایان وکۆشکەکانی فارس و میدیا وناردنیەوە بۆ مەکدۆنیاو یۆنان، بەقسەی خۆی تۆڵەی سەدان ساڵەی جەنگی (تەروادە) ی نێوان ئاسیاو ئەورووپادەکاتەوە، بەڵام ئەگەر گۆڕی سەحابەیەك لەخاکی کوردا دەربکەوێ، لێمان دەکەنە هەرا، گوایە ئەوانە هاتون بۆتاڵانی وکوشتن وئەنفال کردن ولەناو بردنی دەوڵەتی کورد، گۆڕی بیست وپێنج هەزار سەحابە لە وڵاتی سوریە دایەو، دەیان شەڕی قورس رویداوە، هەر جێی شانازیانە، بڕوانە شاری مەککەومەدینە چ شان و شەوکەتێکیان هەیە لەجیهانی ئیسلامیدا بە هۆی شوێنە پیرۆزەکانیەوە، ساڵانە دەیان ملیۆن حاجی سەردانی دەکەن، ئەوە قودسی پیرۆز و، مەرقەدەکانی پێغەمبەران ئیبراهیم وموساو یەعقوب وسلێمان و زۆری تر، سەلامی خوایان لێ بێت، لەئاستیئیسلام و گاورو جولەکەی جیهاندا ناوی هەیە، ئیمامی عەلی وئیمام حوسەین لە نیوە دورگەوە دەرچون ولە نەجەف وکەربەلا ئەسپەردە کراون، ئەمڕۆ بە گەورەترین ئاسەواری ئیسلامی دادەنرێن لە عێراق داو ڕۆژانە هەزاران کەس سەردانی دەکەن، بەمەرجێك لەجەنگی جەمەل وسەفیندا کە ئەوان کردیان حەفتا هەزار کەس کوژراوە، پاشان بە ستەمێك سەری ئیمام حوسەینیان بردە دیمەشق وئەسپەردەکرا، ئەوکارەساتە دڵتەزێنە بوەتە خێروبێر بۆئەمڕۆی سوریەو ساڵانە سەدان هەزار سەردانی دەکەن، بڕوانە شاری موسڵ، بەهۆی نەبی شیت ونەبی یونسەوە چەند ناودارو مەزن بوە، ئەمڕۆ ئێمە لەکوردستاندا قەبرستان وگۆڕی سەحابەی زۆرو زەبەندە دەبینین، دۆڵی سەحابان، دۆڵی شەهیدان، ئەسحابە سپی وئەسحابە درێژو ئەباعوبەیدەو بانەیی ئەسحابە کوژو زۆری تر، وا دەردەخەن ئاسەواری شەڕێکی قورس ودژوار بوبێ لەناوچەکەدا، گومانی نیە شەڕو هەرای زۆر بوەولە شەڕیشدا هەرخراپە دە کەوێتەوە، لە گەڵ ئەوەدا خۆزگە گۆڕی دەیان سەرکردەوسەحابە لە سەر خاکی کوردا دەبو، هەتا زوتر ناوی شارو ناوچە کوردیەکان دەچوە ناومعجەمی بولدانو مونجیدو قاموسی موحیتەوە، ئیسابە فی تەمیز سەحابەو ئوسدولغابەو ئەوانی تردا ناوی شوێنە کوردیەکان دەبراو، ئێمە ئەمڕۆ مێژوویەکی کۆنتریمان دەزانی، زوتروزیاتر گوێ بەشارو ناوچە کوردیەکان دەدرا، مێژویان نادیار نەدەبوو، جگە لەوەی کە ڕەنگە مزگەوتی گەورە بەسەرگۆڕی ئەو سەحابانەوە بکرایە، ئاسەواری گرنگ بۆ ئەمڕۆی کورد جێ‌دەماو کوردستان ئاواچۆڵ و خاڵی نەدەبو لە کارو هونەری پێشینەکانمان.

پیرۆکەی ئەم نوسینە لەوەوە سەرچاوەی گرت، لەم شەوانەدا چومە ماڵی زانایەکی ئاینی، بۆی گێڕامەوە لەم ڕۆژانەدا چون بۆ تەعزیە بۆ قەرەداغ، لە ڕێگە لایان داوەتەسەر مەرقەدی سەعدی کوڕی ئەبی وەقاس لە نێزیك ئاوایی دێلێژەو فاتیحایان داداوەو زیارەتێکی پڕ بەدڵی خۆیان کردوە، مامۆستاکە وتی هەست وسۆزێکی بەرز دڵ ودەرونی داگرتم، کە بەخزمەت ئەو سەحابە ناودارەو خۆشەویستی پێغەمبەری ئازیزمان گەیشتم..بەڵام ئەو زانا دڵسۆزە لە بیری نەبوە کە سەعد خاڵی پێغەمبەر بوە، دەنا زیاتر دەتاوایەوەو دەیلاواندەوەو هەستی دەجۆشا، ئەوە مافێکی پیرۆزی خۆیەتی، خوای گەورە بەنیەت ودڵی خۆی لێ‌ی قبوڵدەکات، ئەگەر ئەوە گۆڕیئەو خۆشەویستەش نەبێت، بریا خاکی کوردی ئێمەش ببوایەتە بێشکەو جێنزرگەی گۆڕی دەیان سەحابەی ناودارو بەرز، ئیتر کەیفی خۆیان بوو ناحەزان چیان دەچنی ودەوت! بابەتەکە هەڵدەگرێت بۆچونی تایبەتی لەسەربوترێت ولەشوێنی خۆیدا بە سانایی قسەی لەسەر بکرێت، هەتا لای خوێنەری کورد ئاشکرابێت کە ئەو پیرۆزیانەی بەدەورو پشتیەوە هەیە چین وکێن و، چۆن ئەو ئەفسانەو ناوەیان بۆ هەڵبەستراوە؟ بۆ نمونە زۆر هەوڵم دا بزانم شەخسی ئەسحابە سپی لە شاری سولەیمانی هی کێیە، کەس نەبو بزانێ. ئەسحابە درێژی

دێلێژە لە قەرەداغ، گۆڕەکەی چواردە مەتر درێژە، کە لە گۆڕی سەردەمی ئیسلام وپێشتریش ناچێت، ئەسحابە درێژیش لە دێی دەرەشیش لە هەڵەبجە و، لە سەنگاو لەدێی سێگۆمەتان هەیە چوار پێنج مەتر درێژە، هەر لەوێ شێخ زەردو شێخ ڕەشیش هەیە خەڵکی ناوچەکە نازانن هی کێن. زۆرچیرۆك وئەفسانەی سەیر دەوری هەندێ لەم شەخسانەی داوە، کە سەری لە گوناهەوە دەردەچێ، ئیسلام پیرۆزیەکانی پێش خۆی هەڵوەشاندوەتەوە ئیتر هەرچیەك بێت، بۆ نمونە قازی بەنێ لە دێی نەوتی لە نزیك دێی میر یاسی لە قەرەداغ شەخسێکەو ڕون نەبوەتەوە چ کەسێکە، دەڵێن جۆرێکی لەخۆگرتوە، ئەو ژنەی دەچێتە سەری بۆ داوای منداڵ، دەبێ لە گەڵ پیاوێکی نامەحرەم دا بچێت، نابێ مەحرەم بێت، دەنا نیازی حاسڵ نابێت ومنداڵی ناداتێ! هەفتانە ژمارەیەکی زۆر سەری لێ دەدەن.. مەرقەدی ئەبوعوبەیدە لە هەڵەبجەو، ئەسحابە سپی لە سلیمانی و، ئەبودوجانەی ئەنساری لەڕانیەو ناوچەی قەسری شیرین و، ئەسحابە عەبدولاّ لە سەرچیاو، میقدادی ئەسوەد لە شارەبان ومیقدادیەو، عوکاشە لە کامیاران و، ئەنەس لە تەبرێز و، عەبدولاّی کوڕی عومەر لە ناوچەی ڕانیەو نێوان هەولێرو موسڵ و، زۆری تر گۆڕو مەرقەدیان هەیە، ئەمەجگە لە گۆڕەکانی سوڵتانی ساق وپیرداودو پیر ئەلیاس وپیر خدرو پیرانی تەریقەت وپیری شەوکێل وپیر وەتێ وپیرەمەگرون و پیرنەوەزوکۆسەی هەجیج و زۆری تر کە ڕەنگە زانایان وپیرانی ئاینی زەردەشتی بوبن کە ئاینی پێش ئیسلامی کوردەکان بوەو گۆڕەکانیان تائەمڕۆ بەپیرۆزی ڕاگیراوەو ماونەتەوە.

لێرەدا مەبەستمان نیە تەشەر لەگۆڕی ئەو سەحابەو پیرانە بدەین و لە نرخیان کەم بکەینەوە، یان سەردان وزیارەتکردنیان بەهیچ بزانین ودوعاگۆییان لێ داوانەکرێت، ئەوە هەموو کەس ئازادەو کەیفی خۆیەتی چۆن و چی دەکات و چۆن بیردەکاتەوە، بەڵکو دەمانەوێ بزانین ئەم گۆڕانە چین وکێن وچۆن پەیدابون وچۆن باس و ناویان هاتوەتە کوردوستان ومێژوی ژیانیان چۆن بوەو بۆچی مردون یان کوژراون و پیرۆز ڕاگیراون، کە بەمە چمکێکی باش لە مێژووی ونی کورد ئاشکرا دەبێت و، خزمەتێك بە مێژووی شەخس وگۆڕەکان و ژیانی کورد دەکەین، هەتا بزانین ئەم پیرۆزیانە کێن کە کورد لەتەنگانەدا پشتیان پێدەبەستێ و داوایان لێدەکات. بریا لیستێکی تەواو لەناوی شەخس ومەرقەدو گۆڕو قەبرستانی ئەسحابان لە کوردستاندا هەبوایە، شوێنی جوگرافیای، لە کوێوە نزیکە، چ چیرۆك وئەفسانەیەکی لەسەر هەیە، هەتا بەدوادا چونی لەسەر بکرێت بگەینە ئەنجامێك کە سود بەمێژووی کوردی ئیسلامیمان بگەیەنێت...

واچاکە ژیانی کەسەکان بەدورو درێژی بگێڕرێتەوە، هەتا لای خوێنەر ڕون بێت چۆن ژیانی گوزەراندوە، هیچ گومانێك نەمێنێ لە ژیان ومردنیو ڕاستی گێڕانەوەکە.. واچاکە گۆڕی هەندێ ئەسحابە_لە ئەسحابێکی زۆر کە لە کوردستاندا ناویان هەیە_ هەڵبدەینەوە، بزانین ڕاستە هی ئەوانە، چونکە ئێمە لە باسی فەتحی کوردوستاندا پێشتر سەلماندمان کە شەڕلە نێوانی کوردو سوپای ئیسلامدا ڕوی نەداوە، بەتایبەت مەزاری ئەسحابان ودۆڵی ئەسحابان ودۆڵی شەهیدان لە شوێنێکدان لەکوردوستاندا کە هەرگیز شەڕ تیایاندا نەقەوماوە و، باسیان لە هیچ سەرچاوەیەکی بڕواپێکراودا نەهاتوە.

من وادەزانم ئیتر ئەو قەبرستان و گۆڕانە بوونەتە ئەفسانەو لە ناخ ومێژوی کوردا چەسپیوەو ڕەگی داکوتاوە، چاك نیە بە باس و بەکردەوە هەوڵیلە بەینبردنیان بدرێت، چونکە میللەتانی تر لە هیچی خۆڕایی مێژوو ئەفسانە بۆ خۆیان دەتاشن، ئێمەی کورد کەشتێکمان هەیە، بۆ لە خۆڕا لە بەینیان بەرین ولە مێژومانیان دابڕنین، هیوادارم بگەینە ئەنجامێك وکەس لەم توێژینەوانە پەست ونیگەران نەبێت..

گۆڕی ئەبودوجانەی ئەنساری لەناوچەی ڕانیە

پێشتر لە ڕۆژنامەکاندا راگەیاندنێکی بڵاوکردەوە داوام کردبوو کە هەرکەس لەناوچەی خۆی لە سنووری کوردستان گۆڕو مەرقەدی سەحابەیەك شك دەبات با ناوی تەواوو چیرۆكو روداوو شوێنەکەیم بۆ رەوانە بکات تا لێکۆڵینەوەو بەدواداچوونی بۆ بکەم، هەر بەو دواییە نامەیەکەم بۆ هات لە قەزای ڕانیەوە باس لە گۆڕی سەحابەیەك دەکات و دەڵێ:(خەڵکی ناوچەکەو دەورو بەر و، بگرە زۆر وتار خوێن لە وتارەکانیاندا بڕوایان پێیەتی و باس دەکەن و، لە لای خەڵکی (متەواتر)ی وەرگرتوە و، دەڵێن فلاَن گۆڕ گۆڕی (ئەبو دوجانە)یە، دەڵێن کاتێ لە شکری ئیسلام هاتە کوردستان و گەیشتە (کێلەبۆڕێ) کە دەکەوێتە خوار ناحیەی چوارقوڕنەی سەر بەقەزای ڕانیە، گوندەکە ئێستە بوە بە ژێر ئاوی دەریاچەی دوکانەوە، ئەوکاتە لە شکرەکە ڕێگەی لێ دەگیرێ بە هۆی بە فرێکی زۆرەوە، لە کاتێکدا ئەوان دەیانەوێ شەڕلەگەڵ (فەروخی مەرگەیی) بکەن، بۆیە وەفدێك دەنێرن بۆلای فەروخ بۆ مەرگە، بەلاَم لە ڕێگا دوو کەس پێی دەگەن وشەهیدی دەکەن، ئەویش ناوی (ئەبودوجانەی ئەنساریە).دەڵێن پێش ئەوەی بگاتە سنجان واتە سێناجیانی ئێستا لە سەر زێی دەربەندی بیتوێن شەهیدی دەکەن)[525]. پاشان نوسەری نامەکە داوا دەکات لێکۆڵینەوەیەك لە سەر (دۆڵی ئەسحابان)و(دۆڵی کافران)بکرێت کە هەر لەو ناوچەدایە.

ئەم چیرۆکانە لە کتێبەکەی مەلا ڕەئوفی حوێزیەوە سەرچاوەی گرتوە، دەنا لە واقیع دا هیچ بنەڕەتێکی لە ڕوداوو سەرچاوەکاندا نەبوە، مەلا ڕەئوف بەکورتە ئاوای دارشتوە:(کاتێك سەحابەکان وڵاتی شام وئەرمەن ڕزگار دەکەن، ئەبوعوبەیدە نامە دەنوسێ بۆ خەلیفە عومەر داوا دەکات بەرەو کوێ بڕۆین، ئەویش وەلاَم دەداتەوە کە خالید بنێرێ بەرەو ڕۆژ هەلاَت بۆ ولاَتی کوردان، بە چوار هەزار جەنگاوەرەوە کەوتنە ڕێ بە کۆمەڵێك سەرکردەوە کە ئەبو دوجانەش لە ناویاندابوو، هەولێریان گرت وچونە هەرمۆتەو دێی ڕۆستەم وخەڵکەکە موسوڵمان بون، بەفرێکی زۆر بارییوو شەولەوێ مانەوە بەیانی چونە سەر زێی بچوك لە ڕۆژ هەلاَتی میرزاڕۆستەم، خالید بانگی ئەبو دوجانەی کرد فەرموی بڕۆ بۆلای پادشای مەرجێن (مەرگە)و بانگی بکە بۆ سەر ئیسلام، ئەبو دوجانە سواری ولاَخ بوو ڕۆشت، لە چاو ون نەبووبوو، دیتیان لە ولاَخ کەوتە خوارەوە، زراری کوڕی ئەزوەر لەو وەختەدا چاوی لێ بوو، چوو بۆلای خالید فەرموی بینیم ئەبو دوجانە لە ولاَخ کەوتە خوارەوە، وابزانم سەرما زۆر کاری تێکردوە، خالید فەرموی بڕۆ بزانە چیە، کەڕۆیشت دەبینێ خوێن لە لاشەی دەڕوات، ئەبو دوجانە وتی تیرێکیان لێدام، تەواو لە قسە نەبوەوە وەفاتی کرد.. ئەبو دوجانەیان بە بەرگی خۆیەوە تەسلیمی خاك کرد)[526]. ئەمە کورتەی نوسینەکەی مەلا ڕەئوفە، بابزانین سەر سەرچاوەکانی فتوحات و پیاوناسان (الرجال) چۆن باسی ژیان وهەوڵ ومردنیئەبو دوجانە بەساڵ وبەروار دەکەن.

ژیاننامەی ئەبودوجانە

ناوی سەمماك کوڕی ئەوس کوڕی خرشە کوڕی لوزان نازناوی زی مەشهەری ئەنساری سەر بەهۆزی بەنی ساعیدە، یەکێکە لە یارانی پێغەمبەر، لە جەنگی بەدرو ئوحدو غەزاکانی تری لە گەڵ پێغەمبەردا بەشدار بوە، لە جەنگی ئوحددا پێغەمبەر شمشێرێکی بەو بەخشی، کە جێی فەخری بوو، هەرگیز لە پێغەمبەر جوێ

[525] دەقی ئەو نامەیە لەلایەن کاك ئیبراهیم ئەحمەد بەرزنجیەوە لە بەرواری (2002/1/8) پێم گەیشتووە بۆ لێکۆڵینەوە لە بنەڕەتی گۆڕی ئەبودوجانەی ئەنساری.

[526] کوردستان وئاینی ئیسلام، مەلا ڕەئوف سەلیم حوێزی لا 77_90 چاپخانەی جامعە 1970 بەغداد.

نەدەبویەوە، لە بەر ئەوە پێغەمبەر دوعای خەیری بۆ کرد[527]، مەحمود شاکر دەڵێ: سەرکردەیەکی جەنگی ئوحد بوو، پێغەمبەر شمشێرەکەی دەرهێناو فەرموی کێ ئەم شمشیرە هەڵدەگرێت، چەند پیاوێك هەستان، لەوانە زوبێرو عومەری کوڕی خەتاب وعەلی کوڕی ئەبوتالیب، بەلاَم نەیدانێ، هەتا ئەبو دوجانە هەستاو وتی من، وەری گرت، وتی هەقی ئەم شمشێرە چیە ئەی پێغەمبەری خوا؟ فەرموی پێی بدە لە دوژمن هەتا دەچەمێتەوە، ئەبو دوجانە وتی من هەقی خۆی دەدەمێ، ئەبو دوجانە پیاوێکی ئازابوو، لە جەنگدا گەرم دەبوو، کە شمشێرەکەی وەرگرت پارچە قوماشێکی سوری دەرهێناو بەستی بە سەریەوە، لە نێوان دوو ڕیزەکەدا خۆی پێوە هەڵدەکێشا، پێغەمبەر فەرموی ئەم خۆهەڵکێشانە ڕەوشتێکە خوا ڕقی لێیەتی ئەگەر لەم جێگایەدا نەبێت، کە جەنگ گەرم بوو ئەبو دوجانە چاك دەجەنگا، کەسێکی ئازای بینی بەرگی جەنگی پۆشیبوو، خەریك بوو لێی بدات، کەسەکە پاڕایەوە، دەبینێ ژنە، شمشێرەکەی بەسەریەوە لابرد[528]. پارەزانی دەڵێ: بینی یەکێك خەریکە بەناو کوژراوو بریندارەکاندا ئەگەڕێو لەتیان دەکات، بۆی کشاو هەڵی کوتایە سەری، کە چاوی پێیکەوت قیژانیو هاواری کرد، بینی هیندی ژنی ئەبوسوفیانە، گەڕایەوە وپێی ناخۆش بوو بە شمشێری پێغەمبەر بدات لە ژن[529]. کە تێك هەڵپرژان دروست بوو، زوو زوو پەلاماری پێغەمبەردەدرا، ئەوە هەر ئەبودوجانە بوو کە پشتی کردبویە سوپەر و دەیدایە بەر ڕمی بێبڕوایان کە دەیان گرتە پێغەمبەر، بە پشتی خۆی پێغەمبەری دەپاراست[530]. بەشداری جەنگی یەرموکی کرد، دوای وەفاتی پێغەمبەریش هەمان گوێ ڕایەڵی بۆ ئەبوبەکر نواند، کە بڕواکزەکان لە دین هەڵگەڕانەوە، ئەبوبەکر 11 سوپای بۆ ئامادەکردن. خالید وئەبودوجانەی ناردە سەر هەڵگەڕاوەکانی یەمامە کە موسەیلەمەی درۆزن پێشەوایەتی دەکردن[531]، کە موسەیلیمە شکاو پەنای بردە ناو شورای باخەکەوە، ئەبودوجانە ئازایانە موسوڵمانەکانی لێهاندا، بەو هۆیەوە سوپای ئیسلام چونە ناو باخەکەوە، دەڵێن ئەو موسەیلیمەی بریندار کرد، ئەوەندەش جەنگا تا شەهید بوو، هەندێکیش دەڵێن موسەیلیمە ئەوی شەهید کرد، ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ کتێبەکان، بە تایبەت کتێبی (در الصحابە)ی شەوکانی ـ ص522ـ523) و، واقیدی لە (الردە . ص 74) و، ئیبن سەعد لە (الطبقات الکبری ـ ج3 ص557) دا، هەموو یەك قسە دەکەن ودەڵێن: ئەبودوجانەی ئەنساری لە ساڵی 11ـ12ی کۆچیدا لە جەنگی(الردە) هەڵگەڕاوەکاندا شەهید بوە، هەروەها بڕوانە (الاصابە فی تمیز الصحابە)ی ئیبن حەجر ـ ج4ص58) و، (الاستیعاب فی معرفە الاصحاب)ی ئیبن عەبدولبەر ئەلقورتوبی ـ هامش ج4 ص58) و، (اسد الغابە) ی ئیبن ئەسیری کوردی ـ ج2ص352)و (ثمار القلوب ـ ص68) و، (الاعلام)ی (زەرکەلی ـ ج3 ص138ـ139)و زۆری تر)[532]. یەعقوبی دەڵێ: موسەیلەمەی درۆزن سەرەتا موسوڵمان بووبوو، بەلاَم لەساڵی 10ی کۆچی دا هەڵگەڕابویەوەو دیعایەی پێغەمبەرایەتی دەکرد، زیاد لە چل هەزار چەکداری بۆ دژایەتی موسوڵمانان ئامادەکردبوو، ئەبوبەکر خالیدی بۆ نارد، دوای چەند شەڕێکی قورس موسەیلەمەیان خزاندە ناو شورایەك و شەڕی قورس قەوما، هەزاران کەس کوژرا، ئەبودوجانەی ئەنساری شمشێری لە موسەیلەمەدا، موسەیلەمە بە بریندار ی پەلاماری ئەبودوجانەی داو

[527] فتوح سواد العراق، روایتی محمد واقدی، ترجمة عبدالعزیز واعظی پیاچونەوەی نادری کریمیان، ص156ـ159 وص248 تهران 1995 مرکز پخش.

[528] التاریخ الاسلامی، محمود شاکر ج 1ـ2 ص230ـ 242 المکتب الاسلامی طبع 7 بیروت 1991.

[529] ژیانی پێغەمبەر، عزیز ئەمین پارەزانی، لا336 چاپخانەی کامەرانی سلیمانی 1973.

[530] التاریخ الاسلامی ص240.

[531] ڕۆژبەیانی نەیپێکاوە کەدەڵێ ئەبودوجانە لەو هێزەدابوو کە پێغەمبەر ناردبوی بۆ سەر موسەیلیمەی درۆزن، چونکە ئەبوبەکر سوپای ناردە سەر هەڵگەڕاوەکان نەك پێغەمبەر، ئەو کاتە پێغەمبەر وەفاتی کردبوو..بڕوانەسیپارەکەی جەمیل ڕۆژبەیانی لا22 پەراوێز (ولاَتگیری ڕەشە خاکی عێراق چاپی یەکەم 1997 سلیمانی).

[532] فتوح سواد العراق ص156.

شمشێری له موسه‌یله‌مه‌دا، موسه‌یله‌مه به بریندارى په‌لامارى ئه‌بودوجانه‌ى داو شه‌هیدى کرد، به‌ڵام دواتر (وه‌حشى) ئه‌وه‌ى که له‌جه‌نگى ئوحددا حه‌مزه‌ى مامى پێغه‌مبه‌رى شه‌هید کرد، داى له موسه‌یله‌مه‌و کوشتى ناویان نا(ئه‌وه‌ى چاکترین که‌س و خراپترین که‌سى کوشت)[533].

ئه‌عسه‌مى کوفى ده‌ڵێ: هۆزى ئه‌بوحه‌نیفه‌و موسه‌یله‌مه‌ى سه‌رۆکیان، له ئایین هه‌ڵگه‌ڕانه‌وه، موسوڵمانه‌کان هاتن بۆیان وشه‌ڕگه‌رم بوو، ئه‌بو دوجانه ڕاپه‌ڕى، جه‌نگى قورس ده‌ستى پێکرد ئه‌بو دوجانه‌ى ئه‌نسارى پێشکه‌وت (له بنه‌ڕه‌تدا ناوى حرشنه‌یه)له کتێبى(التجرید . ج1ص256)دا ناوى (سه‌مماك کوڕى خرشه)یه و، ده‌ڵێن ناوى (سه‌مماك کوڕى خه‌رشه‌ى خه‌زره‌جى ساعیدى ئه‌بو دوجانه‌یه (بڕوانه په‌راوێزى الفتوح ـ ج1 ص34) پاشان ئه‌عسه‌مى ده‌ڵێ: ئه‌بو دوجانه هێرشى کرده‌وه، یه‌کێك له ماقوڵانى به‌نى حه‌نیفه په‌لامارى داو شمشێرى بۆ ڕاست کرده‌وه، به‌ڵام به‌رى نه‌که‌وت، ئه‌بو دوجانه هه‌ڵى کوتایه سه‌رى‌و کوشتى‌و پاشان هێرشى کرده سه‌ر که‌سێکى تر، له به‌رده‌ستیا هه‌ڵهات، ئه‌بو دوجانه دواى که‌وت لێى داو ئه‌ویشى کوشت،، پاشان په‌لامارى لاى ڕاست وچه‌پى دان وخراپى پێکردن، په‌لامارى که‌سێکى ترى دا ئه‌ویش له حه‌یبه‌تان خۆى به ملى ئه‌بو دوجانه‌وه هه‌ڵواسى، ئه‌بو دوجانه له خۆى کرده‌وه‌وکوشتى، ئه‌نجا هاوارى کرد ئه‌ى ئه‌هلى ئاین و ئیسلام بۆ لاى من وه‌رن دایك وباوکم به قوربانتان بێت، هه‌موو هاتنه لاى وپێکه‌وه په‌لامارى موسه‌یله‌مه‌یان داو زۆریان لێکوشتن، به‌ڕاستى به‌نى حه‌نیفه خۆگرو ئازابوون، سه‌حابه‌ى زۆر کوژرا..به‌ڵام هه‌ر ڕایان فڕاندنه ناو باخه‌که‌وه، که شورایه‌کى سه‌ختى هه‌بوو، ئه‌بو دوجانه هاوارى کرد ئه‌ى خه‌ڵکى ئه‌نسار به‌رزم بکه‌نه‌وه، خستیانه سه‌ر ڕمه‌کانیان و به‌رزیان کرده‌وه هه‌تا خۆى هه‌ڵدایه بۆشاییه‌که‌ى ناو باخه‌که‌وه، وه‌ك شێرى توڕه په‌لامارى برد وبه‌رده‌وام ده‌جه‌نگا هه‌تا کوژرا. هه‌ر له‌و کتێبه‌دا لا12 ده‌ڵێ: ئه‌بو دوجانه به هاوڕێکانى وت من بخه‌نه سه‌ر قه‌ڵغانه‌کانتان و ڕمه‌کان به‌ملاو لادا قایم بکه‌ن و به یه‌ك ده‌ست به‌رزم بکه‌نه‌وه بۆ سه‌ر دیوارى باخه‌که، وایان کرد، ئه‌بو دوجانه خۆى هه‌ڵدایه ناو باخه‌که و شمشێرى هه‌ڵکێشا و به ته‌نها ده‌جه‌نگا هه‌تا کوژرا[534].

ئه‌بودوجانه له نیوه‌دورگه‌ى عه‌ره‌ب کوژراوه له‌ساڵى 11 ى کۆچى له شه‌ڕى هه‌ڵگه‌ڕاوه‌کاندا، وه‌ك هه‌موو سه‌رچاوه کان باسى ده‌که‌ن، به‌ڵام مه‌لا ڕه‌ئوف حوێزى ده‌ڵێ له کوردستان له ساڵى 20 ى کۆچى کوژرا[535]، موحه‌ممه‌دى واقیدى له ڕیوایه‌ته‌که‌ى دا که مه‌لا عه‌زیزى واعزى سه‌رده‌شتى ته‌حقیقى بۆ کردوه ده‌ڵێ ساڵى 25ى کۆچى له کوردستان کوژراوه[536]، کتێبه‌که‌ى مه‌لا ڕه‌وف و مه‌لا واعزى له یه‌ك ده‌ست نوس وه‌ر گیراوه که له ماڵى مه‌لا سه‌مه‌دى مه‌رگه‌یى بووه.

به‌لازه‌رى ده‌ڵێ: موسه‌یله‌مه‌ى درۆزن کوژرا له باخه‌که‌دا، هه‌ندێك ده‌ڵێن خه‌داش کوڕى به‌شیر کوشتى، یان ئه‌بودوجانه‌ى سه‌ماك کوڕى خرشه، یان عه‌بدوڵاکوڕى زه‌یدى عاسیم، یان وه‌حشى کوڕى حه‌ربى حه‌به‌شى، یان معاویه کوڕى ئه‌بو سوفیان، زۆربه‌ى مێژوونوسان له‌سه‌ر ئه‌وه‌ن که هه‌مویان پێکه‌وه کوشتیان، به‌لازه‌رى ناوى ده‌یان که‌سى بردوه که‌سه‌رکرده‌بون له‌و شه‌ڕه‌دا دژى یه‌مامه‌و موسه‌یله‌مه جه‌نگاون، ده‌ڵێ یه‌کێك له‌وانه ئه‌بو دوجانه سه‌مماك کوڕى ئه‌وس کوڕى خرشه کوڕى لوزانى ساعیدى له خه‌زره‌جیه‌کان به‌شداربوه‌و له‌وێ کوژرا[537].

---

[533] تاریخ الیعقوبی، احمد بن ابی یعقوب، موسسة الاعلمی للمطبوعات، ، تحقیق عبد الامیر مهنا، ج2 ص16 بیروت 1999.

[534] کتاب الفتوح، للعلامة ابن محمد احمد بن اعثم الکوفی ج1 ص34ـ36 دار الندوة الجدیدة، بیروت یولیو 1968.

[535] کوردستانو ئایینی ئیسلام، ل80.

[536] فتوح سواد العراق، ص156.

[537] فتوح البلدان، امام ابی الحسن البلازری، مراجعة رضوان محمد رضوان، ص 98ـــ 101دار الکتب العلمیة، بیروت 1978.

مەحمود شاكر دەڵێ: موسەیلەمەی كەزاب ساڵی 11 ی كۆچی كوژرا[538].

جگە لە گۆڕەكەی ناوچەی ڕانیە، گۆڕێكی تر هەیە لە ناوچەی قەزوێن لە باكوری ئێران، هەرهەمان ناوی ئەبو دوجانەی ئەنساری بە سەرەوەیە، گوایە لە جەنگی دەیلەم دا كوژراوەو لە نزیك شاری ماوشانسی دەشتی قەزوێن ئەسپەردەكراوەو زیارەتگای هەیە، ئەوەش هەرهەڵەیەو ڕاستی تیانیە، ئیبن ئەسیری كوردی لە (الكامل فی التاریخ) دا دەڵێ: ئەو سەماك كوڕی خەرشەیە كە چوەتە شەڕی دەیلەم، كابرایەكی ترە سەحابە نیە، لەقەبی ئەبو دوجانە نیە و، ئەبودوجانەی یاری پێغەمبەر نیە، ئەبو دوجانە نەگەیشتوەتە كوردستان وئێران، وە ئەو نوشتە چوارمەتریانەی هەندێ كەس بەناوی ئەبو دوجانەی كوردستانەوە دەیكەن بۆخانمە دووگیانەكان و بۆ پاراستنیان لەجنۆكە ودێوودرنج، كەمنداڵەكانیان لە زگدا نەخنكێنن ولەبار نەبەن، دورە لە كارو هەوڵ ودوعای ئەبودوجانە[539]. موحەممەد كوڕی جەریری تەبەری هەواڵێك لە باسی فتوحاتی سەردەمی خەلیفە عومەر دەگێڕێتەوەو دەڵێ سەیفی كوڕی عومەری تەمیمی باسی كەسێك دەكات بەناوی سەماك كوڕی خرشەی ئەنساری كە لە فەتحی هەندێ ناوچەی ئێراندا بەشدار بوە[540]، بەڵام ئەم سەماك كوڕی خرشەیە، نازناوی ئەبو دوجانەی نیەو، ڕیوایەتەكەی سەیفی كوڕی عومەر زۆر لاوازە ودەكرێ بەدرۆ لە قەڵەم بدرێ[541]. هەروەها لە شەهادەتی خەلیفە عوسمان و فیتنەی سەردەمی ئیمامی عەلی دا كەسێكی تر هەیە بە ناوی سەماك كوڕی مخرەمەی ئەسەدی، كە خۆی پەنا داوە لەو فیتنەیە، بە شداری كەسیانی نەكردوە، سەیری بەلازەری بكە[542]. یان سماك كوڕی خرشەی جعفی كە (نەسر كوڕی موزاحیم منقری) لە ڕوداوی (سەفین ل375) دا ناوی ئەوی بردوە، ئەوە بوە هۆی ئەوەی كەهەندێ گومان بەرن كە ئەو لە جەنگی سەفین دا بەشداری كردوە، دەنا لە مێژودا شتی وا ڕوی نەداو![543] ئەم ناوانەی باسمان كرد هیچیان نازناوی ئەبودوجانە وئەنساریان پێوەنیەو، هاوڕێی پێغەمبەر نەبون..درودی خوای لە سەر بێت..گۆڕێكی تر بەناوی ئەبودوجانەی سەحابی لە دێی ڕێژاوە لە ناوچەی ئەنزل لە سەرپێڵی زەهاو گومان وایە ئەبودوجانەی سەحابیە، بەڵام وەك وتمان ئەبودوجانە پێش فەتحی عێراق وشام ئەو لەسەردەمی خەلیفە ئەبوبەكردا لە نیوە دورگە شەهیدبووە.

بەمانەدا دەر دەكەوێت كە گۆڕی هیچ كەسێك بەناوی ئەبو دوجانە لە كوردوستاندا نیە، ئەوەی لە ڕانیەیە شتێكی دروست كراوە.

دەبێ هەمیشە لە سەر دەرخستنی ڕاستی مێژومان سوربین، نەهێڵین ڕاستیەكان بن بەژێرەوە، ئەگەر بۆ ماوەیەك تارمایی لەسەر شتیك هەبوو، مانای وانیە كە نییەو بەو تاریكیەوە سەردەنێینەوە، كەس نیە هێندەی كورد هەق پەرست وشەیدای ڕاستیەكان بێت، با لە سەر خۆشیان بكەوێ، كورد هەمیشە ئالودەی ڕاستیەو پێچ وپەنای لاقورسە، لە تارمایی بێزارەودەیەوێ دونیای ڕۆشن بێت.. بۆ فەتح كردنی كوردستان لە لایەن سوپای ئیسلامەوە باسی زۆر هەڵبەستراوە، كە هیچ ڕەگ وڕیشەیەكی مێژویی نیە..مەرقەد وگۆڕی ئەسحابان سەرخاكی كوردی داپۆشیوە، ئەمانە هەموی لە دڵپاكی ودڵسوزی كوردی شەیدای پیرۆزیەكان دەچێت، تەنانەت چیرۆك وئەفسانەشیان بۆ دروست كردون، بێئەوەی لاشەی كەسێك لەوانە هاتبێتە سەر خاكی كورد، كورد بەسادەیی

538 ـ التاریخ الاسلامی، محمود شاكر المكتب الاسلامی، تبع 7ج 3 ص72 بیروت 1991.

539 ولاتگیری ڕەشەخاكیعێراق، مەلا جمیل ڕۆژبەیانیكردویە بە كوردی وپەراوێزی بۆداناوە، لا23 سلیمانی1997چاپی یەكەم.

540 التاریخ الرسل والملوك، محمد بن جریر الطبري ـ ج3 ص583، ج4 ص148.

541 ئەمە ڕای نادری كەریمیانە

542 لە كتێبی(فتوح البلدان ج2 ص348)و (دارقطنی لە المؤتلف والمختلف ج1 ص312ـ314).

543 فتوح سواد العراق، واعظي، ل247.

یان نەزانی ماوەیەکی زۆرە لە پەرستش و زیارەت و بەرزڕاگرتنی ئەو مەرقەدانەدا بوە، داوای دوعاو جێبەجێکردنی پێویستیەکانی لێکردوە، لە تەنگانەدا پەنای بۆ بردوە، بیٚ ئەوەی گیان ولاشەو هیمەتی ئەو مەردانە (سەحابان)ە لەوێدا حازربوبن، زۆر چاکە ئەگەر ئێمە بە شوێن ئەسلٚ وفەسلٚ و ژیان وتێکۆشانی ئەوانەدا بگەڕێین، هەتا لێمان ڕون ببێتەوە کە ئایا ئەوانە هاتونەتە کوردستان یان نا، بۆچی لە خۆڕا مەرقەد وگۆڕیان بۆبونیاد ناون؟ ئایا کورد ساویلکە بوەو خەڵکی بۆ بەرژەوەندی خۆیان خەڵەتاندویانن؟ یان دڵپاك ومەزڵوم وبیٚپەنا بوەو حەزی کردوە لاشەی پیرۆزێك لەیارانی پێغەمبەرەکەی لێوەی نێزیك بووبێت؟ یان مەرقەدی پیرۆزان وموغ وموبەزان وزانایانی زەردەشتین و، لە ترسی لەناوبردن و لەبیرچونەوەیان ناوی ئەو سەرکردانەیان پێوە لکاندبن، تا پیرۆز بمێنن ومانەوەیان مسۆگەر بێت!

گۆڕی عوکاشە لە کامیاران

شارۆچکەی کامیاران دەکەوێتە نێوان شاری کرماشان و شاری سنە (سنندج)، بڕواناکەم هیچ کوردێکی عێراقی هەبێت ناوی ئۆردوگای (شەهرەك و وەرمەهەنگ)ی نەبیستبێت، کە بەردەوام لەکاتی ڕاونان و دەربەدەریدا پەناگاو لانەی حەوانەوەو خۆپەنادانیان بوە، لە نزیك ئەو شارەوە گۆڕێك هەیە وا نابراوە کە گۆڕی سەحابەی پێغەمبەر عوکاشەیە.جێی خۆیەتی لێکۆڵینەوە لەسەر ژیان وجیهاد ومردنی بکرێت، هەتا دەربکەوێت ئەو کەنەهاتوەتە عێراق وکوردستان، دەبیٚ ئەوەگۆڕی کێبێت وچۆن بەو ناوە ناونراوە!

عوکاشە کوڕی موحسن کوڕی حورسان کوڕی قەیس کوڕی مورە کوڕی کبیر کوڕی غەنەم کوڕی دودان کوڕی خوزەیمەی ئەسەدیە، کونیەی (ئەبا میحسەن)ە، هاوپەیمانی بەنی عەبد شەمس بوو لەبەنی ئومەیەیە لە گەورەکانی ئەوانە لە (سابقين الاولين)ی ئیسلامە[544]، عوکاشە لە گەڵ کۆچبەرانی خزمی لە بەنی غەنەم کۆچی کرد لە مەککەوە بۆ مەدینە[545]، لە مەدینە نیشتەجیٚ بوو، پێغەمبەر کردیە برا لە گەڵ مجدەر کوڕی زیادی بلوی هاوپەیمانی ئەنسار[546]، یەکێك بوو لە سریەکەی عەبدوڵا کوڕی جحشی ئەسدی)[547]، یەکەم سریە بوو لە ئیسلامدا کە دەست کەوت وئەسیرو کوشتاریان لە دوژمن کرد[548]، بەشداری غەزای بەدری کرد، شمشێرێك لە دەستی دا شکا پێغەمبەر شمشێرێکی تری دایە، فەرماندەیی دوو سریەی پێغەمبەری کردوە[549]، بەشداری غەزای ئوحدی کردوە، سەرەتا ڕمی هەڵدەدا پاشان تیروکەوانێکی هەڵگرت وتی تیرەکانی ناگات، پێغەمبەر فەرموی ماوەی بدەریٚ دەگات[550]، لەگەڵ پێغەمبەر بەشداری خەندەق وغەزاکانی تری کرد[551]، لە غەزای بەنی قورەیزە و زی قیرەد لە ڕیٚی مەدینە بۆشام نزیك بە خەیبەر بەشداری کرد، یەکێك بوو لەوانەی کە بەدەم داواکەوە چوو بۆ سەندنەوەی حوشترە ئاوسەکەی پێغەمبەر کە بردبویان[552]، هەمیشە لە پێشی سوپای

544 (اسد الغابة، عزالدين ابوالحسن ابن الاثيرو ج4ص2، تهران 1377 ه)(الاصابة فی تميز الصحابة، ابن حجر العسقلانی، ج4ص256، القاهرة 1325 ه) (الاستيعاب فی معرفة الاصحاب، ج3ص1080تحقيق علی محمد البجاوی، القاهرة)(طبقات ابن سعد ج3ص52 القاهرة)

545 (سيرة ابن هشام، ابو محمد ابن هشام، ج2ص80 تحقيق محمد محی الدين، القاهرة 1356 ه)، (جوامع السيرة، تحقيق الدكتور احسان عباس والدكتورناصرالدين الاسد، مراجعة محمود محمد شاكر، القاهرة).

546 (الدرر فی اختصار المغازی والسير، ابو عمر يوسف ابن عبد البر، ص100 تحقيق الدكتور شوقی ضيف القاهرة 1386)

547 (كتاب المغازی، محمد بن عمر الواقدی، ج اص19و تحقيق الدكتور مارسدن جونس، اوكسفورد 1966).

548 سيرة ابن هشام ج اص238.

549 (انساب الاشراف، احمد بن يحی البلاذری، ج اص301 تحقيق الدكتورمحمد حميد الله القاهرة 1959).

550 مغازی الواقدی ج اص152.

551 (تهذيب الاسما واللغات، ابو زكريا محی الدين النووی، ج اص338 دمشق).

552 الدرر ص19.

ئیسلامەوەبوو بۆ هەواڵزانینی دوژمن، پێغەمبەر عوکاشەو چل سواری نارد بۆ غەمەر لە سەر ڕێی مەدینە بۆ سەر ئاوی بەنی ئەسەد، کە گەیشتن دەبینن خەڵکەکەی هەڵهاتون، ئەمە لە مانگی ڕەبیعی یەکەمی ساڵی شەشەمی کۆچی دا بوو، داواکانی پێغەمبەریان جێبەجێ کرد و، بەسەلامەت گەڕانەوە بە دەسکەوتی زۆرو ترساندنی دوژمنەکەیان[553]، ساڵی شەشەمی کۆچی بە سریەیەکەوە بە سەرکردایەتی عوکاشە چون بۆ ئەجناب لە بەنی قوزاعە ڕەنگە بۆ کەش‌و هەوا سازدانی بانگەوازەکەیان بوبێ، کە ساڵی11ی کۆچی‌دوای وەفاتی پێغەمبەر هۆزەکانی نیوە دورگە جگە قورەیش وسەقیف هەموو هەڵگەڕانەوە، خەلیفە ئەبو بەکر 11 لیوا وسوپای دروست کردو ناردیە سەریان، لیواکەی خالید کەبۆ سەر تەلیحە ی کوڕی خوەیلد لە هۆزی (تەی) وئەسەد بوو لە نەجد لە نیوە دورگە، عوکاشە لەو سوپایەدابوو، خالید عوکاشەو سابیتی کوڕی ئەقرەمی لەبەنی تەی لە قوزاعە نارد وەك چاوساغ، لەوناوەدا چاویان کەوت بە حبال برای تەلیحەو کوشتیان، کە تەلیحە ئەوەی بیست خۆی و سەلمەی برای چون بۆیان وعوکاشەو سابتیان کوشت و هەواڵەکەیان بلاوکردەوە[554]، پێشەنگی سوپای خالید بە 200 سوارەوە گەیشت بە سەرکردایەتی زەیدی کوڕی خەتاب، کە لاشەی عوکاشەو سابتیان بینی تێك چون، پاشان خالیدیش بە سوپاکەیەوە گەیشت، ڕوداوەکەیان بینی ناڕەحەت بون، خالید داوای کرد هەردوکیان بە جل وبەرگی خوێناویەوە لەجێی خۆیان ئەسپەردەکرد[555]، خراپ بە لاشەی عوکاشە کرابوو[556]، سوپای خالید بەو دڵگەرمیەوە هێرشێکی تۆڵە ئامێزیان کرد، زیانی گیانی وماڵی گەورەیان لێدان، تەلیحە هەرئەوەندەی پیکرا نەواری خێزانی خستە پاشکۆی ئەسپەکەی و تێی تەقاند بەرەو شام غاریداو پشتی لە هۆزەکەی کرد، خۆی گەیاندە بەنی کەلب، پاشتر کەبینی هۆزەکەی لە ئەسەدو غەتەفان موسوڵمان بون، ئەمیش موسوڵمان بونی خۆی ڕاگەیاند، لەوێمایەوە هەتا ئەبو بەکر مرد وعومەر بویە خەلیفە، ئەنجاهاتە مەدینە وبەیعەتی دایە خەلیفە عومەر، عومەر وتی، مادام تۆ بکوژی عوکاشەو سابیت بیت من هەرگیز تۆم خۆش ناوێت..تەلیحە وتی ئەی خەلیفەی موسوڵمانان، بۆ خەفەت بۆ دوو کەس دەخۆیت کە خودا بە دەستی من ڕێزو فەزڵی گەورەی بەوان بەخشی، وەمنی سەرشۆڕنەکرد وبەدەستی ئەوان نەیکوشتم، واتە گەر ئەوان ئەوکاتە بیان کوشتمایە من بەکافری دەچوم، عومەر بەیعەتی لێ وەرگرت..ئەویش گەڕایەوە ناو هۆزو کەس وکاری، مایەوە هەتا لەگەڵ هۆزەکەیدا پێکەوە چون بۆ جیهادی عێراق[557]. شەهید بونی عوکاشە ساڵی 11ی کۆچی بوو(بەرامبەر 632ی زاینی)[558]، پێغەمبەر باسی حەفتا هەزار کەس دەکات کەبەبێحیساب دەچنە بەهەشت، عوکاشە داوای لە پێغەمبەر کرد دوعای بۆ بکات لەوانەبێت، ئەویش فەرموی لەوانیت..! کەسی تریش داوایان کرد دوعایان بۆ بکات، فەرموی عوکاشە پێشتان کەوت، ئەوەیە بوەتەمەسەل بۆ یەکێك داوای شتێك بکات دەڵێن(سبقك بها عكاشە)[559] کە پێغەمبە وەفاتی کرد عوکاشە 44 ساڵان بوو، دوای ئەو بە چەند مانگێك شەهید بوو، واتە ڕۆژی بوزاخە ساڵی 11ی کۆچی، هەر لەو ساڵەدا مرد کە پێغەمبەری تیا وەفاتی کرد، واتە تەمەنی 45 ساڵان بوو دوای پێغەمبەر بەچەند مانگێك کوژرا، کە هێشتا نیوە دورگەی عەرەب ڕزگار نەکرابوو، وەهێشتا فتوحاتی شام وعێراق باسی نەبوو، ئیتر چۆن هاتە کوردستان وتیا شەهید بوو! ! ئەباسەنانی برای کە دوو ساڵ

553 طبقات ابن سعد ج1ص84.

554 (اسد الغابة، ابن اثير ج2ص346).

555 (طبقات ابن سعد ج3ص93 – اسد الغابة ج4ص3 – الاصابة ج4ص256 - تهذيب الاسماْواللغات ج 1ص338).

556 الكامل فى التاريخ ابن اثير ج2ص347 بيروت 1385 ه).

557 ابن اثير ج2ص348.

558 (العبر وديوان المبتدا والخبر، عبدالرحمن بن خلدون ابن خلدون ج 1ص13 القاهرة1384) (تاريخ خليفة، ابن خياط ج 1ص67).

559 (الاصابة ج4ص256ـ الاستيعاب ج3ص1081).

له عوكاشه گەورەتر بوو، له گەمارۆی بەنی قورەیزەدا مرد سالّی پێنجەمی كۆچی. وه سەنان كوڕی ئەبی سەنان كوڕی محسن، كه عوكاشه مامی بوو، لەنێوان سنان وباوكی دا 20 سالّ هەبوو، سنان غەزای بەدرو ئوحدو خەندق وحودەیبەی بینی، یەكەم كەس بووله ڕۆژی بەیعەی ڕیزواندا بەیعەتی به پێغەمبەردا، سالّی 23 ی كۆچی مرد [560]، ئوم قەیس كچی محصن خوشكی عوكاشه یەكیّ بوو لەو ژنانەی كه بەیعەتیان دا به پێغەمبەر [561].

گۆڕی میقداد له ڕانیەو شارەبان

هەندیّ سەرچاوە وانیشان دەدەن، كه میقداد كوڕی ئەسوەد هاوڕیّی پێغەمبەرمان ـ درودی خوای له سەربێت ـ له كاتی فەتحی عێراق وكوردوستاندا بەشداربوە، له چەند جەنگ وڕوداوێكی گرنگدا ناوی هاتوه، پاشتر لەخاكی كوردوستان كوژراوە، دوو مەرقەدی بۆ كراوە، یەكیان له ڕانیەو ئەوی تریان له شارەبان، ئەوەبوو حكومەتی عێراقی له پرۆسەی پاكسازی نەژادی وپیادەكردنی هەلّمەتی به عەرەبكردنی ناوچه كوردیەكاندا، شاری شارەبانی كوردی ناونا مقدادیه.. گوایه مقداد هاتوەته عێراق وشاری مقدادیەی دروست كردووه یان لەویّ ئەسپەردە كراوە..

گۆڕی میقداد له ڕانیە

ڕانیه یەكێكه له شارەكانی كوردوستان، دەكەوێته ناوەند دەشتی بیتوین وزنجیرە چیای كێوەڕەش لەڕۆژهەلاّتی كوردستانی بەشی عێراق، نزیك به سنوری ئێران، یەكێكه له قەزاكانی سلیمانی.. ناوچەی ڕانیه مێژویەكی كۆنی هەیە، هەرچەند فتوحاتی ئیسلامی ڕوی لەم ناوە نەكردوە، بەلاّم له هەلّبەسراوێكدا زۆربەوردی باسی كراوە.

مەلا ڕەئوف حوێزی له كتێبەكەیداو مەلا جەمیل ڕۆژبەیانیله سیپارەكەیدا و، مەلا عەبدولعەزیزی واعیزی سەردەشتی له وەرگێڕاو بۆفارسیەكەیدا، وا دەردەخەن كه هەرسێكیان له دەست نوسێكی واقیدیان وەرگرتووە، باسی تەواوی هێرشی سوپای ئیسلام دەكەن بۆكوردستان بەهەموو وردەكاریەكیەوە، كه تەنانەت لەگەلّ دوری و ونی و ئالۆزی شوێنەكەیدا، ناوی زۆر له دێهات وشاخ وملە ودۆلّ وكانیاوو چەم وپاشا و زانا و شوان و باخەوانی كوردیان بردوە، هەر ئەوە جیّی گومانە، ئەو وردەكاریه نابینیله باسیفەتحی شام و عێراق و تەنانەت یەمەن و نیوە دورگەی عەرەبیشدا.

لێرەدا كورتەی ئەو بەشداریانەی میقداد دەگێڕینەوە كه لەكتێبەكەی مەلا ڕەئوف داهاتوە، ڕۆژبەیانی ومەلا واعیزیش هەر بەوجۆرەیان باس كردووە: دوای فەتحی شام و ئەرمینیەو دیاربەكر لەلایەن سوپای ئیسلامەوە، ئەبوعوبەیدەی جەڕاح سەركردەی سوپای شام، نامه بۆ خەلیفه عمر دەنوسیّ، داوا دەكات دوای ئەوە چی بكەن؟ خەلیفه وەلاّمی دایەوە: لازمه چوار هەزار كەس تەسلیم به خالید بكەی وبەرەو قەومی كوردان بەڕێیان بكەی، زوبێر وفەزلّ ومقدادی كوڕی ئەسوەد وچەند سەركردەی تر به شار و دێهات و شاخی كورداندا بلاّوبكەنەوە. سوپای خالید گەیشتە هەولێر، مقدادی ناردە سەر دێی شەهرێن(شەهرستێن) گرتی وگەڕایەوە مەرگە، هێرشی كردە سەر فەروخ پاشای مەرگە و شكاندی. پاشان عەبدوللاّی كوڕی عومەرو میقداد چوونه سەركێوی دەربەندی پشتدەر وحەملەیان بردە سەر مەلیك فەروخ كه بەتەمابوو هەلّبێت بۆلای پاشای دۆگمان، مقداد فەروخی كوشت و، تا پشتی مەرگه سوپاكەی ڕاونان، پەلاماری ئەو كوردەیدا كه عەمری كوڕی عودەیەی شەهید كردبوو، كوردە

---

[560] طبقات ابن سعد ج3ص94

561 (المحبر، ابو جعفر محمد ابن حبیب البغدادی ص 408 تحقیق الدكتورة ایلزة لیختن شتیتر بیروت 1361) (قادة النبی، اللواْ الركن محمود شیت خطاب، ص242ـ251 دار القلم دمشق 1999).

ڕای کردە پاڵ بەردێك، میقداد لە هەر لاوە بۆی دەچوو، ئەو بەدەوری بەردەکەدا هەڵدەسوڕا، میقداد ماندو بوو بەشمشێرەکەی وت: ئەی شمشێر بە خوای گەورەت سوێند دەدەم لەو بەردەت ڕادەکێشم دەبێ بیبڕیت دەنا لای خوا شکاتت لێدەکەم، ئەنجا وەك هەوری بەهار گرماندی وشیری لەبەرددا، بەردەکە وپاڵەوانە کوردەکەی لەودیو بەردەکەوە شەقار کرد، ئەنجا چوە باخێك پیرە مێردێکی پیری لێبوو، میقداد وتی چی دەکەیت؟ کابرا وتی پاسەوانی باغی مەلیك فەروخم، میقداد وتی من فروخم کوشتوە، تۆ بەرامبەر ئاینی ئیسلام چی دەڵێیت؟ کابرا ئاهێکی ساردی هەڵکێشاو وتی ئەگەر قوەتی گەنجیم دەبوو، هەزاری وەك تۆم لە تۆڵەی مەلیك فەروخدا دەکوشت، هانای بۆ ڕۆژ بردو وتی من ئەو نورە دەپەرستم و دینی خۆم تەرك ناکەم. میقداد ئەمری کرد پیرە کوردەیان کوشت. ئەنجا لاشەی پێنج شەهیدەکەیان هەر لەوێدابە خاك سپارد کە ناویان عەمری کوڕی عەدی وسالم وعەبدولقادرو وائلی عەمری یەمەنیو سەعدی ساعیدی قوڕەیشیو جەندەلەی عەبدولای عەلی مەککی بوو.
خالید داوای کرد هێرش بکەنە سەر مەلیك دانیکوری پاشای پشدەر، میقدادو فەزڵی کوڕی عەباس سوپایان بردو شەڕ قەوما، میقداد پەلاماری دانیکۆری دا، دوای ماندوبون دانیکۆر هەڵهات وسوپاکەیان شکا، پاشتر دانیکور کوژرا، ناوچەکە موسوڵمان بون.. پاشان چونە سەر شەهبارە کە پاشاکەیان ناوی جاسومە بوو، میقداد کوشتی وشاری شەهبار گیرا.. پاشای ڕەزائیە ناوی خۆش قەدەم بوو، سوپای ئیسلام ڕوی کردە وڵاتەکەی، میقداد فەرماندەیەك بوو، شەڕی قورس قەوما وچل هەزار لە سوپای مازیندەران هاتن بەدەم خۆش قەدەمەوە، ئەنەس کوڕی مالیك خۆش قەدەمی کوشت، سوپاکەی هەڵهات وڕەزائیە گیرا..ئەنەس کوڕی مالیك لە ڕەزائیە وەفاتی کرد0، ئێستە مەرقەدی لە وێ یە [562] _ئەم بۆچونە هەڵەیە_ [563]. پاشان میقداد وفەرماندەکان گەماڕۆی شاری بانەیان دا گرتیان..دوای ئەوە بەرەو عەرەبستان گەڕانەوە بە ڕێی دۆگماندا دەچون، نزیك دێیئیسماعیل قولی (سماقوڵیان) نزیك شاری کۆیە، لە ناو دارو بەردو دەوەنەکانی ئەو ناوەدا کوردەکان خۆیان حەشاردا بوو، لە هەرچوارلاوە پەلاماری سوپای ئیسلامیاندا و سەدوپەنجا سەحابەیان کوشت کە ئەغلەبیان سپەسالار بوو وەك میقدادکوڕی ئەسوەدی کەندیو وائیلەی ئەسقەفیو قەعقاع وزرارو زۆری تر [564].

گۆڕی میقداد لە شارەبان

شارەبان مەڵبەندی قەزای میقدادیەیە لە پارێزگای دیالە، شارەبان ناوێکی مرەکەبە لە دوو وشە پێك هاتوە(، شار یان شەهر)واتە شار وە(بان یان بانو)واتە ژن یان دروستکەر یان گردو بان، لای هەولێر بە ژنی ماڵەوە دەڵێن کابانی ماڵەوە، لە سلیمانی دەڵێن کەیبانوی ماڵەوە، بە هەموی واتە شاری ژن، کە دور نیە ناوی ئەمیرەیەك یان شاژنێکی بە ناوبانگ بێت، هەندێك دەڵێن بەناوی ئەو شیرینە جوانەوە بوە کە کیسرای پەروێزعەشقی بوەو لەوێ کۆشکی بۆکردوە، ڕۆژبەیانی دەڵێ مەبەست شهربانو کچی یەزگوردە کە لە جەنگی جەلەولادا کەوتە دەستی سوپای ئیسلام وئیمام حوسەین مارەی کردو زەینولعابدەینی لێ بوو، یان ڕەنگە لەبەر زۆری گرد لە ناوچەکەدا ناونرابێت شەهرەبان، ڕاستیەکەی ئەو شارە هەبوە لە پێش یەزدگورد، لە سەردەمی

562 کوردستان وئاینی ئیسلام، مەلا ڕەئوف سلیم حوێزی.لا 79_115چاپخانەی جامعە بغداد 1970..ئەمە قسەی مەلا ڕەئوفە، ڕاستی تیا نیە، ئەنەسی کوڕی مالیك دە ساڵ لە خزمەتی پێغەمبەردا لە ماڵیان ژیا وکاری دەکرد، لە جەنگی ئوحد وبیئر مەعونەو خەیبەر وهەوازن دا بەشدار بوو، پاشان کۆچ دەکات بۆ بەسرە وتیا دەمێنێتەوە وتیا دەمرێت، شەش هەزار فەرمودەی گێڕاوەتەوە، هەرگیز نەگەیشتوەتە کوردوستان وئێران.

563 (طبقات ابن سعد ج7ص7)(صفة الصفوة.ابو الفرج عبد الرحمن ابن جوزی.ج1 ص167 وص298الهند، حیدر اباد 1355قمری)(مجمع الزوائد.ابن حجر هیثمی.ج9ص306 سنة 1352قمری).

564 کوردستان وئاینی ئیسلام، مەلا ڕەئوف حوێزی.لا 129_130..فتوح سواد العراق ڕوایتی محمد عومەری واقیدی، ترجمە بۆ فارسی لە لایەن مەلا عەبدولعەزیز واعزی سردشتی تهران 1374 هەتاوی.مرکز پخش تهران نادرکریمیان پێشەکی وتەعلیقاتی بۆ نوسیوە، لا 219، 2 0 3، 206)(وڵاتگیری ڕەشەخاکی عێراق، مەلا جەمیل ڕۆژبەیانی، لا 43).

ساسانیەکاندا ناوی شهرەبان بوە، یان گەڕاوەتەوە بۆ خوای ڕزق وڕۆزی کە ناوچەکە زۆر ناودارە بەرزق وڕۆزی [565] تۆفیق وەهبی دەڵێ وشەکە ئاویستاییە مەبەست پارێزگاری شاران ولادێکانە، پاشتر ناونرا میقدادیە بەناوی میقداد کوڕی ئەسوەدی کندی یاری پێغەمبەر گوایە گەیشتوەتە ئەوێ لە کاتی فتوحات داو ڕەنگە گۆڕی لەوێ بێت، یەکێ تر دەڵێ شارەبان گۆڕا بە میقدادیە چونکە گۆڕی سەرکردە میقداد لەوێیە [566]، یەکێتر دەڵێ ناوی شارەبان لە دوو وشە پێك هاتوەشەهر واتە شار، بان واتە پارێزگار، واتە حاکمی شار وپارێزگاری شاران، یاقوتی حەمەوی ومستەوفی باسیان کردوە، ئەمیرە کل ... بان دروستی کردوە، 42 کیلومەتر لە بەعقوبەوە دورە، دەڵێن دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئەکەدی 2400پ.ز. لە کتێبێکدا هاتوە کە مەرقەدی میقدادی لێیە [567]، یەکێ تر دەڵێ مقدادیە مەڵبەندی قەزایە سەربەپارێزگای دیالەیە، ناوەکە دەگەڕێتەوە بۆ هاوڕێی پێغەمبەر مقدادی کوڕی ئەسوەدی کندی کە ساڵی 33ی کۆچی مرد [568]، لە مونشییە بغدادی داهاتوە شارەبان بە ناوبانگە بە قرە مختار. عەباس عەزاوی دەڵێ نەزانراوە کە میقداد لە عێراق وەفاتی کردبێت، کەچی ئەو ناوە لەو ناوچەیەدا هەیە [569]. پێشتر شارەبان بە ناوبانگ بوو بە چاکترین جۆری هەنار [570].

لەجێیەکی تردا هاتوە هەبوونی گۆڕی ئەسحابان وپیاوچاکان لە شاری شارەبان زۆر دەبینرێت وەك گۆڕی میقدادو ئیمام وەیس، بەو مەبەستە حکومەت ناوی شارەبانی گۆڕی بەناوی میقدادیە، شارەبان ڕوباری سیروانی پیادەڕوات نزیك زنجیرە چیای حەمرین، لە کۆنداشارەبان هاوینە هەواری پاشایانی ساسانی بوە، ئەمڕۆ ناوەندی قەزای میقدادیەیە 40 کیلۆمەترلە باکوری شاریبەعقوبەوەیە، تا جەنگی جیهانی یەکەم زۆربەی دانیشتوانی کورد بون،، پاشتر بەعەرەبکراوە، ئێستەش نیوە زیاتری شارکوردن یان باوو باپیرانیان ناویان کوردی بوە، بەڵام ئێستە لە ترسدا هەموو بەعەرەبی قسە دەکەن، هۆزی سورەمیری و زەرگوشی وباجەلان وخەتاوی وخەیلان وگۆران وزەنگەنەو عەنتەر، هەموو هۆزی کوردن لەو شارە ژیاون..حکومەت ناوی گەڕەکە کوردیەکانی گۆڕیوە بە عەرەبی، لە سەرەتای جەنگی عێراق ئێرانەوە بەمەبەستی کەم کردنەوەی ژمارەی کورد نزیك بە هەزارو پێنجسەدکوردی فەیلی ئاوارەی ئێران کرد [571]. مێژوونوسان تەنانەت گەورەکانیش وەك بینیمان بێئەوەی لێکۆڵینەوە لە ژیان وناوی میقداد بکەن، کەوتونەتە ئەم هەڵە زەقانەوە تەنانەت لە بنەڕەتی ناوی شارەبانیشدا، بە زۆر میقدادیان گەیاندوەتە کوردوستان وداویانە بە کوشت، لێنەگەڕاون لە جێیەك، بەڵکو لە دوو جێدا گۆڕیان بۆ هەڵبەستوە، لە بەر زیادە ڕێزیش لە بەختی کورد شارێکی کوریان بەناوەوە ناو ناوە. بەڵام کە دەچینە بنج وبنەوان و ژیان وگوزەرانی ڕاست ودروستی میقداد، دەبینین ئەوانە هەر هەموو بوختان وهەڵەن ودژایەتی کوردیان پێکردووە، جگە لەوەی ستەمێك دەرهەق بەو سەحابە بەڕێزە کراوە، دەیخەنە هاوکێشەیەکەوە کە هەرگیز ئەو نەیکردوە، میقداد نەهاتوەتە عێراق وکوردوستان وناوچەی فارس و تیدا شەهید نەکراوە!

565 مذکرات مامون بیك.ترجمة ڕۆژبیانی وشکورمصطفی.مطبعةالمجمع العلمی العراقی.ص50.

566 رحلة المنشیء البغدادی. محمد السید احمد الحسینیج6ص4، 1948 شرکة التجارة والطباعة بغداد.

567 العراق الشمالی، ص128 محمد هادی الدفتر وعبدالله حسن، بغداد 1955 مطبعة شفیق.

568 اصول اسمأ المدن والمواقع العراقیة، المحامی جمال بابان ج1ص186 بغداد، مطبعة الاجیال1989 الطبعة الثانیة ص186.

569 رحلة المنشیء البغدادی. محمد السید احمد الحسینیج6ص4، 1948 شرکة التجارة والطباعة بغداد.

570 اصول اسمأ المدن.ص282.

571 ڕۆژنامەی دەنگی میللەت ژمارە 115 (شارەبان لە نیو سەدەدا)عەباس سلیمان سمایل.

ژیانی میقداد

میقداد کوڕی ئەسوەدی کەندی کوڕی عەمرو کوڕی سەعلەبە کوڕی مالیك کوڕی ڕەبیعە کوڕی عامر کوڕی مەترود بەهرانی حەزرەموتیە. میقداد لە هۆزی حیمەیر قوزاعەیە، کونیەی ئەبو مەعبەد یان ئەبو عەمرە بوو. ساڵی 37ی پێش کۆچی بەرامبەر 587 ی زاینی لە یەمەن لە دایك بوە، پێش ئیسلام لە حەزرەموت لە یەمەن دەژیا، کێشەیەك لە نێوان میقدادو ئیبن شەمری کندی سەرەك خێڵدا ڕوی دا، میقداد بە شمشێر لەوی دا و ڕای کرد بۆمەککە، کە ئیسلام سەری هەڵدا، میقداد موسوڵمان بوو، یەکێك بوو لەو حەوت کەسەی کە ئیسلامبونی خۆیان ئاشکرا کرد، کە بریتیبون لە ئەبوبەکرو عومەرو عەممارو سومەیەی دایکیوسوهەیب و بیلال ومیقداد [572]. پێغەمبەر زۆری خۆش دەویست کچێکی ئامۆزای خۆی دایە [573]. میقداد لە جەنگی بەدردا بەشدار بوو، ئازایەتی زۆری نواند [574]. میقداد بوو لە جەنگی بەدردا بە پێغەمبەری فەرموو: ئێمە بۆ تۆ وەك گەلی موسا نابین کە پێیان وت تۆو خوات بچن بۆشەڕو ئێمەش لیرە دانیشتوین، بەڵکو دەڵێین تۆو خوات بڕۆن بجەنگن ئێمەش لە ڕاست و چەپ وپێش وپاشتانەوە دەجەنگێین، ئەم وتەیە ڕوی پێغەمبەری گەشاندەوە.لە ساڵی پێنجەمی کۆچیدا لە غەزوەی مورەیسیع دابەشدار بوو. لەجەنگی غابەدا ساڵی شەشەمی کۆچی بەشدار بوو. لە غەزای حودەیبیەدا خۆی وبیست نەفەر بونە پێشەنگ وڕێیان بۆ سوپای پێغەمبەر پاك دەکردەوە.لە جەنگی خەیبەردا هاوکاری گەرمی هەبوو.ساڵی 28 یان 29ی کۆچی لە جەنگی قوبروسدا هاوڕێ ی معاویەی سەرکردەبوو. لە سحاحدا 48 فەرمودەی ئەوی تیایە کە لە پێغەمبەرەوەی گێڕاوەتەوە، بە کۆی هەموو شارەزایان لە ژیانی ئەلرجالدا واتە (پیاوناسان) ومێژوونوسان دەڵێن میقداد ساڵی 33ی کۆچی بەرامبەر 653ی زاینی لە شاری مەدینە لە سەردەمی خەلیفە عوسماندا وەفاتی کردو هەرلەوێ ئەسپەردەکرا [575]. ڕۆژبەیانی دەڵێ میقداد لە سەردەمی خەلیفەی سێیەم عوسمانی کوڕی عەفاندا هەبوەولە جەنگی میسردا هاوبەشی کردوەو لەوێ مردوە، تەرمەکەیان هێناوەتەوەبۆ مەدینەو خەلیفە عوسمان نوێژی لە سەرکردوە، ئەمە ساڵی 33ی کۆچی بوو، ئەو گۆڕەی کە لە شاری شارەبانەو بەوهۆیەوە ناوی شارەبان گۆڕاوە بە میقدادیە، ئەو گۆڕە هی کابرایەکی شێخ میقداد ناوە لەم ساڵانەی دوایدا ژیاوە، دەنا میقدادی ئەسوەدی سەحابی نەهاتوەتە کوردوستان [576]. ئەی دەبێ ئەم هەموو گۆڕو مەرقەدانە هی کێبن کە شارو دێو چەم ودۆڵی کوردستانی گرتوە؟ یان کورد هەر بۆ پیرۆزی سەحابەکان بە خەیاڵ پیرۆزی بۆخۆیان داتاشیوە، کورد بەهۆی نەهامەتیەکانی ژیانیەوە.چونکە پاڵپشت وپەنایەکی جگە لە خوا نەبوە، پیرۆزی زۆری بۆخۆی چاندوە، هەتا پەنای بۆ بەرێت و هانایان بەخوا بگەیەنێوناخی پێئارام بکات.. یان جێی بڕوایە کە گۆڕی زاناومەزنانی زەردەشتی بوون و لەترسی ئەوەی نەبادا گۆڕەکانیان لە ناوبەرن ناوی ئەو سەحابانەیان لێناوە تا پارێزراوبن وبە پیرۆزی بمێننەوە!

---

572 الفصول الفخرية.جمال الدين احمد بن عتبة.ص45.تهران.شرکت انتشارات علمی وفرهنکی 1363شمسی، ودلائل النبوة.البيهقی ج1ص274.

573 ولاَتگێری ڕەشە خاکی عێراق، ڕۆژبەیانی، لا18 پەراوێز، چاپی یەکەم سلیمانی 1997.

574 دلائل النبوة.ابو بکر احمد بن حسين البيهقی، ج2 ص224ـ230تهران انتشارات علمی وفرهنکی 1361شمسی.

575 (فتوح سواد العراق.محمد عمر الواقدی، ترجمة بۆ فارسی عبد العزيز الواعظی سردشتی.ص256)(الاصابة فی تميز الصحابة.شهاب الدين ابن حجر العسقلانی. ج3 ص455 بيروت.دار احياءالتراث العربی 1328 قمری) (در السحابة فی مناقب القرابة والصحابة.محمد بن علی شوکانی.امام الشوکانی.فی مناقب مقداد بن اسود.ص381 دمشق دار الفکر 1984).

576 ولاَتگێری ڕەشەخاکی عێراق، مەلا جەمیل ڕۆژبەیانی.لا18 پەراوێز.چاپی یەکەم، سلیمانی 1997).

گۆڕی ئەبوعوبەیدە لە دێی عەبابەیلێ لە هەڵە بجەی شەهید

مەگەر خوا بزانێت، خەڵکی هەڵەبجەو شارەزوورو هەورامان، چەندە شانازی بە بونی گۆڕو مەرقەدی عەبابەیلێ وە دەکەن، کەگوایە گۆڕی سەحابەیەکی پیرۆز لە خاکی ئەواندا هەیە، نێزیك وموشەڕەفن بەو بەرەکەتە مەزنە، لەزۆر کۆنەوە ئەو مەرقەدە

جێ زیارەتگاهی خەڵکانی نەخۆش وکەساسە، ژنی نەزۆك داوای منداڵ و، کچان داوای مێردکردن وبەخت بەربون وشتی تر دەکەن، زیارەتکردن چوار شەموان وهەینی بوە، بەرد لکاندن بەکێلەوە باوبوو، کەلابەردێکی گەورە هەبوو لەسەر بەردێکی تر دەخولێنرایەوە، پێنج شەش بەردی شێوە جۆراوجۆر هەبوو هەرکەس بیخستنایەتە سەر یەکتر گوایە مەقسەدی حاسڵ دەکرد، ژنان بەتانی وپەڕۆو گونێیان بە مێلوە دەگرتەوە لەژێردارەکاندا دەمانەوە، هەتا مێروو زیندە جانەوەرێك، یان هیچ نەبێت پەڕێ ڕیقنەیەکی تێبکەوتایە، دەبوو بیخۆن و بەمەیلی خۆیان دەیانگوت نیازی دڵمان جێبەجێ بووە و منداڵمان دەبێت، ئەوەی نیەتی زیارەتی‌ناو مەرقەدی هەبایە، دەبوو ڕوبەڕو بچوایەتە ژورەوەو بەپشتا بهاتایەتە دەرەوە، منداڵ نەبوو لە هەڵەبجەدا پەڕۆیەکی سەوزی عەبابەیلێ‌ی بۆ تەبەڕوك بە مەچەك و یەخەوە نەبێت، یان خۆڵی عەبابەیلێ‌ی نەخواردبێ، لەزۆر دورو لە دەرەوەی ولاٌتیش خەڵکی دەهاتنە زیارەت و چەند شەو دەمانەوە، وەقفە دارێکی زۆر و کانیاوی ساردو سازگار، ئەو سەیرانگاو زیارەتگایەی خۆشکردبوو، لەبیرمە لەسەرەتای شەستەکانەوە هەتا ناوەڕاستی‌حەفتاکان دەیان جار بەماڵەوە دەچوین و سەیران وزیارەتی خۆمان دەکرد، ئەولاپاڵ وبەرکێوی شنروێ و زەلەکێ‌یە لێوان دەبوو لەخەڵك، هەتا دەمی ئێوارە دەماینەوە، لە سەروی مەرقەدەکەوە گۆڕێکی تر هەیە بەناوی ئیمام قاسم ولە ڕۆژئاواشیەوە گۆڕێکی نەناسراوی تر هەیە، ئیمام قاسم یەکاویەکە بۆ کۆکەڕەشەو شێتی، نەخۆشیان لە خسنەکەیدا دەبەستەوە دەخەوت کەبەیانی هەڵدەستا عەلەمی تیا نەدەماو دەبوو بە گوێزی ساغ، لەزوەوە خەڵکی سەر لەوە دەکەنەوە کەداخۆ ئەو مەرقەدە کێبێت، زانایان وخەڵکی تر دەیانزانی کەئەوە ئەبوعوبەیدەی جەڕاح نیە، دودڵ بون نەیان دەویست ناوی سەحابەیەك کە چەندین سەدەیە لە ناوچەکەدا هەیە دابڕنن، لە نێوان جەڕاح و ئەبوعوبەیدەی سەقەفی ئەنساری هێشتویانەتەوە. لەسەر ڕێگەی هەڵەبجە بۆ عەبابەیلێ کۆمەڵە بەرد دانراوەو هەرچی لەوێوە گوزەر دەکات بۆ زیارەتی عەبابەیلێ، وایان ڕاهێناون کە دەبێ بەردێك هەڵبدەنە ناو کۆمەڵەخڕکە بەردەکەوە، هەندێ واپاگەندە دەکەن کە ئەوە گۆڕە جولەکەو کافرانەو دەبێ بەرد باران ورەجم بکرێن، بێئەوەی ئاسەواری قەبرستان ولاشەیەك لەوناوەدا هەبێت، بەڵکو ئەوە هەر فێڵێکی جوتیاران‌و خەڵکی ئەو دەڤەرەیە بۆ کۆکردنەوەی خڕکە بەردی ئەو ڕێ وبانەیە کە ناوچەکەی گرتووکاری زیارەتکەران وجوتیارانی شپرزکردوە، ناوچەی جێڵەو عەبابەیلێ بەناوبانگە بە خڕکە بەرد، ئەوە هۆیەکی چاکە بۆ کۆکردنەوەیان، ئەو شێوازە لەزۆر ناوچەی بەردەلاٌنی کوردستاندا هەیەو مەبەست تەنها کۆکردنەوەو ڕزگاربونە لێیان، حەکیمان وزانایانی ناوچەکە ئەو شێوازەیان داهێناوە بەجۆرێك ئەوەی دەچێت بۆ زیارەت بۆ هێنانەدی نیازی دڵی وای پێ باشە ئەو داوایە جێبەجێ بکات، دەڵێن گوایە ڕێگەی بۆ نزیك دەبێتەوە.

لە ناو کوردا لە سەر عەبابەیلێ و مەرقەدەکەی ئەم باسانە هاتووە:

1ــ خەڵکی ناوچەکە بە ئەفسانەیەك دەگێڕنەوە کەلە دێرزەماندا شەڕێکی قورس لە نێزیك دێی عەنەب لە شانی خوارەوەی شاخی شنروێ کە بیست دەقیقەیەك لە عەبابەیلێوە دورە، لە نێوان سوپای ئیسلام وکافراندا ڕوی داوە، موسوڵمانەکان شکاون وئەبوعوبەیدەی سەرکردەیان ملی پەڕیوە، سەرولاشە بەجیا بەلنگە فرتە گەیشتونەتە عەبابەیلێ، لەوێ ئەسپەردە کراوەو بوەتەمەرقەد، دێ کۆنەکە بەناوی ئەو سەحابەوە بەمروری زەمەن لەئەبوعوبەیدەوە کەبۆ زمانی کوردی قورسە بوەتە عەبابەیلێ.

2ـ مەردۆخی لە کتێبەکەیدا باسێکی هێناوە ناوی سەرچاوەیەکەی نەبردوە دەڵێ (ساڵی 18ی کۆچی سوپای ئیسلام بە فەرمانی خەلیفەی دوەم و لە ژێر فەرمانداری ئیمام حەسەن وعەبدوڵای کوڕی عومەر لە عێراقەوە بەرەو ئێران دەڕۆن عەبدوڵای کوڕی عومەرو ئەبوعوبەیدوڵڵای ئەنساری لەگەڵ پێنج هەزار سواردا بەرەو شارەزور ئەکەونە ڕێ وچەند شەڕ ڕوودەدات، ئەبوعوبەیدوڵا دەکوژرێ ولە دێی عەبابەیلێ دەنێژرێ.ئەوانەی مانەوە بونە موسوڵمان و وازیان لێ هێنان، عەبدوڵا مانگێك لەو ناوچانەمایەوە، تاوەکو لە جێگای پەرستگاکان چەند مزگەوتێکی دروستکرد یاساو فەرمانەکانی ئیسلامی لە خەڵکەکە گەیاند، پاشان ڕوەو هەورامان کەوتنە ڕێ و لەنزیك پاوە شەڕو کوشتار ڕویدا، عەبدوڵای کوڕی عومەر لە شاری پاوە مزگەوتێکی دروستکرد، پاشماوەیەکی کەم توانی هەموو وڵاتی کورد بخاتە ژێر چاودێری ئیسلامەوە، لەبری ئاگرو پەرستگاکان مزگەوتی دروستکردیاساو فەرمانی خوای بڵاو کردەوە[577] . لێرەدا مەردۆخی لە ئەبوعوبەیدەوە کردیە ئەبو عوبەیدوڵا وە دوو هاوڕێی تری بۆ زیاد کرد یەکەم: ئیمام حەسەنە کە هەتا ئیستە باسی نەبوە کە ئەو لە فتوحات وجەنگەکانی نەك کوردوستان بەڵکو لە دواتریشدا بەشداری کردبێ، ئەو پیاوی سوڵح وئاشتی بوە درێژکراوەی جەنگی سەردەمی باوکی لە گەڵ معاویەدا کۆتایی پێهێنا، دوەم: عەبدوڵای کوڕی عومەر دواتر لە باسی دا بە درێژی ڕونی دەکەینەوە کە ئەویش هەرگیز نەهاتوەتە کوردوستان وهیچ مزگەوت وگۆڕێکی لە کوردوستاندا نیە، کەچی دوو گۆڕو سیانزە مزگەوتی لە کوردوستاندا بە ناوەوە بۆ هەڵبەستراوە..

3ـ هەروەها هەمان هەواڵ لە دەستنوسێکدا هاتوە..لەو دەست نوسەشدا نەهاتوە کەلەچ سەرچاوەیەك وەرگیراوە، ڕەنگە هەر ئەوەی مەردۆخی بێت[578] .

4ـ مەرحومی مامۆستا مەلا عوسمان چەند جار فەرمویەتی لە حاشیەی کتێبێکی گەورەدا باسی شەهید بوونیم لەم دێیەدا دیوە، منیش زۆر هەوڵم داو پرسیارم کرد ئەوەم دەست نەکەوت. ڕەنگە ئەویش هەر ئەم کتێبەی مەردۆخی بوبێت[579] .

5ـ جارێکی تر لە هەڵەبجە لە باسی گۆڕی ئەو سەحابانەو ئەبو عوبەیدە باس وخواسمان بوو، حاجی محمد کۆکۆیی وتی ساڵی 1965لە کەرکوك سەرباز بوین لە سەردەمی عەبدوسەلام عارفدا، ئەو کاتە قائد فرقەی دوو ناوی ئیبراهیم فەیسەڵ بوو، هاتە هەڵەبجەو لە گەڵ قوێخا عەلی کۆکۆیی وتی بابچینە زیارەتی باپیرمان لە عەبابەیلێ، ئێمە ئەنسارین لە نەوەی ئەم شەخسەین، ئەمە جەراح نیە ئەنساریە، تابیعی تابیعیە..نازانم ئەویش ئەم باسەی لە چ سەرچاوەو شەجەرەی نەسەبێك هێناوە[580] .

6ـ برادەرێك وتی فلاَن مامۆستا لەهەڵەبجە گێرانەوەیەکی لەسەر ئەبوعوبەیدەی سەقەفی لەلایە دەیسەلمێنێ کە مەرقەدی عەبابەیلێ خۆیەتی. منیش چومە هەڵەبجە بۆخزمەتی، چیرۆکەکەی بۆ گێڕامەوە وتی: ئەو سەحابەیە لە جەنگی جسردا لەسەر فورات لەباشوری عێراق شەهید بوە، لاشەکەیان بردوە نیشانی پاشای فارسی بدەن، پاشان سوپای ئیسلامی چوە ناوچەکەی گرتوەو لاشەکەیان لە دێی عەبابەیلێ ئەسپەردە کردوە، وتم سەرچاوەت چیە؟ فەرموی هیچم نیە هەرخۆم دەڵیم، مادام ئەم قەبرە هەیەو خاوەنی نیە، کەواتە هەردەبێئاوا بوبێت، پاشان وتی وابزانم لە کتێبی مجمع تەواریخدا دیومە. جگەلەوە نیوانی دێی عەبابەیلێ،

577 مێژوی کوردو کوردوستان.محمد مەردۆخی کوردوستانی، وەرگێر لە فارسیەوە عەبدولکەریم محمد سەعید. لا 186 بغداد 1991.

578 بەناوی (القضیة الكردیة من منظور اسلامی).موضوع (الاكراد قبل وبعد الاسلام) ص9ــ11.

579 مامۆستا حەسەن شێخ عەبدوڵا عەبابەیلێیی بۆی گێڕامەوە کە مەرحومی مامۆستا سەید نەجمەدینی مزگەوتی ئوسامەلە هەڵەبجە جارێك کتێبێکی نیشاندام کەباسی شەهید بونی ئەبوعوبەیدەی کردوە بەڵام لەبیرم نەماوە چ سەرچاوەیەکە.

580 لە دانیشتنێکدا مانگی 5 ساڵی 2002 لە دوکانی حاجی محەمەد کۆکۆیی لە هەڵەبجە بۆی باس کردم.

بۆشوینی جەنگی جسر لە خوار شاری کوفەوە، زیاد لە هەزار کیلۆمەتر دەبێت، جگە لەوە پاشای فارس ئەوهەموو شەڕو شکستیەیان بەسەر هاتوە، لاشەی کوژراوێکی بۆ چیە؟ جگە لەوە جەنگی نێوان پاشایانی فارس لە نێوخۆیاندا، ئاگایان لە شەڕی باشور نەمابوو، نەیان دەزانی سەرکردەکان چی دەگوزەرێنن، بەتایبەتتر کە ئەو کاتە بوران کچی کسرا بوبویە پادشاو، چەند ئافرەتی تر بونە پاشا ئافرەت بە تەبیعەتیحاڵ خۆی لە لاشەی کوژراوو پیاو دەبوێرێ، جگە لەوە ئەو کاتە پایتەختی ساسانی مەدائن بووە نزیك بە خوار شاری بەغدادی ئەمرۆ، پاشا لەوێ بوە نەك لە عەبابەیلێ، کە پێنجسەد کیلۆ مەتر نێوانیانە[581].

7ـ جەمال بابان دەڵێ (ناوی دێیەکە وەك دەڵێن بەناوی سەرکردەی ئیسلامی ئەبی عوبەیدەی ئەنساری ناونراوە کە کاتی فتوحاتی ئیسلامی گەیشتە ئەو ناوەو لە دێیەکە مەزارێکی کۆنی هەیە، پارچە بەردێکی نوسراوی تیا دۆزراوەتەوە کە ناوی سەلیم پاشای بابانی بەسەرەوەیە کە ساڵی 1160ی کۆچی ئەو مەزارەی دروست کردوە.)[582].

8ـ لە هەفتەنامەی ئەلئیتحاددا هاتوە (لە بەردەم دێی عەبابەیلێدا دوو گۆڕی سەحابەی ـ ئەبو عوبەیدەو ئیمام قاسمی ـ لێیە)، لە جێیەکی تردا دەڵێ(ئیمام قاسمی سەقەفی یەکێکە لە سەرکردە ئیسلامیەکانی فتوحاتی ئیسلامی)[583]، نازانم نوسەر ئەم زانیاریانەی لە کوێ هێناوە، بە مەرجێ لە ناو سەحابەکاندا کەسێك نیە ناوی ئیمام قاسمی سەقەفی، یان دەڵێ (شەڕی قورس لەو ناوە قەوما) ئەوەش هەر ناسەلمێ و هیچ سەرچاوەیەکی مێژوی فتوحات نیە کە ناوی عەبابەیلێ ببات بڵێ لەوێ شەڕ بوە.

جێی خۆیەتی ئێمە بکۆڵینەوەو بزانین ئایا لە سەرچاوەی فتوحاتە ئیسلامیەکاندا لەسەحابەکان یان دوای ئەوان کەسێك بەناوی ئەبوعوبەیدە یان جۆرەکانی ئەوناوە هاتونەتە عێراق وفارس وهەرێمی چیا (کوردستان)و شەهید بون، ئەوەش ئاسانە چونکە سەرچاوەکانی مێژوی ئیسلام هەموی ڕێکخراوەو ئاسان دەدۆزرێتەوە بۆکەسێك مەبەستی بێت بگاتە ئەنجامێك..بە تایبەتتر کە ژیان ومردنی ئەبو عوبەیدەی جەڕاح وئەنساری سەقەفی لە هەموکەسی تر زیاتر ڕونەو سەرچاوەی زۆرەو هیچ گومان ناهێڵێتەوە.

کتێبی (الاصابە)و (الاستیعاب)و (اسد الغابە) لە باشترین کتێبەکانە کە زۆرترین ناوی سەحابەی تیایە، لەو سێ کتێبەدا ژیانی زیاتر لە 20 هەزار سەحابە هەیە، لەو کتێبانەدا تەنها ئەم ئەبوعوبەیدانە هەیە.

1ـ ئەبو عبیدە کوڕی عامر کوڕی محسن، لە بئری مەعونە شەهید بوە لە خاکی حیجاز، ئەوەبو پێغەمبەر لەگەڵ دەیان سەحابەدا ناردی خەڵکی ئەو ناوە فێری ئیسلام بکەن لە سەر داوای خۆیان، بەڵام بە غەدر هەمویان شەهید کردن، ئەمە لە سەردەمی پێغەمبەردابوە[584].

2– ئەبوعبیدە کوڕی عەمارە کوڕی وەلیدی مەخزومی، لە فەتحی شام دا بەشدار بوو، لە جەنگی ئەجنادین دا شەهید بوولە خاکی فەلەستین، نزیك بەخاکی حیجاز[585].

3– ئەبو عبیدەی جەڕاح ناوی تەواوی ئەبوعوبەیدەی عامری کوڕی عەبدوڵای جەڕاحی قوڕەیشی فەهریە[586]، ساڵی 584 ی‌زاینی واتە 40 ساڵ پێش کۆچ لەدایك بوە، لە یەکەمین دە کەسەکەیە کە موسوڵمان بون، لە دەکەسەکەیە کەمژدەیان پێدرا بە بەهەشت، دوو ساڵ پێش کۆچ، کۆچی کرد بۆ حەبەشە، ساڵی یەکی

581 وتووێژ لە گەڵ مامۆستا مەلا شێخ محەمەد سازانی لە ماڵی خۆیان مانگی 10ساڵی 2001.

582 اسماء المدن والمواقع العراقیة، المحامی جمال بابان، ج1 ط2ص9بغداد 1989مطبعة الاجیال.

583 هەفتەنامەی(الاتحاد) ژمارە 452 بەروار 21ـ12ـ2001 لا16 بابەتێك بەناوی ئەبوعبیدە.. نوسینی کاروان ئەنوەر.

584 الاصابة فی تمیز الصحابة _ابن حجر العسقلانی _ج4 ص131 دار احیاْ التراث العربی بیروت ط1 1348ه.

585 هەمان سەرچاوە.

586 (طبقات ابن سعد ج3 ص409 ابن سعد دار بیروت 1376 ه).

کۆچی کۆچی کرد بۆ مەدینە، ساڵی دووی کۆچی لە جەنگی بەدردا بەشدار بوو، ساڵی سیٚی کۆچی لە جەنگی ئوحددا بەشدار بوو، ساڵی شەشی کۆچی سەرکردایەتی سریەی زی قیسەی کرد[587] ، ساڵی هەشتی کۆچی بەشداری جەنگی زات سەلاسیلی کرد، دوای گرتنی قودس کە خەلیفە عومەرچوو بۆ شام هەموو سەرکردەکان هاتنە پێشوازی، عومەر فەرموی کوا براکەم وتیان مەبەستت کێیە.؟ فەرموی: ئەبوعوبەیدە، وتیان ئێستە دێت، کەهات بەسەر حوشترێکی بێکورتان تەنها گوریسێکی پێوەبوو، سڵاوی کرد عومەر بە خەڵکی وت:لامان لاچن. وتی: بابچین بو ماڵی خۆتان، ئەبو عوبەیدە وتی ماڵی منت بۆ چیە یان دەتەوێت بەسەیری ماڵی من چاوت بگوشیت.؟ کە عومەر چوە ژورەوە هیچی نەدی جگە شمشێرو قەڵغان و لبادێك وقاپێکیشکاو، وتی کوا کەلوپەل وخواردنت؟ چوو زەمیلەیەکی هێنا چەند لەتە نانێکی تیا بوو، عومەر گریا، ئەبو عوبەیدە وتی: نەمگوت هاتوی بە ماڵی من چاوت بگوشیت، هەر ئەوەندەمان زاد دەویٚ تا دەمان گەیەنێتە مەنزڵ، عومەر فەرموی: دنیا هەمومانی گۆڕی جگە تۆ[588] ، کاتی خۆی خەڵکی نەجران داوایان لە پێغەمبەر کرد کەسێکیان بۆ بنێرێت فێری ئیسلامیان بکات، ئەویش فەرموی کەسێکی بەهێزتان بۆدەنێرم، ئەبوعوبەیدەی بۆ ناردن و، فەرموی (لکل امه امین وامین امتیابو عبیده)، پاشتر خەڵکی یەمەنیش داوای شتێکی وایان کرد، هەر ئەبوعوبەیدەی بۆناردن[589] ، مەعازی کوڕی جەبەل دەیگوت: ئەبو عوبەیدە چاکترین خەلقی خوایە لەسەر زەوی دا[590] ، کە پێغەمبەر وەفاتی کرد خەڵکی هاتن بەیعەت بەو بدەن، ئەبوعوبەیدە وتی بەیعەت دەدەنە من کە(ثالث الثلاثة) تان تیایە مەبەستی ئەبوبەکر بوو لە ئایەتی (لاتحزن ان الله معنا)، پاش ئەویش بەیعەتی دا بە عومەر، عومەر کردیە سەرکردەی سوپای شام لەجێی خالید، جەنگی دیمەشق وفحل ومروجی رومی کرد، ئەنتاکیاو لازقیەو شارەکانی کەنار دەریای گرت و هەموو شامی لەدەست رۆم رزگارکرد، ساڵی 18ی کۆچی نەخۆشی تاعون لە شام بڵاوبویەوە 15 هەزار لەسەربازی ئیسلامی کوشت، هەر لە بنەماڵەی خالیدی کوڕی ولید 40 کەس ولەبنەماڵەی حارسی کوڕی هیشام 70 کەسی کوشت، لەسەرکردەکان مەعازی کوڕی جەبەل ویەزیدی کوڕی ئەبوسوفیان وسەهل کوڕی عەمر وشەرحەبیل کوڕی حەسەنەو زۆری تری کوشت، خەلیفە عومەر ویستی بەجۆرێك ئەبوعوبەیدە بانگ بکاتەوە وتوشی ئەو پەتا نەگرسە نەبێت، نامەیەکی بۆ نارد بەم جۆرە: (سەلامت لێبێت کارێکی تۆیان پیٚ گوتوم، دەمەویٚ بەدەمی خۆت بدوێنم، ویستم بێمە لات، بەلاّم هەر کەنامەکەت خوێندەوە، دایمەنیٚ هەتا دەگەیتە لام..) بەلاّم ئەبوعوبەیدە تێگەیشتبوو عومەر چی دەوێت، هەر بۆیە نامەیەکی بۆ نوسیەوە:(لەئیشەکەت بەمن حاڵی بوم، من لە گەڵ سەربازەکانی خۆمدام، دەرونم حەزناکات لێیان جوێبېمەوە، وازم لێبێنە بالایان بمێنمەوە..) ئەبوعوبەیدە لەویٚ بەو نەخۆشیە لەتەمەنی 58 سالیدا لە فەحلی عەمواس لەئەردەن مرد، لە گۆڕستانی بیسان ئەسپەردە کرا[591] .

عومەر هەمیشە دەیگوت:خۆزگە پڕ ژورێك پیاوی وەك ئەبوعوبەیدەم دەبوو، گەر بمایە لە جێی خۆم دام دەنا، گەر پرسیارم لیٚبکرایە بۆچی؟ دەمگوت ،ئەمینی خواو پێغەمبەرم داناوە. ئەبو عوبەیدە دەیگوت خۆزگە مەڕێك بومایە و خزمان سەریان بڕیمایە، گۆشتەکەیان بخواردمایەو جگەرەکەیان سورکردمایەتەوە[592] . ئەوەبوو کورتەی ژیانی ئەبوعوبەیدە، بریامەرقەدی ئەو کەسایەتیە مەزنە بەهەڵوێست وپاك وخۆنەویستە لە خاکی

---

587 الاصابة فی تمیز الصحابة، احمد بن علی العسقلانی، ج4ص11 مطبعة دار السعادة، مصر 132 ه.

588 (اسد الغابة، ابن اثیر، ج3 ص86 المطبعة الاسلامیة بطهران 1377 ه).

589 (الاستیعاب ـ ج2 ص793).

590 (ابو عبیدة بن الجراح ص7).

591 (الیرموك وتحریر الشام، اللوأ الرکن شاکر محمود، ط1 ص206 السنة 1986 بغداد).

592 (ابو عبیدة بن الجراح ، مشاهیر قادة الاسلام ، بسام العلی، دار النفائس، الطبعة الرابعة ، بیروت،1982).

کوردان دا بوایە، هەتا چیرۆك وداستان و ڕەوشتە جوانەکانی لە یادی خەڵکی کوردستاندا، لە باس وخواس وگێڕانەوەیاندا بوایە، بەڵام سەد مەخابن..

4ـ ئەبو عبید کوڕی مەسعود کوڕی عەمر کوڕی عومێر کوڕی عەوفی سەقەفی ئەنساری[593]، ئەم سەرکردەیە لە کتێبی ئەسحابەکاندا بە سەحابی تەواو نەهاتوە، بەڵکو لە ناو منداڵەکاندا ناوی هەیە، لە سەردەمی پێغەمبەرو ئەبوبەکردا ناوی نیە، چونکە درەنگ موسوڵمان بوو، ئەو کاتەی کە پێغەمبەر لە دوا غەزایدا لە تەبوك دەگەڕایەوە بۆ مەدینە، لە مانگی ڕەمەزان لەساڵی نۆی کۆچی، لەوکاتەدا وەفدێك لەخێڵی سەقیف هاتن موسوڵمان بونی خۆیان ڕاگەیاند[594]، شەرەفی سەحابی بەرکەوت بەڵام شەرەفی جیهادی بەرنەکەوت چونکە دوای تەبوك موسوڵمان بوو، وەتەبوك دوا غەزای پێغەمبەر بوو[595]، بەڵام کەموسەننا پەلاماری فارسەکان دەداو، لە بابلەوە هەتا مەدائن ڕاویان دەنێ، لە داخدا شهریار پاشای ئەوکاتەی فارس سەکتە دەکاو دەمرێت، ناکۆکی دەکەوێتەوە ناو سەرکردایەتی فارس، موسەننا دەیەوێت سود لەو هەلە وەربگرێت، داوا لە ئەبوبەکر دەکات بۆ یارمەتی، بەڵام ئەبوبەکر دەمرێت، عومەر دەبێتە خەلیفە، موسەننا دەگاتە مەدینە وداوای سوپا دەکات، ئەو کاتە ئەرمیدخت کچی کیسرا دەبێتە پاشای فارس و، سابوری پادشای پێش خۆی دەکوژێت، فارسەکان هەندێ شوێن لە باشوری عیراق دەگرن، لە بەر ئەوە سەربازە موسوڵمانەکان حەزناکەن بچن بۆشەڕی فارس و، بەتایبەت تر کەخالید لەوێ نەماوە، خەلیفە عومەر موسوڵمانان کۆدەکاتەوە، هەرچی داوا دەکات نایەن بە دەمیەوە، بڕیار دەدات هەرکەس زوو وەڵام بداتەوە، دەیکاتە سەرکردەی سوپای عێراق، لەوێدا ئەبوعوبێد کوڕی مەسعودی سەقەفی، کە کوڕێکی گەنجی ئازاو دیار بوو خۆی ناونووس کرد، عومەر پەیمانی بردە سەر، لە گەڵیدا هەزار کەسی نارد بۆ عیراق، بە ئەبوعوبیدەی وت: گوێ لە هاوڕێکانی پێغەمبەر بگرە، لەجەنگ وڕاگۆڕینەوەدا مشاوەرەو بەشداریان پێ بکە..هەتا لێت ڕون نەبێتەوە لەخۆتەوەخێرا بڕیار نەدەیت، ئەمە جەنگەو جەنگیش بۆ کەس باش نیە، بۆ یەکێك نەبێت کە لە بۆسەدابێت بۆ هەل وفرسەت قۆسینەوە، لە پەلەکردن لە جەنگ دا لە ناوچون نێزیکە. عومەر ڕەشبگێری راگەیاند، ئەبوعوبیدەی کردە سەرکردەی سوپای عێراق و، موسەنناش فەرماندەیەکی بوو، ئەبوعوبێدە لەجەنگی ئەلنەماریق نزیك کوفەو جەنگی سقاتیە نزیك شاری واست سەرکەوتنی باشی بەدەست هێنا[596]، لەو کاتەدا بوران کچی کیسرا بوە پاشای فارس، ڕۆستەم وەزیری بەرگری فارس سوپایەکی بۆ جالینۆس ئامادە کردو، بەرەو خواروی عێراق ناردی، فیلێکی زۆری لەگەڵ نارد، هەردوو سوپا لە خواروی حیرەوە بەرامبەر یەکتر وەستان، تەنها ئاوی فورات لە نێوانیاندا بوو، فارسەکان نامەیان نارد: بێینە ئەوبەر یان دێنە ئەمبەر..سەرکردە موسوڵمانەکان وتیان بائەوان بپەڕنەوە، بەڵام ئەبو عوبیدە ڕازی نەبوو، گوێی لە ڕای سەحابەکان نەگرت، بەگوێی عومەری نەکرد، کە وتبووی: بەپرس و ڕا کاربکە، وتی: ئێوە لە مردن دەترسن، کەس لەئێمە ئازاتر نیە بۆ مردن، پردێکیان دروست کرد وهەمویان پەڕینەوە بۆ ئەوبەر، جەنگێکی قورس ڕوی دا سوارەکانی موسوڵمانان جەنگێکی ئازایانەیان کرد، بەڵام فیلەکان ترسناك بون و لەبەریان هەڵدەهاتن، فیلەکان دڕیان بە سوپای ئیسلامی داو هەرایان پێکردن، ئەبو عوبید هاواری کرد پەلاماری فیلەکان بدەن و، پاڵۆدەسرازەکانیان بپچڕن، فارسەکان بەسەر فیلەکانەوە سەنگەریان بەستبوو، تیریان لێوە هەڵدەدایە خوارەوە، ئەبوعوبێد پەلاماری فیلێکی داو بەشمشێر شفرەکەی قرتاندو پاڵوەکەی پچڕاند، سەنگەرەکان کەوتنە خوارەوە، بەڵام لەجارێ تردا، ئەبوعبیدی سەقەفی بوو بەژێر فیلێکەوەو پلیشایەوەو مرد، یەك لەدوای یەك نۆ

593 (الاصابة، ج4ص131).

594 (عيون الاثر، ابن سيد الناس، ج2 ص228، قاهرة 1356ه)(طبقات الكبرى، ابن سعد، ج1ص316، بيروت 1376ه.

595 (التاريخ الطبري، الامام الطبري، ج2ص404).

596 (قادة فتح العراق والجزيرة، اللوا الركن محمود شيت خطاب، ص243، دارالفتح بيروت 1965م).

سەرکردەی سەقەفی شەهید بوون، هەتاگەیشتە سەرەی موسەننا، خەریك بووبیان پەڕێنێتەوە، بەڵام سەحابەیەك کەبینی هەموو سەرکردەکان شەهید بون، پەلاماری پردەکەی داو پچڕاندی و، وتی ئێوەش بکوژرێن لەپێناو ئەوەی ئەوانی لە پێناودا کوژران، بارەکە زۆر خراپ بوو زۆریان خۆیان هەڵدایە ناوئاوی فورات، موسەننا هاواری کرد ودەیپاراستن دەیگوت: مەترسن و پەلەمەکەن، پردێکی هەروای بۆکردن و پەڕاندنیەوە. لەو جەنگەدا چوار هەزار موسوڵمان شەهید بوون، فارسەکان ویستیان بپەڕنەوە بۆیان، بەڵام ناکۆکی ناو مەدائنی پایتەخت وشۆڕش لە دژی ڕۆستەم نەیهێشت. خەلیفە عومەر نەیپێکا لەوەی کە هەربەوەندەی ئەبوعوبێدی هەڵبژاد، کە یەکەم کەس بووهاتە دەرەوەو ئامادەیی نیشاندا بۆ جەنگ، بەڵێ ئازابوو، بەڵام بەوە ئازانەبوو کە گوێی بە فەرمانی خەلیفە نەدا کە داوای لێکرد بە پرس وڕای سەحابەکان کار بکات..هەروەها عەبدوڵا بە پچڕانی پردەکە پەنێکی خراپی پیادان، هەڵەیەکی سەربازی گەورەی کرد نەخشەی موسەننای تێکدا، هەرچەند نمونەیەکی بەرزی فیداکاری تیا بوو.. خەلیفە عومەر بیستی دڵی تەنگ بوو، فەرموی: ڕەحمەت لە ئەبوعوبێد، ئەگەر خۆی بگرتایەو گوێی بۆ ئێمە شل بکردایە..لەجێیەکی تردا دەڵێ:خوایە من پاڵپشتی هەموو موسوڵمانێکم، هەمویان لەکۆمەڵی منن، خوا ڕەحم بە ئەبو عوبێد بکات، ئەگەر گوێی بۆ شل بکردمایە، دەبومە پشتگیری ئەویش..دواتر لە جەنگی قادسیەدا قەعقاع هاواری دەکرد: وەرن تۆڵەی ئەبو عبێدەو جەنگی سەلیت وسەحابەکانی جەنگی جسر بکەنەوە[597]، برۆکڵمان دەڵێت: عومەر بە سەرکردایەتی ئەبوعبیدی سەقەفی یارمەتی نارد بۆ عێراق دژی فارس و لە نزیك قەوسی ناتف نزیك حیرە گەیشتن بەیەك لەوێدا ئەبوعبید لە فورات پەڕیەوە بەسەر پردێك کە لە بەلەم دروست کرابوو، شەڕ قەوما و موسوڵمانان شکان و ئەبوعبیدە کوژرا) ئەوەتە یەك وشە ناوی سەلمان پاکی نەبردوە[598]. ئەمەڕاستی ڕوداوەکەیە بەڵام هەفتەنامەی (ئیتیحاد) بە هەڵە باسێکی کارڵ بروکلمانی هیناوە کە کارڵ لە هیچ جێیەکدا شتی وای نەوتوە، ئیتیحاد دەڵێ (اما المستشرق الالمانی کارل بروکلمان فیقول فی کتابە ـتاریخ الشعوب الاسلامیة ـ:قتل القائد الاسلامیابو عبیدة الثقفی فی منطقة سلمان باك الحالیة)[599]، برۆکلمان نوسینی وای نیە.. لە باسی ئەبوعوبێدی سەقەفی لە جێیەکدا زیادەیە هەیە: (عبر الفرات الی نهروان فقطعوا الجسر خلفە فقتل)[600]، ڕەنگە باسەکەی مەرحومی مامۆستا مەلا عوسمان لەم حاشیەدا بوبێت، پێم سەیرە نەهرەوان ناوچەی بەعقوبە دەگرێتەوە، چونکە جەنگی جسر لە خوار شاری کوفە لە باشوری عێراقە ڕوی داوە، یان ڕەنگە لەوێش نەهرەوان هەبێت چونکە ناوچەکە یەك پارچە زەلکاوو لقە ڕوبارە..

5ـ ئەبو عبیدە کوڕی عەبدوڵا کوڕی مەسعودی هەزلی، ئەم کەسە شەوی جەنگی دوجەیل[601]، شەهید بون پێکەوە لەگەڵ ئیبن ئەشعەس وعەبدوڵلا کوڕی شەداد کوڕی هادی لیسی کە کوڕی خاڵی خالیدی کوڕی وەلید بوو[602]. لەدوجەیلی نزیك شاری کوت شەهید بوە[603].

---

597 قادة فتح العراق والجزیرة، ص246.

598 تاریخ الشعوب الاسلامیة کارل بروکلمان.ترجمة نبیە ئەمین و منیر بعلبکیت7 دار العلم للملاین بیروت 1977ص96.

599 اسبوعیة (الاتحاد)العدد 452 المؤرخ 21ـ12ـ2001لا16.

600 بڕوانە (الاستعاب) لە حاشیەی (الاصابة ج4 ص134).

601 *لقە ڕوبارێکی بچوکە لەڕوباری دیجلە دەبێتەوە لە باشوری شاری کوت.*

602 (سیر اعلام النبلاْ، للزهبیج4ص313)و (تقریب التهزیب، لابن الحجر ج2ص448)وە بڕوانە (شذرات الذهب فی اخبار من ذهب، لابن العمد الامام شهاب الدین ابی الفلاح عبد الحی بن احمد بن محمد العکری الحنبلی الدمشقی، اشرف علی تحقیقەو خرج لحادیثە عبدالقادر الارناؤوط، حققة وعلق علیة محمود الارناؤوط، ج1 ص333 ت1دار ابن کثیر دمشق بیروت 1986.

603 *وەلە شارەزوریش نزیك هەڵەبجەو عەبابەیلێ ناحیەیەك هەیە ناوی دوجەیلەیەو(سیروان)یشی پرێ دەڵێن، بەڵام ناوی لەهیچ کتێبێکدا نەهاتوەو، نازانرێ ناوی لە چیەوە هاتوە، جگە لەوە لەشانی عەبابەیلێ شدا دێ یەك هەیە ناوی جلیلەیەو نازانرێ ناوی ئەویش لە چیەوە هاتوەوناوی لە هیچ کتێبێکی معجم البلدان و اسط المدن دا نەهاتوە، کەواتە دوجەیلەو جلیلەی شارەزور دوو ناوی نوێن وشوێنی تازە دروست بون.*

6- ئەبو عبێدەی مەولای ئەبی ڕاشدی ئەزدی. ژیان ومردنی دیارنیە[604].

7- ئەبو عبێدەی دئلی.. ژیان ومردنی دیار نیە[605].

بەم جۆرە ڕون بویەوە کە لە سەحابەکان کەسێك بە ناوی ئەبوعوبەیدە نەهاتوەتە کوردستان و شەهید نەبوە، ئەوەش کە لە دێی عەبابەیلێ وشوێنی ترە، یان ەبێت کەسێك بێت لە سەردەمی ئەمەوی وعەباسیدا کوژرابێت لە شەڕی هەڵگەڕاوەو خەواریجەکان کە هەمیشە کە شکستیان دەخوارد، پەنایان دەبردە بەرکوردستان، کوردیش هەر لە خۆوەو بێئەوەی قازانجێك بکەن پەنایان دەدان وشەڕیان دەئالأندە ماڵی خۆیان، من لەو بڕوایەدام زۆربەی گۆڕەکانی کوردستان بەم جۆرەیە، کە پێش کوژرانیان خۆیان بە نەوەی پێغەمبەرو ئیمام عەلی نیشان داوە، کوردیش عاتیفانە پشتیان گرتون. یان گۆڕی زانایانی زەردەشتین ولە ترسی لەناوچون ولەبیرچون هەوادارانیان ناویان گۆڕیون وکردونیان بە سەحابەو ناویان ناون بە ناوی گەورەو سەرکردەی ئیسلامی.

گۆڕی ئەسحابە درێژ لە دێی دێلێژە لە شارەزوور

نێزیك بە کونە کۆتر، لەسەر ڕێگەی دێلێژە لە قەرە داغ، گۆڕێکی چواردە مەتری هەیە بە ناوی ئەسحابە درێژ، چومە سەر گۆڕەکە وبە مەتر پێوام، هەر لە دێر زەمانەوە بەوەناسراوە کە گۆڕی سەعدەو، لە سەر گۆڕەکەش بە عەرەبی نوسراوە (ئەمە گۆڕی تێکۆشەری ڕێی خوا سەعدی کوڕی ئەبی وەقاسە کە لە ساڵی 50 کۆچی شەهید بووە)، لە بەر ئەوەی ناوەکەی ئاشکرایە، ئاسانە بەدواداچوون لە ژیانی بکرێت، بە تایبەت کە سەرچاوەکان پشتگیری شەهید بونی ناکەن لە کوردستاندا.

ژیاننامەی سەعد

دوای شەڕێکی سەخت لە سەر کورسی لە نێوان پاشایانی مەدائندا، یەزگورد کرایە پاشای فارس، یەکەم کاری ئەوەبوو، سوپایەکی زۆری کۆکردەوە بۆ سەندنەوەی باشوری عێراق لە موسوڵمانەکان، ڕۆستەمی کردە سەرکردەی سوپاکەی وە ڕەوانەی باشوری عێراقی کرد، لەو کاتەدا موسەننا سەرکردەی سوپای ئیسلامی بوو لە عێراق، بەڵام بریندارو نەخۆش بوو، لەبەر ئەوە خەلیفە عومەر، سەعدی کوڕی ئەبی وەقاس، خاڵی پێغەمبەری کردە سەرکردە لە جێی موسەنناو، بەسوپایەکی زۆرەوە ڕەوانەی عێراقی کرد، موسەننا کۆمەڵێك وەسیەتی بۆ سەعد نوسی، پێش گەیشتنی سەعد موسەننا مرد، ساڵی 15ی کۆچی جەنگی قادسیە ڕوی داو ڕۆستەم کوژراو فارس شکا[606]. پاشان سوپای سەعد پەلاماری مەدائنی پایتەختی ساسانیەکانیدا لە ڕۆژئاوای دجلەوە لە سەر ڕوباری شیر نزیك مەدائن[607]، یەزدگوردی پاشا هەڵهات ومەدائن گیرا، ئەمە لە مانگی سەفەر ساڵی 16ی کۆچی بەرامبەر ئازاری 637ی زاینیبوو، دوای ئەوە سەعد هێرشی کردە سەر جەلەولا وخانەقین وحەلوان _ لە خاکی کوردستان و _ لە فارسەکانی سەندەوەو لەوێش یەزگورد هەڵهات[608]، فەتحی جەلەولا لە زیلقەعدەی ساڵی 16ك بوو، لە نێوان ئەوو مەدائن دا 9مانگ بوو[609]، عومەر ڕازی نەبوو زیاد لەوە سوپای ئیسلامی بچێتە ناو جەرگەی وڵاتی عەجەمەوە، هەر بۆیە داوای لە سەعد کرد لەوە زیاتر نەڕواتو، فەرموی شارێك دروست بکە لە ڕۆژئاوای

604 الاصابة فی تمیز الصحابة، احمد بن علی العسقلانی، ج4ص11 مطبعة دار السعادة، مصر، 1323.

605 (الاستیعاب _ج2 ص793).

606 تاریخ ابی الفداء المسمی المختصر فی اخبار البشر. الملك المؤید عماد الدین ابی الفداء.المتوفی سنة 732هج 1ص224دار الکتب العلمیة بیروت 1997 محققة.

607 الکامل فی التاریخ. ابن اثیر البوتانی الکردی ج4 ص356.بیروت.

608 تاریخ ابن الوردی. زین الدین عمر بن مظفر الشهیر بابن الوردی. توفی سنة 749ه ج 1ص138-140.

609 تجارب الامم ابو علی مسکویة الرازی ج 1ص215_226 دار سروش للطباعة والنشر طهران 1987ط1.

فوراتەوە، با لەنێوان من وئێوەدا ڕووبار نەبێت، من حەزناکەم سوپامان لەوە زیاتر بڕوات[610] ، سەعد بەڕاوێژی فەرماندەکانی ساڵی 17ك نەخشەی کوفەیان داڕێژا، ناوچەی کوفەیان هەڵبژارد وکردیانە شارو بنکەی سەربازی ومەڵبەندی ویلایەتی عێراق، خانویەکیان بۆ سەعد دروست کرد لە دار دەرگایەکی لە سەر مزگەوت ودەرگاکەی تری لە سەر بازاڕبوو[611] ، پاشان خەڵکی عێراق ئاژاوەیەك بۆ سەعد دەتەنن، ئەوە یەکەم فیتنەی ناوخۆ دەبێت لە مێژووی ئیسلامدا، خەلیفە عومەر ناچار دەکەن بانگی کاتەوە بۆ شاری مەدینە، دەیکاتە ئەندامی ئەهلی حەل وعەقد، بۆ مشوەرەت وپرس وڕا لە پێشهاتە گرنگەکاندا، لەڕیزی عوسمان وعەلی وتەلحەو زوبەیرو عەبدوڵای کوڕی عومەردا، عومەر حەزی نەدەکرد گەورەکان وهاوڕێ زۆر نێزیکەکانی پیغەمبەرلە مەدینە وپایتەختی ئیسلامی دور بکەونەوە، لەو کاتەدا فارسەکان لەشاری نەهاوەند کۆبوبونەوە بۆ هێرش هێنانە سەر مەدائن، کاتەکە ناجۆر بو، بەڵام عومەرلە جێگەی سەعد، نیعمانی کوڕی موزنی کردە سەرکردەو ناردی بۆ نەهاوەند، فارسەکانیان شکاند، کە خەلیفە عومەر لە مەدینە شەهید دەبێت، عوسمان دەکرێتە خەلیفە، عوسمان ناچارە سەعد بنێرێتەوە بۆ سەرکردایەتی عێراق، چونکە لە کاروباری ناوچەکە شارەزایە، دوبارە فیتنەچیان لە عێراق بوختان بۆ سەعد دەنێنەوە وجارێ تر بانگی دەکەنەوە بۆ مەدینە، بەڵام عوسمان ناچار جارێتر دەینێرێتەوە بۆ عێراق بۆ بەرنگاری یەزدگورد کە هەر وازی نەدەهێنا، بەڵام خەلیفە عوسمان بەو فیتنەیەی کە لە عێراقیدا سەرچاوەی گرتبوو لە مەدینە شەهید دەبێت، ئیمامی عەلی دەکرێتە خەلیفەی موسوڵمانان، عەلی عەزم جەزم دەکات کە تۆڵە لە بکوژانی خەلیفە عوسمان بکاتەوە، دەچێتە عێراق و تیانیشتەجێ دەبێت، ئاژاوەو هەراو کوشتارێکی زۆر لە نێوان موسوڵمانەکاندا ڕودەدات، هەر دوای شەهید بونی خەلیفە عوسمان، سەعد خۆی لە فیتنە دەشارێتەوە، دەچێت لەشاری ئیبلە نیشتەجێ دەبێت، بەپێی ئەو فەرمودەی کەدەفەرموێ(ان تکون الفتنە، خیر الناس فیها الخفی التقی)، پاشتر دەچێت بۆ دێی عقیق لە 10 میل دوری شاری مەدینەوە، لەو کاتەدا تەمەنی گەیشتبوە هەشتا ساڵەو، هەتا شەهید بونی ئیمامی عەلیش دە مێنێ، سەعد بەرگە جەنگیە خوێناویەکەی سەردەمی جیهادی شاردبویەوەو هەر مابوی، وەسیەتی بۆ کوڕەکانی کردبوو کە ئەگەر مرد ئەو بەرگە خوێناویە بکەنە کفن، سەعد لە عقیق مرد[612] ، کوڕەکانی هێنایانەوە بۆ مەدینەو لە مزگەوتی پێغەمبەر۔ درودی خوای لەسەربێت ۔۔ نوێژیان لە سەر کرد، خێزانەکانی پێغەمبەریش نوێژیان لە سەر کرد و، پاشان بردیان بۆ گۆڕستانی بەقیع لەشاری مەدینە لەناو هاوڕێکانی‌دا بەخاکیان سپارد[613] ، سەعد دوا ئەندامی شورا بو کە وەفاتی کرد.

ئەمە جیهادو ژیانی سەعد بوو لە عێراق و پاشان گەڕایەوە بۆمەدینەو لەوێ مرد[614] ، هەموو سەرچاوەکان لەدرێژەی ئەمە زیاتریان نەنوسیوە، ئیمە دەبێت ڕاستیەکانی مێژوو بنوسین، پێم سەیرە کە گۆڕێکی چواردە مەتری لە کوردستاندا لە ناوچەی قەرەداغ، ناوی سەعدی کوڕی ئەبی وەقاسی لە سەر نوسرابێت و، خەڵکی بەناوی ئەو سەحابە پیرۆزەو خاڵی پێغەمبەرمانەوە زیارەتی بکەن[615] . بریا ئەوە گۆڕی ئەو بوایەو، گۆڕی چەند کەس لەو کەسایەتیە مێژوییانە لەخاکی کورداندا هەبونایە، هەتا زۆرترمان لەسەر شارو شوێنەواری کوردیمان هەبایە، بەڵام مەخابن! بەڵێ سەعد هەتا نزیك جەلەولاو حەلوان لە کوردستان دێت، ڕەنگە بە سوپاکەیەوە بەدوای

---

610 التارخ الطبری ج5ص247 الامام الطبری .بیروت.

611 تاریخ لبی محنف.لوط بن یحی بن سعیدالغامدی الازدی الکوفی. المتوفی سنة 156 ج1ص57دار الرسول الکرم ط1بیروت 1999محققة.

612 بطل الفدأ والاخلاص سعد بن ابی وقاص.محمد عبد الجواد السکری.ص85ـــ127 الدار القومیة للطباعة والنشر 1964

613 رجال حول الرسول.خالد محمد خالد.ص125 دار الفکر.بیروت ,بغداد.مطبعة متین. 1985.

614 تاریخ الیعقوبی,احمد بن ابی یعقوب ,تحقیق عبد الامیر مهنا,ج 2,ص31ــــ44 بیروت 1993 مؤسسة الاعلمی, الطبعة الاولی.

615 کوردستان وئاینی ئیسلام.مەلا رەئوف سلیم حوێزی, لا 77ـ 131 چاپخانەی جامعە 1970بەغدا.

فارسەکاندا هەتا نزیك قەرەداغ هاتبیَ و ئەو جێیە لە دێلێژە جێنزرگەی ئەو بێت، لەویَ ماوەیەك هەڵی دابێت پاشتر گەڕابیتەوە بۆ کوفە، هەرچەند سەرچاوەکان ئەو باسەیان نەکردوە، لەلایەکی ترەوە گۆڕێکی چوارده مەتری لە مەزەنەی عەقڵدا نیە، چونکە ئەوانیش مرۆڤێك بون لە بالاَو لەش ولاردا لە مرۆڤی ئەمڕۆ گەورەتر نەبون، ڕەنگە ئەوەش پەیوەندی بە ئاینەکانی پێش ئیسلامی کوردەوە هەبێت، لە ترسی لە ناوچون لەژێر ئەو پەردەیەدا شاردبێتیانەوە، بە تایبەت گۆڕی زانایان وپیرانی زەردەشتی هەمیشە لە شوێنی بەرزو پەنا دابوە وەك پیرە مەگرون وپیر ئیلیاس وباوە نەوەزو پیری شەوکێڵ وپیر شالیارو زۆری تر.

گۆڕی ئەسحابە عەبدولاَ(عەبدولاَی کوڕی ئەبو ئەیوبی ئەنساری) لە گوندی سەرچیا لە ڕانیە

نامەیەکم بۆ هاتوەپوختەکەی دەڵیَ (لە بەرامبەر قەلاَدزە چیایەکی گەورەو بێڕەزا هەیەپیَی دەڵێن ئاسۆس، گوندێکی لە سەرە بەناوی (سەرچیا) قەبرێکی لێیە بەناوی (ئەسحابەعەبدولاَ) بەبیَ خیلاف ئیجماعی لەسەرە کە ئەمە هاوڕیَی پێغەمبەرە (سەحابەیە) ناوی عەبدولاَی کوڕی ئەبوئەیوبی ئەنساریە، لە جەنگێکدا شەهید بوە لەسەر ئاوەکە، کە گۆڕەکەشی هەر لەوێدایە، سالاَنە دەیان کەس زیارەتی دەکەن و، خێرو مەولودی بۆ دەکەن، بە تایبەت ژنان داوای منداڵبونی لێدەکەن، زیاتر لە هەزار داری قەزوانی پیری هەیە، کەس ناوێریَ بە وشکیش بیان بڕیَ، دەڵێن تەمەنیان سەدان ساڵ دەبێت، سالاَنە هەزاران دیناری قەزوان وبنێشتی لیَ بەرهەم دەهێنرێت، هەر لەو ناوەدا، لە سەرشوێن ولوتکەبەرزەکان ڕەبایەی گەورە هەیە پێی دەڵێن (قوێنگر)، بە بەردی گەورە دروست کراوە، زۆریان قورسیان چەندین تەن دەبن، خەڵکی دەڵێن ئەمە سەنگەری سەردەمی کافرو موسوڵمانانە، ئەو ناوە هەتا ئیستەش سەیارەی بۆ ناچێت)[616].

بە پێی هەندیَ سەرچاوەی لاواز باسی کوژرانی سیَ عەبدولاَ لە دەوروبەری هەمان شوێندا کە نامەکە ناوی دەبات هاتوە، کە ئەمانەن:... عەبدولاَی کوڕی ئەبو ئەیوبی ئەنساری، عەبدولاَی کوڕی عومەر، عەبدولاَی کوڕی جەندەل.

عەبدولاَی کوڕی ئەبو ئەیوبی ئەنساری

نووسەری نامەکە دەڵیَ: خەڵکی ناوچەکە بیَ خیلاف وبە ئجماع دەڵێن وگومانیان وایە کە سەحابەیەو ناوی ئەسحابە عەبدولاَیەو گۆڕی عەبدولاَی کوڕی ئەبو ئەیوبی ئەنساریەو لە شەڕی کافرو موسوڵماناندا لەناوچوە.

لە کتێبی (الاصابە ی ابن حجر العسقلانی بەرگی دووەم و سیَیەم) تەنها 743 ناوی عەبدوڵلاَی تیایە، زۆر هەوڵمدا ناوی عەبدوڵلاَی کوڕی ئەبوئەیوبی ئەنساری تیا نەبوو، کە ئەبو ئەیوب ناوی خالد کوڕی زەید کوڕی کلیب لەبەنی نەجارە، لەقەبی ئەبو ئەیوبە نیسبەتی بۆ ئەنسار دەگەڕێتەوە، لە سەحابە بەرزەکانە[617]، پێغەمبەر-درودی خوای لە سەر بێت - کە کۆچیکرد بۆ مەدینە، ماڵی ئەوی بۆ هەڵبژێررا تیا نیشتەجیَ ببێت، حەوت مانگ تیا مایەوە، جارێك پێغەمبەر ئەبوبەکرو عومەری برد بۆ ماڵی ئەبوئەیوب لەبێستان تا برسێتیان بشکیَ، لە

---

[616] ئەمە تەواوی وتەی مافناس عەباس هەمزە خدرە، وردە کارانە باس وخواسی مەرقەدو شوێنەکەی کردوە، وەك کەسێك خۆی لەویَبێت..لە ژمارە 359ی ڕۆژنامەی یەکگرتودا، لە بابەتی (ئەسحابە درێژ دەبیَ کێبێت؟)دا، داوام کردبوو، هەر کەس گۆڕی ئەسحابەیەك شك دەبات لە سەر خاکی کوردستان، با ناوو باس و شوێنی جوگرافیەی دیاری بکات و، ڕەوانەی ڕۆژنامەی یەکگرتوی بکات، هەتا من لە باتیان بەدوای ژیان و گوزەران و مردنیاندا بگەڕێم و، ڕوداوەکانی کوردستان بزانین..یەکەم کەس کە هات بەدەم داواکەمەوە، مافپەروەرعەباس هەمزە خدربوو، خوا پاداشتی بداتەوە.

[617] (الاصابة فی تمیز الصحابة.ابن حجر العسقلانی. ج1، 3دار احیا التراث العربي بیروت ط 1/ 1348هـ).

سەردەمی پێغەمبەرەوە تا سەردەمی معاویە بەردەوام لە غەزادابوە[618] ، کە ئیمامی عەلی چوو بۆ عێراق لە جێی خۆی لەسەر مەدینە داینا، کە پاشان ئەبوئەیوب دایە پاڵی‌و چوو بۆلای، لە گەڵیدا جەنگی خەوارجی کرد[619] ، دوا غەزای، کە معاویە سوپای کۆکردەوە بۆ گرتنی قوستەنتەنیە، ئەو کاتە ئەبو ئەیوب پیر بوو هەشتا ساڵ دەبوو نەخۆش کەوت، یەزیدی سەرکردەی هات وتی کارت هەیە؟ وتی سەلاوم بگەیەنە بە سەربازان، وە کە مردم تا دواخاڵتان لە خاکی دوژمن بمبەن، لە ژێر پێی سەربازەکانتدا لە نزیك شورای قوستەنتنیەوە ئەسپەردەم بکەن، لە نێوان ساڵانی 50ــ51ــ52ی کۆچی مرد، وایان بۆ کرد کە وتی، باسی ئەبائەیوب زۆرە، هەر لە زادلمیعادا (16) جار باسی هاتوە[620] ، ئایا ئەبا ئەیوب کوڕی هەیە ناوی عەبدولاَ بێت؟ وە لە سەردەمی خەلیفە عومەردا لە فەتحی کوردستاندا بەشدار بوبێ وشەهید بوبێت؟ ئەوە هەڵەیەکی مێژوییە، دوای گەڕانی زۆر، بەو ئەنجامە گەیشتم کە ئەبو ئەیوب کوڕی نیە ناوی عەبدولاَبێت، تەنها ئیبن سەعد کاتبی واقیدی دەڵێ: ئەبو ئەیوب کوڕێکی هەبو بەناوی عەبدولڕەحمان وەچەی نەماوە[621] ، واتە ئەبوئەیوب تەنها کوڕێکی هەبوو ناوی عەبدولڕەحمان بووە نەك عەبدولاَ، وە لەناو سەحابەکاندا لەکونیەی ئەبو ئەیوبەکان وئەنسارەکان کەسیان کوڕیان بەناوی عەبدولاَ نیە ونەهاتوە..لەبەرگی دووەمی (الاصابەدا لە لاپەڕە (273ـ 386)ەوە لە ژمارە (4518ــ5062) دا ناوی (544) عەبدوڵلاَی تیایە، کە بە گەورەیی پێغەمبەریان دیتوە، جیهاد و غەزایان لەگەڵکردووە، بەلاَم ئەو ناوەیان تیانی‌یە، وە لەبەرگی سێیەمدا لەژمارە (6160ــ6197)دا ناوی(37) سەحابەی بردووە و وە لەژمارە (6296ــ6361) ناوی (65) عەبدوڵلاَی بردووە وە لەژمارە(6572ـ6669) ناوی(97) سەحابەی بردووە، بەهەموویەوەلە بەرگی سێیەمدا دەکاتە (199) سەحابە و بەوەی بەرگی دووەمەوە کە 544 سەحابەیە، هەمووی دەکاتە 743 دانە ناوی عەبدوڵلاَ سەحابی، بەلاَم لەهەر هەموویدا عەبدوڵلاَی کوری ئەبو ئەیوبی ئەنساری تیانی‌یە[622] .

ناوی مەرقەدی ئەسحابە عەبدولاَ لەچیەوە هاتوە؟ لە ڕاستیدا ئەوەی ئەو باسەی دروست کردوە ئەو دەست نوسە هەڵبەستراوە بوە کە حوێزی وپاشتر واعیزی لێیان وەرگرتوە و تەرجەمەیان کردوە بۆ کوردی وفارسی وپاشانیش ڕۆژبەیانی هەندێ شتی لەسەر وتوە، هەرسێکیان بە کورتە بەم جۆرەیان باس کردوە کە فەتحی شام وئەرمەن وموسڵ تەواو بوو، ئەبو عوبەیدە نامەی بۆ خەلیفە عومەر نوسی: ئایا بەرەو ڕۆژهەلاَت بچین یاخود بەرەو ڕۆژئاوا؟ عومەر وەلاَمی دایەوە، چوار هەزار سەرباز تەسلیم بە خالید بکە بەرەو قەومی کوردان بیان بات، ئیسلام بگەیەنێتە کێوەکانی کوردان، کات پایز بوو، ڕۆژی پێنج شەمە بیستی جیمادی یەکەم ساڵی بیستی کۆچی، ئەبو عوبەیدە لە گەڵ خالیددا سوپایەك وئەم سەرکردانەی نارد:فەزلی کوڕی عەباس وزوبێری کوڕی عەوام ومقدادی ئەسوەد وعەبدولاَی عومەرو عەبدولڕەحمانی کوڕی ئەبو بەکری سدیق وزراری ئەزوەر وئەبو دوجانەو عەبدولاَی کوڕی ئەبو ئەیوبی ئەنساری و گەلێکی تر، ڕۆیشتن تا گەیشتنە هەولێرو، فەتح کرا، لەوێوە عەبدولاَی جندلی بەرەو ئەرموتە نارد، بەلاَم عەبدولاَشەهید کرا[623] ، پاشان خالید عەبدولاَی کوڕی عەمەری نارد بۆ شیدەر (پشدەر)، خالید خۆی و سەحابەکان کە عەبدولاَی ئەبو ئەیوبی لەگەڵ بوو، چون بۆ مەرجێن

618 (صور من حياة الصحابة، د.عبدالرحمن رافت الباشا.جزْ الاول.ص117_130 مطابع الوطن السعودية 1991ميلاد).

619 (الاصابة ج1ص405).

620 (زاد المعاد، ابن قيم الجوزية، مؤسسة الرسالة، ط13 ج3_4 بيروت 1986).

621 بڕوانە (ابن سعد کاتبی واقدی لە الطبقات الکبری دا ج3ص484).

622 الاصابة فی تميز الصحابة.ابن حجر، بەرگی دوەم لەلاپەڕە (273ــ 386)ەوە لەژمارە(4518ــ5062)دا ناوی(544) عەبدوڵلاَی تیایە، هەروەها بڕوانە بەرگی سێیەم ژمارە (6160ــ6197)ژمارە (6296ــ6361) ژمارە(6572ـ6669).

623 (کوردستان وئاییینی ئیسلام، مەلا ڕەئوف سلیم حوێزی، لا 77ــ 104چاپخانەی جامعە، 1970 بەغداد).

شیدەر (پشدەر)، خالید خۆی و سەحابەکان کە عەبدولآی ئەبو ئەیوبی لەگەڵ بوو، چون بۆ مەرجێن (مەرگە)[624]، پاشان چونە سەر پاشای دوگمان، وە عەبدولآو مقداد چونە سەر کێوی دەربەندی پشدەر و، مقدادو عەبدولآحەملەیان برد، پاشان ئەسوەدو عەبدولآ عومەرو عەبدولآ ئەبو ئەیوب وزراری ئەزوەر ومقداد پەلاماری مەلیك فەروخیان داو کوشتیان، سوپای کورد شکا[625]، مالکی ئەشتەر زانی مەلیك فەروخ کوژراوە داوای یارمەتی لە کوردان کرد، پاشان منجوران پاشای سێویسنان کە سۆسەن پاشای ناوبوو، پاشای ڕەبت کەناوی قیروان بوو، پاشای پشتدەر و، پاشای دوگمان فەیروزی کوڕی نارد بۆ مەرگە[626]، بۆ تۆڵەی مەلیك فروخ، گەیشتنە دێی ئەزمرە (بردەشان)، کەخالید زانی لەشکری پاشای دوگمان کە 15هەزار کەسە بۆ تۆڵەی فروخ هاتوە ترسا، خالید وتی: یارەبی زەلیلی دەستی کوردانمان نەکەی. شەڕی بێوێنە قەوما پاشای ڕەبت ومجوران و فیروز کوژران سوپاکەیان هەڵهاتن، سوپای ئیسلام دوایان کەوتن، تا ئاوایی قرە بانە (قەرەتەپە)ڕاویان نان، دێیەکی باخات وئاوداربوو، گەورەی دێ ناوی قرەبابا بوو کوژرا، خالید وتی من شەڕی زۆرم کردوە، لەم قەومە ئازاد ترو حیلە بازترم نەدیوە، یارەبی دڵی ئەم قەومە یەك نەگرێ. پاشان هێرشیان کردە سەر دێیەك عەبدولآی ئەبو ئەیوب کوژرا، خالید گریا چونکە لە گەورانی ئەنساری بوو، سەحابەکان غەمناك بون.)[627]

لە فتوح سواد عیراقی واعیزی دا بەفارسی دەڵێ: تیرێك هات دای لە سینەی عەبدولآی ئەبوئەیوبی ئەنساری ومرد[628]، بڕوانە پەراوێز کە نادری کریمیان بەفارسی بۆی نوسیوە[629]، هەروەها بڕوانە ڕۆژبەیانی[630] ئەمانەی کەهێنامەوە هەموی هەڵبەسراوەو هیچ لەو سەحابانە لەژیانیاندا نەهاتونەتە کوردستان، دوژمنانی کورد ئەودرۆیانەیان هەڵبەستوە، بەلآم نەیان زانیوە داوەکان چۆن بتەنن، کەوتونەتە هەڵەی مێژوویی زۆرەوە.

عەبدولآی کوڕی عومەر

دوبارە ئەو سێ سەرچاوەیەی پێشوو هەڵبەستراوو درۆیان دروست کردوە کە زۆر لە باسی ئەو نامەیە دەچێت کە بۆم هاتووەو ناوچەکەشیان لێك نێزیکە، حوێزی دەڵێت :(دوای گرتنی سابلآغ وئەسیر کردنی مەلیکە ئەرجانوس، چونە جەنگی خۆش قەدەم پاشای ڕەزائیەی ئەرمەنی لە ئازربایجان، ڕەزائیە گیراوخۆش قەدەم کوژرا و، پاشان خالید بۆ ولآتی عەرەب گەڕایەوە لەڕێی بەدگومانەوە چون بۆ دێی ئیسماعیل قولی (سماقوڵیان) نزیك کۆیە، خەڵکی ئیسماعیل قولی پەلاماری کاروانی سەحابەکانیان دا و زۆربەیان کوشتن، خالید وعەبدولآی کوڕی عومەر بەرەو شام گەڕانەوە، لە نێوان موسڵ و هەولێر توشی چەمێك بون، پیرەژنێك لە سەر ئاوەکە بوو، وتیان چیدەکەیت؟ وتی من موسوڵمانم ناتوانم بپەڕمەوە، هەرچی خالید وتی هەقت نەبێت، بەلآم عبدولآ کردیە کۆڵ وپەڕاندیەوە، لە ناوەڕاستی ئاوەکەدا پیرە ژن چەقۆیەکی دەرهێنا و دای لە سەردڵی عەبدولآو کوشتی، خالیدیش پیرەژنەکەی کوشت، خالید زۆر گریا، هەرلەویا جەنازەی عەبدولآی لە نێزیك ئاوەکە تەسلیم بە خاك کرد، ئێستاش مەرقەدی عەبدولآ مەشهورە بە سوڵتان عبدولآی عەرەبی، خالید گەڕایەوە بۆ حومس)[631].

---

624 هەمان سەرچاوە، ل 94.

625 هەمان سەرچاوە ، ل100.

626 هەمان سەرچاوە، ل102.

627 هەمان سەرچاوە، ل104.

628 (فتوح سواد العراق، وەرگێڕانی بۆ فارسی استاد عبدالعزیز واعظی سردشتی لاپەڕە 207 چاپ اول 1374 تهران).

629 هەمان سەرچاوە، ل260.

630 ولآتگیری ڕەشەخاکی عێراق، مەلا جەمیل ڕۆژبەیانی (لاپەڕە 23)چاپی یەکەم سلیمانی 1997).

631 (کوردستان وئایینی ئیسلام، مەلا ڕەئوف سلیم حوێزی، چاپخانەی جامعە، 1970 بەغداد).

هەروەها واعیزی دەڵێ پیرەژن تۆزێکی ژەهراوی کرد بەلوتی عەبدوڵادا کە گەیشتە ئەو بەری ئاوەکە عەبدوڵا ڕەنگی زەرد بوو[632]، باسەکەی ڕۆژبەیانی و واعیزی لە گەڵ ئەوەی حوێزیدا کەمێك جیاوازی هەیە..

کوژرانی عەبدوڵای کوڕی عومەر لەو جێیەدا درۆیەکی ڕوت وشاخدارە، عەبدوڵا مردوە شەهید نەبوە، لە مەدینە ناشتویانە نەك لە قەرەچۆغی کوردستان، ساڵی 64ی کۆچی نەك ساڵی 21ی کۆچی، لەسەردەمی ئەمەویەکاندا نەك لەسەردەمی عومەری باوکیدا، وەخەلیفە عومەر ساڵی 23ی کۆچی شەهید بوە، نەك ساڵی 21ی کۆچی وەك حوێزیو واعیزی وڕۆژبەیانی باسیان کردوە، لە بڕگەیەکی ئەو سێ نوسەرەدا ئەم هەموو هەڵەیەکرابێت، دیارە ئەمە نوسینی کەسێکی ساکارو سادەیە، یان هی کەسێکی زۆرزانەو، ویستویەتیبۆ ماوەی سەدەیەکیش بوە بەو درۆو دەلەسانە خەڵکی بخەڵەتێنێ.

بەڵام با ئێستە ڕاستی ژیانی عەبدوڵای کوڕی عومەر باس بکەین. سەرەتا ویستی لەجەنگی بەدرو ئوحوددا بەشداربێت، بەڵام منداڵ بوو نەیانهێشت، لە فەتحی مەککەدا بەشدار بوو، موفەسیرو فەقیهێکی گەورە بوو، یەکێك بوو لەشورای شەش نەفەرە بۆ هەڵبژاردنی خەلیفە، (2630)فەرمودەی گێڕاوەتەوە، لەکتێبەکەی حوێزی داو، ئەوەی واعیزی بە فارسی و ڕۆژبەیانیدا دەڵێن عەبدوڵا کوردستانی قڕکردو، ژن ومنداڵی کوشت وماڵیانی تاڵان کرد، ئەو وتانە هیچ سەرچاوەیەك پاڵپشتی ناکات، بۆ مردنیشی کە مەبەستەکەی ئێمەیە لە تەهزیبدا دەڵێ عەبدوڵا ساڵی 73ی کۆچی مرد[633]، ئیبن خەلەکان دەڵێت وەفاتی عەبدوڵا ساڵی 63ی کۆچی بوو، لە تەمەنی 84 ساڵیدا مرد[634]، ئیبن سعد دەڵێت وەفاتی عەبدوڵا ساڵی 64ی کۆچی بوو، دوا یاری پێغەمبەر بوو لە مەککە مرد ساڵی 73ی کۆچی[635]، لەمردنی دا لە نیوەدورگە خیلاف نیە، خیلاف لە ساڵی مردنیدا هەیە، وەسێتی کرد کە لە قەبرستانی (ئەلحەل) ئەسپەردەی بکەن، بەڵام نەیان توانی لەبەر شەڕی حەجاج، بەڵکو دفن کرا لە (زی تو ی) لە قەبرستانی موهاجرین! ![636]

عەبدوڵای کوڕی جەندەل

باسی ئەمیش بەپێی وتە هەڵبەسراوەکەی حوێزی زۆر نێزیکە لە ناوچەی قەڵادزەوە، گوایە هەواڵەکەی لە واقیدی وەرگرتوە، بەڵام ناڵێت لە کوێ ولە چ سەرچاوەیەکی وەرگرتوە، دەڵێن: لە ئەرموتە کوژرا[637]، بەڵام هەموو سەرچاوەکان گەڕام، کەسێکی بەو ناوە تیا نەنووسراوە سەحابە بێت یان موجاهد بێت یان هاتبێتە کوردستان وعێراق، بەڵام لە (تەبەری)دا یەك جار ناوی هاتوە بە ناونیشانی ڕاوی، نەك سەرکردە یان سەرباز[638].

خۆزگە خەڵکی تریش قسەی هەبوایە وبەهەموومانەوە بگەشتینایەتە ڕاستیەك، کە سود بە مێژووی کوردی بگەیەنیت، باش بوو ئەگەر دەلیلێکی تر هەبیۆ لە سەرچاوەکاندابیۆ من پێم نەزانیبیێ، دژی ڕاکەی منیش بێت هەرباشە بنووسرێت، یان ئاگادار بکرێمەوە..من هیچ مەبەستێکم لەم بابەتانە نیە، جگە گەڕان بەدوای ڕاستی هەواڵ و ڕوداوەکانی مێژوی کوردا، پڕ بەدڵ پێم خۆش دەبوو ئەگەر گۆڕی چەندین لەو سەحابا پیرۆزانە لە خاکی کورداندا هەبونایە، وەك دورین لە گۆڕی پێغەمبەرەوە، با گۆڕی چەند دانەیەك لە هاوڕێکانی ببوایە،

632 (فتوح سواد العراق، وەرگێڕانی بۆ فارسی استاد عبدالعزیز واعظی سردشتی لاپەڕە 207 چاپ اول 1374 تهران).

633 صاحب تهذیب الاسماء، ج1، ص278.

634 ابن خلكان، ج1، ص264. ئەو دەستنووسەی حوێزی ئەگەر لەسەردەمی ئیبن خەلەکاندا هەبووایە باسی دەکرد، کەواتە هەڵبەستراوە ناوچەی شەڕەکە نزیکی خەلەکانە.

635 (الطبقات الكبرى، ابن سعد ج4ص138).

636 بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە ژیانی عەبدوڵا لە باسی دواتردا.

637 بڕوانە(لاپەڕە 83) ی کوردستان و ئاینی ئیسلام ی حوێزی و، (لاپەڕە 156)ی واعزی لە فارسیەکەدا.

638 تأريخ الطبري، الامام الطبري، ج3، ص242.

چیرۆك و ڕوداوو ئەفسانەیان دنیای پڕبکردایە، لە تەبەریو ئیبن کەسیرو ئیبن ئەسیرو ئەو هەموو سەرچاوە عەرەبیانەی تر کە زۆری مێژووی کوردیمان لەوەوە دەست کەوتووە ناوی زیاتری کورد ببرایە، گەر گۆڕی دوو سەرکرەی ئیسلامی لەخاکی کوردا هەبوایە، ئەوا لە باسی ژیانی ئەو سەرکردەیە دا، ناوی کوردستان وشەڕەکان و تەرەفی شەڕکەر و، شوێنی شەڕەکە لەچەند شوێن وچەند سەرچاوەی جیاجیادا دەبراو دەوتراو دەوترایەوەو، ناوی کوردستان دەبراو لەو سەرەتای مێژوەوە لەو قۆناغە دورانەوە ڕوداوەکانی کوردستان باس وخواسی دەبوو، مێژوی کوردی پێ دەوڵەمەند دەبوو، تێکەڵ بەباس و خواسی دراوسێکان دەبوین، پەیوەندی زیاترمان دەزانی، ناوی سەرکردە کوردیەکان وجۆری شەڕو چەك و وباری کۆمەڵایەتیمان و داب ونەریتی پێشینانی خۆمان زۆرتر دەزانی، ئاسۆی مێژومان لە بەر چاو ڕونتر دەبوو. بەڵام مەخابن ئەگەر ئەو سەحابانە لە کوردستاندا بکوژرانایەو ئەو شەڕانە هەبووایەو ئەو باسەی حوێزیو رۆژبەیانیو دەستنووس هەبووایە، هەڵبەت لە کتێبخانەی ئیبن خەلەکاندا دەبوو ئەو باسی دەکرد، چونکە ناوچەی شەڕەکە لە خەلەکانەوە نزیك بوو. بەڵام دیارە دوای سەردەمی ئیبن خەلەکان هەڵبەستراوە.

گۆڕی عەبدولای کوڕی عومەر لە زۆرجێگە

هیچ سەحابەیەك نیە هێندەی عەبدولای کوڕی عومەری کوڕی خەتاب دەنگ وباسی لە هەڵبەستراوی لە خاکی کوردا هەبێت، هەر لە بەشداریەکانی جەنگ وجیهادو شەهید بونیەوە، کە دوو مەرقەدی لە کوردستاندا هەیە، هەتا دروست کردنی زیاتر لە دە مزگەوت بە ناوی ئەوەوە لە شارو دێهاتەکانی کوردوستاندا، دەڵێن گوایە عەبدولا خۆی دروستی کردون بە مەبەستی کۆبونەوەو نوێژکردن وفێرکردنی یاسا ئاینیەکان، یا پارەی ناردبێ وەك سەدەقەیەکی جاری بۆیان دروست کردبێ، یان ڕەنگە کوردەکان خۆیان لە خۆشی ئیمان وتەقواو نزیکی ئەوەوە لە خواوە دروستیان کردبێ، ڕەنگە زانایانی کورد ویستبێتیان مزگەوتەکانیان پیرۆزتر بکەن بۆ وەقف و مەسرەف بۆکردنی مزگەوت وحوجرەو مەلاو، ڕوتێکردنی زیاتری خەڵك وفەقێو زانایان و زیادە ڕێزلێگرتنی. بەڵام کە دەچیتە بنج وبنەوان وبەدوای باسەکەدا دەچیت، دەبینی هیچی وانیە، ئەو نەهاتوەتە کوردستان، کەسیکی دنیا نەویست بوە سامانی نەبووە تا مزگەوت بکاتەوە، ئەی دەبێ ئەو سەرچاوانە لەکوێوە هاتبن وکێ نوسیبێتی یان لە چیان وەرگرتبێ؟ ئەوەی ئەم باسانەی دروست کردوە ئەو دەست نوسە عەرەبیە بوە بە ناوی فتوح سەواد لعراق کە مەلا ڕەئوف کردویە بە کوردی.

1ـ گۆڕی عەبدولا کە گوایە لە نێوان هەولێرو موسڵدا شەهید بوە وئەسپەردە کراوە. مەلا واعزی بەم جۆرەی گێڕاوەتەوە: خالیدو عەبدولای کوڕی عومەری کوڕی خەتاب بەم خەم وخەفەتەوە. واتە خەفەتی کوژرانی سەحابەکان لە سماقوڵیان ـ ڕویان کردە نەینەوا، لە نێوان هەولێرو موسڵدا توشی ڕوبارێك هاتن دەیانویست بپەڕنەوە، پیرە ژنێك لە کەناری ڕوبارەکە دامابوو، داوای لە عەبدولا کرد بیکاتە کوڵ وبیپەڕێنێتەوە، عەبدولا سواری پشتی خۆی کرد، کە گەیشتە ناوە ڕاستی ڕوبارەکە پیرە ژنەکە تۆزێکی کرد بە لوتی عەبدولادا، کە گەیشتە ئەو بەری ئاوەکە، عەبدولا ڕەنگی زەردبوو مرد، خالید بەکارەساتەکەی زانی پیرە ژنەکەی دایە بەرشمشێرو لەت وپەتی کرد..ئەنجا یاران کۆبونەوە عەبدولایان نوێژکردو ناشتیان، پاشان چونەوە بەرەو شام، پاش ئەوە خالید لە شاری حومس مرد، ئەمە ساڵی 21ی کۆچی بوو، ئەو ساڵە کەئیمامی عومەریش کۆچی دوایی کرد[639].

2ـ گۆڕی عەبدولا لە قەرەچۆغە بە عەبدولای عارەبی بەناوبانگە کە مزگەوتەکەشی لەسەرە[640]. کوژرانی عەبدولای کوڕی عومەر لەو جێیەدا درۆیەکی ڕوتە عەبدولا مردوە شەهیدنەبوە، لە مەدینە ناشتویانە (نێوان

639 (فتوح سواد العراق، وەرگێڕانی بۆ فارسی استاد عبدالعزیز واعیزی سردشتی لاپەڕە 205 چاپ اول 1374 تهران).

640 ولاتگیری رەشەخاکی عێراق، رۆژبەیانی، ل19.

مەككەو مەدینە) نەك لە قەرەچۆغی كوردستان ساڵی 64ی كۆچی نەك ساڵی21 یان 23 یان 25ی كۆچی، لە سەردەمی ئەمەویدا بوو نەك لە سەردەمی عومەری باوكیدا. لە دوای باوكی مردوە نەك لەپێش یەوە، خەلیفە عومەر لە ساڵی 23ی كۆچیدا شەهید بوو نەك 21ی كۆچی، لە بڕگەیەكدا ئەم هەموو هەڵەیە چۆن دەكرێت دیارە ئەمە نوسینی كەسێكی سادەیە، یان زۆر زانە ویستویەتی گەر بۆ ماوە یەكیش بوە خەڵكی بەو درۆو دەلەسانە بخەڵەتێنیٚ.

بەشداری عەبدولاٚ لە كتێبەكەی مەلا ڕەئوف حوێزی بخوێندەرەوە، ڕۆژ بەیانی و واعیزیش بەوجۆرەیان باسكردوە بە هەندێ جیاوازی كەمەوە[641].

مزگەوتەكانی عەبدولاٚی كوڕی عومەر لە كوردستان لە نێوان ڕاستی و خەیاڵدا.!

كۆمەڵگای كوردەواری لە ژیانی خۆیدا گیرۆدەی كۆمەڵێك داب ونەریتی داهێنراوی نەشیاوی كوشندەبووە كە بەتەواوی كۆڵی كوتاوەو ناوكرۆكی خواردوە، دەستیگیراوە لەوەی بیرێكی نوێ بكاتەوەو خۆی لەو هەموو نەهامەتیە ڕزگاربكات كە تێیكەوتوە.. زۆر جارپەنا هێنانی كورد بۆ دروستكراوێكی ئەفسانە ئامێز بە زەینی خۆی بەمەبەستی داوای ڕزگاری بوە، هەتا ئاهێكی بە بەردا بێنێتەوەو دەرونی ئارام بێت بەرامبەر ئەو ئاگرە ڕەشەی بەبەردەوامی مێژوو لە ماڵی ئەودا كوژانەوەی نەبوە.. بەزۆری شەڕی ئیمپراتۆرو زلهێزان لە خاكی ئەوان هەڵ گیرساوە تەراتێنیان تیاكردوە، یان شەڕی ناومیرو میرنشینە كوردەكان لە خاكی خۆیان لەسەر دەسەلاٚت وشتی هیچ خۆكوژی وخۆخواردن بوە..كورد كە بەشی شەڕبوە، لەو بیٚ پشت وپەنایەدا ناچار بوە كۆمەڵە هێزیكی پەنهانی بۆ خۆی دروست بكات هەتا لە تەنگانەدا پەنای بۆ بەرێت، ئەوەیە ناوكرۆكی خواردوە، چوار پەلی بەستوە لە قاوغی خۆیدا تەك وجمی نەماوە، نەیهێشتوە وەك گەلانی دی دور لە هێزە پەنهان وئەفسانەییەكان پشت بە خۆی ببەستیٚ و گوڕیٚ بداو هەنگاو هەڵبنیٚو بگاتە ئاستی خەڵكی و گەلان.

لەسەر خاكی كورد كۆمەڵێك گۆڕو شەخس ومەرقەدی پیران وسەحابان هەیە، كە كورد لەكاتی وەیشومەكانی ژیان وپێویستیەكانی زیارەتی كردوەو هانای بۆ بردوەو داوای لیٚ كردوە، پاشتر وای گومان بردوە دوعای جێبەجیٚبوە كە ئەوە ئەوپەڕی نەفامیە. بێئەوەی ئەو سەحابانە هاتبنە كوردوستان لێرە مردبن یان كوژرابن، ئەوە گۆڕی ئەوان نیە كورد بە خەیاڵو نەزانین بۆ خۆی دروستكردوە، كاتی زیارەتی بەزۆری چوارشەموان وهەینیان داناوە، هەر شەخسە شتێكی لە خۆگرتوە لە كاتی زیارەت پێشكەش كراوە، زیارەت بەمەبەستی نەخۆشی وداوای مندالٚ وشوكردن وباران وڕزق وڕۆزی و پاراستن لە شەڕ داواكانی ناوناخی بوە!

لە كوردستاندا ژمارەیەكی یەكجار زۆر مزگەوت بەناوی عەبدولاٚی كوڕی خەلیفە عومەرەوە هەیە، گوایە ئەوسەحابەیە هاتوەتە كوردستان ودروستی كردون یا پارەی ناردبیٚ وەك سەدەقەیەكی جاری بۆیان دروست كردبیٚ، یان ڕەنگە كوردەكان خۆیان لە خۆشی ئیمان وتەقواو نزیكی ئەوەوە لە خوا، دروستیان كردبیٚ..یان ڕەنگە زانایانی كورد ویستبێتیان بەو جۆرە مزگەوتەكانیان پیرۆزتر بكەن بۆ وەقف ومەسرەف بۆكردنی مزگەوت وحوجرەو مەلاو ڕوتێكردنی زیاتری خەڵك وفەقیٚو زانایان و زیادە ڕێزلێگرتنی بێت.

هیچ سەحابەیەك نیە هێندەی عەبدولاٚ دەنگ وباسی لە كوردوستاندا هەبێت، هەرلە بەشداریەكانی جەنگ وجیهادو شەهید بونیەوە، هەتا دروست كردنی مزگەوتەكانی، زیاتر لە دە مزگەوت بە ناوی ئەوەوە لە شارو دێهاتەكانی كوردوستاندا هەیە، دووگۆڕومەرقەد گومەزەداری بۆ دروستكراوە گوایە لە كوردوستان كوژراوەو نێژراوە، ئەوەی زیاتر ئەم باسانەی دروستكردوە ئەو دەستنوسە عەرەبیە بوەبەناوی فتوح سەواد عیراق كە مەلا

641 كوردستانو ئایینی ئیسلام، مەلا رەوف حوێزی، ل94– 132.

ڕەئوف كردویە بە كوردی وپاشتر مەلا عەبدولعەزیزی واعیزی كردویە بە فارسی، پاش لەوان مەلا جەمیل ڕۆژبەیانی بە كوردیەكی پاكتر بەهەندێ پەراوێزەوە بلأوی كردەوەتەوە.جگە لەو زانیاریە ناڕاستانەی مەردۆخی لە كتێبەكەی دا داویەتی لە باسی فەتحی كوردستاندا..

ئەو مزگەوتانە ناوی عەبدولأیان لەسەرە

مەردۆخی دەڵێ: ساڵی 18ی كۆچی سوپای ئیسلام بە فەرمانی خەلیفەی دووەم و لە ژێر فەرمانداری ئیمام حەسەن و عەبدولأی كوڕی عومەر لە عێراقەوە بەرەو ئێران دەڕۆن عەبدولأی كوڕی عومەرو ئەبوعوبەیدولڵای ئەنساری لەگەڵ پێنج هەزار سواردا بەرەو شارەزور ئەكەونە ڕێ وچەند شەڕ ڕوودەدات، ئەبوعوبەیدولا دەكوژرێ وله دێی عەبابەیلێ دەنێژرێ. ئەوانەی مانەوە بونە موسوڵمان و وازیان لێ هێنان، عەبدولا مانگێك لەو ناوچانەمایەوە، تاوەكو لە جێگای پەرستگاكان چەند مزگەوتێكی دروستكرد یاساو فەرمانەكانی ئیسلامی لە خەڵكەكە گەیاند، پاشان ڕوەو هەورامان كەوتنە ڕێ و لەنزیك پاوە شەڕو كوشتار ڕویدا، عەبدولأی كوڕی عومەر لە شاری پاوە مزگەوتێكی دروستكرد، پاشماوەیەكی كەم توانی هەموو ولأتی كورد بخاتە ژێر چاودێری ئیسلامەوە، لەبری ئاگرو پەرستگاكان مزگەوتی دروستكرد یاساو فەرمانی خوای بلأو كردەوە[642].

هەروەها ڕێم لە دەستنوسێك كەوت[643]، بابەتێكی هێناوە ڕەنگە هەر لەو سەرچاوەی وەرگرتبێ كە مەردۆخی لێی وەرگرتوە، كەمێك جیاوازیان هەیە.بەلأم دیار نیە ئەو سەرچاوە چیەیە كە ئەوان لێیان وەرگرتوە. چونكە ناكرێ باسیك ئەو هەموو هەڵەیەی تیابێت كە دواتر باسی دەكەین، عەبدولا نەهاتوەتە كوردوستان، ئەبوعوبەیدەش لەشارەزور نەكوژراوە. چاك وایە بێینە سەرباسی مزگەوتەكان كە ناوی عەبدولأیان لەسەرە.

1.. مزگەوتی دێی گەرموكە لە ناوچەی كۆیە تایەر ئەحمەد حوێزی لە كتێبەكەیدا باسی كردوە كە عەبدولأی كوڕی عومەردروستیكردوە.

2.. مزگەوتی كۆنە جومعە لە گەڕەكی هەواو لە كۆیسنجەق، لە هەموو مزگەوتەكانی كۆیەكۆنترە. دەڵێن ئەمەش وەكو مزگەوتی گەرموك دێرەبوە (كەنیسە)و كراوە بە مزگەوت، بە مزگەوتی ئیبن عومەر ناسراوە دەڵێن عەبدولأی كوڕی ئیمام عومەر كردبێتیە مزگەوت، بە مزگەوتی عەبدولا عومرانیش ناسراوە، سەردەمێ مەلا ڕەئوف سەلیم ئاغا حوێزی ئیمامی، ئەم مزگەوتە بوە ساردادوێكی هەبوە هەتا كۆنە قەلأت چوە بە بەردی زۆر گەورە كراوە[644].

3.. مزگەوتی گەورەی ناحیەی خورماڵ لە دەشتی شارەزور لە بەردەم چیای هەورامان ناسراوە بە مزگەوتی عەبدولا هەر لە كۆنەوە وا باوە كە عەبدولا هاتوە و خۆی دروستی كردوە. مەلا عەبدولكەریمی مدرس دەڵێ وامەشهورە مزگەوتی خورماڵ لە سەردەمی هاوڕێیانی پێغەمبەر دروست كراوەكە كوردستانیان گرتوە[645]، ناحیەی خورماڵ سەر بەقەزای هەڵەبجە دەكەوێتە سەر سنوری ئێران. لە دیوانی پیرەمێردا هاتوە، لە خورماڵ هەندێ زەوی وزار هەیە كە وەقفی مزگەوتی خورماڵە و ئەبێ هەموو ساڵێك خێرو بێری ئەو زەویانە لە مزگەوتەكەدا خەرج بكرێ، پیرە مێرد لە 31 ی ئابی 1941دا چاوی بە مزگەوتەكە كەوتوە و بە چاوی خۆی دیویەتی كە مزگەوتەكەی عەبدولا چەند پەرپوت ولێی نەپرسراوەتەوە، بۆی دەركەوتوە كە واریداتی ساڵأنەی

642 مێژوی كوردو كوردوستان. محمد مەردۆخی كوردوستانی، وەرگێر لە فارسیەوە عەبدولكەریم محمد سەعید. لا 186 بغداد 1991.

643 دەستنوسی بەڕێز عەبدولا تایەر بەناوی (القضية الكردية من منظور اسلامی).موضوع (الاكراد قبل وبعد الاسلام) ص9ـ11.

644 مێژوی كۆیە. بەرگی دوەم. بەشی یەكەم. طاهیر احمد حوێزی لا283 مطبعة نمیر بغداد 1984.

645 یادی مەردان مەلا عەبدولكەریمی مدرس لا 399بەرگی دوەم چاپخانەی كۆڕی زانیاری كورد، بغداد 1983

ئەو زەوی و زارانە هەموی دەچێتە گیرفانی شێخەکانی بیارەی ئەو سەردەمە و هیچی بۆ مزگەوت خەرج ناکرێ، پیرەمێرد خۆی پێنەگیراوەو بیزاری خۆی بەم هەڵبەستە دەربڕی:

چومە مزگەوتی خورماڵ بەگریان
ئاخ ڕۆژی ڕەش و وێران وعوریان
تەهلیلە بوە بە چەکە و کەوان
ڕیزی بەستوە ئەسپیێی مریدان
هەر ماڵی خوایە ئەبرێ بە تالآن
ئاساری کۆنی ئیسلام ڕوخاوە
بە جاڵجاڵۆکە مینبەر تەنراوە
زمانی میحراب کولەکەی ئاوە
پێخەفی کۆنی تیا هەڵچنراوە
خەڵك لەبەر بیگار هاتونە ئامان
دەوری ئەسحابان سێ مزگەوت کران
یەکیك لە (نگڵ) دوەم لە (کرمان)
سێهەم لە(خورماڵ) سەرچاوەی کوردان
هەرسێ ئاساری (ئەولأی هۆمەران)
ئاساری فەخرە بۆ دەوری ئەوان
سوڵتان سەلیم گۆی شاهی بردەوە
قوبە و منارەی تازەکردەوە
قەلأیەکی کرد بەو سەر گردەوە
سەربەرزی خستە قەومی کوردەوە
شێخ بوو بەواریس بۆ موڵکی ئەوان
کە شێخان تۆبەی مرید دادەدەن
دەڵێن دەست زەنی ماڵی کەس مەکەن
بەلأم کە خۆیان مرید ڕوت ئەکەن
مەکەیان بۆ نیە سواڵکەری مەکەن
موڵکی خواو سوڵتان کەوتە دەست ئەوان[646]

4. مزگەوتی عەبدولأ لە دێی (نگڵ) نزیك بە مەریوان لە کوردستانی بندەستی ئێران، وەك پیرەمێردی نەمر لە شیعرێکی دا ناوی بردوە:

دەوری ئەسحابان سێ مزگەوت کران یەکیك لە نگڵ دوەم لەکرمان
سێهەم لە خورماڵ سەرچاوەی کوردان هەرسێ ئاساری ئەولأی هۆمەران[647].

646 دیوانی پیرەمیردی نەمر، ل318 ـ320 بەغداد 1970 محمد ڕەسول هاوار چەکەو کەوان وادیارە هەلاج لە مزگەوت ئیشی کردوە لۆکەی شیکردوەتەوە.

647 هەمان سەرچاوەی پێشوو.

5. مزگەوتیگەورەی پاوە ناو نراوە مزگەوتی عەبدولاَ بەو قسەیەی کە گوایە عەبدولاَ لە کاتی فتوحاتدا گەیشتوەتە ئەو ناوەو بۆ بلاَوکردنەوەی ئاینی ئیسلام وکۆبونەوەی موسولَمانان دروستی کردوە. قەزای پاوە سەر بە پارێزگای کرماشانە لە کوردستانی بندەستی ئێران.

6. مزگەوتی گەورەی تەوێلە بەقسەی خەلَکی ئەو ناوە عەبدولاَی کوڕی عومەر گەیشتوەتە ئەوێ ودروستی کردوە. ناحیەی توێلە سەر بە قەزای هەلَەبجەیە.

7. مزگەوتی بیارە: مەلاعەبدولکەریمی مدرس دەلَێ متەواترە کە مزگەوتی ناودێی بیارە دەسکردی ئەو یارانی پێغەمبەرەیە کە لە سالَی 18ی کۆچی شارەزوریان رزگارکردوە لە ناو کوردا بەوجۆرە مزگەوتانە دەلَێن عەبدولاَهی واتە عەبدولاَی کوڕی عومەر دروستی کردون، لە مێژودا نەماندیوە عەبدولاَ فەرماندەی سوپا بوبێت، بەلَێ عەبدولاَ لەو سوپایەدا بوە کە هاتن ئەربیلیان گرت وبەرەو خۆشناوەتی وپشتدەر سەرکەوتن[648]. مامۆستا مودەریس لێرەدا کەوتۆتە هەلَەوە، دیارە ئەویش بڕوای بە قسەکانی حوێزیو واعیزیە بۆ ناوچەی هەولێر. بەلاَم پاشتر دەری دەخەین کە عەبدولاَ لەوسوپایەشدا نەبوە

8 . مزگەوتی دێی پالاَنیا لە شارەزور سەربە هەلَەبجە، ئەویش واباوە کە عەبدولاَ گەیشتوەتە ناوچەکەو دروستی کردوە.

9. مزگەوتی دێی ڕوان لە نێوان ئۆردوگای سەریاس وناحیەی باینگان سەر بە قەزای پاوە، لە بەشە کوردوستانی دیوی ئێران، مزگەوتێکی زۆرکۆنە گوایە عەبدولاَ گەیوەتە ئەوێ وئەوکارەی ئەنجام داوە[649].

10. مزگەوتی عەبدولاَی عومران لە دێی هەلاَوێژە.چۆنیەتی دروست بونی بەم جۆرەیە: حوێزی لە باسی فەتحی کوردوستاندا لەکتێبەکەیدا دەلَێ (ئەنجا سوپای ئیسلام بە دەم زێی بچوکدا هاتنە خوارەوە تا گەیشتنە دەربەندی پشدەر، لە زێ پەڕینەوە وگەیشتنە دوگمان، بەرامبەر سوپای کورد وەستان، عەبدولاَی عومەر لای ڕۆژئاواوە دامەزرا، شەڕ قەوما پاشای کورد مالیکی ئەژدەر کوژرا، کوردان هەلَهاتن ودوگمان وناوچەکە گیرا، پاشان ڕویانکردە پشدەر کە قەلاَیەکی قایمی هەبوو پاشایەکی ئازای هەبوو بەناوی دانیکور دوای شەڕی قورس قەلاَگیرا ومەلیك دانیکور هەلَهات بەلاَم شەو لە دێیەك کوشتیان، چونە ناو قەلاَ وخەلَکی کوردموسولَمان بون، مزگەوتێکیان لەو دێیەی کە دانیکوری تیا کوژرا دروست کرد، ئیستە دێیەکە ناوی هەلاَویژەیە، ئەو مزگەوتە ئێستا مەشهورە خەلَقی پێی دەلَێن مزگەوتی عەبدولاَی عومران گوایا عەبدولاَی ئیمامی عومەر دروستی کردوە[650].

11. مزگەوتی عەبدولاَ لەدێی بیجورە. چۆنیەتی ئەفسانەی دروست بونی بەم جۆرەیە: حوێزی لە نوسراوەکەی دا دەلَێ (لە سنوری سیوسێنان وهیولان کە ئیستە پێی دەلَێن ئالانیان ئالان، لەدامێن ئەوکێوە دێیەکی بچوکی لێبوو ئەهالی دێیەکە ترسان، پیاوە گەورەکانیان نارد داوای موسولَمان بونیان کرد وچەندکەسێك بێن فێری ئیسلامیان بکەن، خالید دوو سەحابەی لەگەلَ ناردن بەناوی بەشرو سەعد، خالید سوێندیدان کە خیانەتیان لەگەلَ نەکەن، چون بۆئاوایی بیجورە نەسیحەتیان کردن چوار ڕۆژ لەوێ بون شەوی پێنجەم ئەهالی بێجورە چونە سەریان وکوشتنیان ولە سەلوێنگاکەدا شاردنیانەوە، عەبدولاَی ئیمامی عومەر ئەو شەوە خەوی خراپی دیت، فەرموی خەلَکی بیجورە خیانەتیان لە سەحابان کردوە، خالید وتی ئەی کوڕی

648 بنەمالَەی زانیاران مەلا عەبدولکەریمی مدرس لا421 چاپی یەکەم چاپخانەی شەفیق بغداد 1984.

649 دوای وتووێژ لە گەلَ هەندێ لە خەلَکی ناوچەکە بەم زانیارانە گەیشتم.

650 عەبدولاَی لە نزیك ئاوەکەوە تەسلیم بەخاك کرد، ئێستاش مرقدی عەبدولاَ مەشهورە بە سولَتان عەبدولاَی عەرەبی (کوردستان وئاینی ئیسلام.مەلا رەئوف سلیم حوێزی، لا 107-113 چاپخانەی جامعە 1970بەغدا).

خەلیفە تۆ لە گەڵ پێنجسەد نەفەر بڕۆ، چون دەوری دێیاندا داوای سەحابەکانیان کرد، وتیان هەڵهاتون، عەباس سەیری سەلوێنکی‌کرد دیتی نور بەرز دەبێتەوە، بانگی عەبدوڵای‌کرد، هەڵیاندایەوە هەردوو لاشەکە دەرکەوتن، ئەنجا بەربونە خەڵکی دێکەو زۆریان لێکوشتن، ئەنجا لاشەی دوو سەحابەیان لەوێ بەخاك سپارد، عەبدوڵا لەسەرخاکی ئەوان مزگەوتێکی دروستکردکە ئێستاش ئاساری قەبری ئەو دوو سەحابەیەماوە ئەکەونە ڕۆژهەڵاتی مزگەوتەکەوە. ئەفسانەی لاشەی سەحابە لەسەلۆنێك‌و دروستکردنی مزگەوت لە سەر سەلۆنێك دروستکراوی دەستی دوژمن بە ئیسلامە پاشان روونی دەکەمەوە.

12. گۆڕی عەبدوڵای کوڕی عومەر کەبوەتە مزگەوت وگوایە لە نێوان هەولێرو موسڵدا شەهید بوە ولەوێدا ئەسپەردەکراوە.مەلا واعزی بە درێژی ئەوەی بەم جۆرە گێڕاوەتەوە: خالیدو عەبدوڵای کوڕی عومەری کوڕی خەتاب بەم خەم وخەفەتەوە. واتە خەفەتی کوژرانی سەحابەکان لە سماقوڵیان .. ڕویان کردە نەینەوا، لە نێوان هەولێرو موسڵدا توشی ڕوبارێك هاتن ودەیانویست بپەڕنەوە، لەم کاتەدا پیرە ژنێك لە کەناری ڕوبارەکە دامابوو، داوای لە عەبدوڵا کرد بیکاتە کوڵ و بیپەڕێنێتەوە، عەبدوڵا سواری پشتی خۆی کرد، کە گەیشتە ناوە ڕاستی ڕوبارەکە پیرە ژنەکە تۆزێکی کرد بە لوتی عەبدوڵادا، کە گەیشتە ئەو بەری ئاوەکە، عەبدوڵا ڕەنگی زەردبوو مرد، خالید بەکارەساتەکەی زانی پیرە ژنەکەی دایە بەرشمشێرو لەت وپەتی کرد..ئەنجا یاران کۆبونەوە عەبدوڵایان نوێژکردو ناشتیان، پاشان چونەوە بەرەو شام، پاش ئەوە خالید لە شاری حومس مرد، ئەمە ساڵی 21ی کۆچی بوو، ئەو ساڵە کەئیمامی عومەریش کۆچی دوایی کرد.)[651]

13. رۆژبەیانی دەڵێت گۆڕی عەبدوڵا لە قەرەچۆغە بە عەبدوڵای عارەبی بەناوبانگە کە مزگەوتەکەشی لەسەرە[652]. لەوەی‌مەلا ڕەئوف حوێزی‌دا هەندێ جیاوازی هەیە، کوژرانی عەبدوڵای کوڕی عومەر لەو جێیەدا درۆیەکی ڕوتە عەبدوڵا مردوە شەهید نەبوە، لە مەدینە ناشتویانە نەك لە قەرەچۆغی کوردستان ساڵی 64ی کۆچی نەك ساڵی 21 یان 23 یان 25ی کۆچی، لە سەردەمی ئەمەویدا بوو نەك لە سەردەمی عومەری باوکیدا. لە دوای باوکی مردوە نەك لەپێش یەوە، خەلیفە عومەر لە ساڵی 23ی کۆچی‌دا شەهید بوونەك 21ی کۆچی، لە بڕگەیەکدا ئەم هەموو هەڵەیە چییە؟ دیارە ئەمە نوسینی کەسێکی ساکارو سادەیە، یان هی کەسێکی زۆر زانی وەك مێجەرسۆن‌و حوزنی موکریانی‌و دکتۆر سەعیدخانی کوردستانیە کە پێکەوە شیعرەکەی هورمزگانیشان نووسی‌و فڕێیان دایە ناو کتێبخانەی کوردی‌و لەشێوەی دەستنووسێکی کۆندا بۆ سەرلێشێوانی خەڵك‌و ناشیرینکردنی فتوحاتی کوردستان، ویستویانە گەر بۆ ماوە یەکیش بوە خەڵکی بەو درۆو دەلەسانە بخەڵەتێنن[653].

لێرەدا کورتەی ئەوبەشداریانەی عەبدوڵای کوڕی عومەر دەگێڕینەوە کە لەکتێبەکەی مەلا ڕەئوفدا هاتوە، ڕۆژ بەیانی[654] و واعیزیش هەر بەوجۆرەیان باسکردوە بە جیاوازی کەمەوە[655]، هەتا بزانین ئەم مزگەوتانە بۆ بەناوی عەبدوڵاوە ناونراون و ئەو گۆڕو قەبرانە هی کێن وا ناوی عەبدوڵای عومەریان بە سەرەوەیە، حوێزی دەڵێ (ڕاوی ئەڵێ وەختێك یارانی پێغەمبەر (د.خ) وڵاتی شام و ئەرمەن و تەرەفی موسڵ وهەرچی مابوو لە وڵاتی رۆم فەتحیان کرد، قائدی جەیشی مسوڵمانان ئەبوعوبەیدەی جەڕاح، هەموو سەحابەی کۆکردەوە وتی چۆنە بەرەو

651 هەمان سەرچاوە، ل117– 118.

652 وڵات گیری‌ڕەشەخاکی عێراق. رۆژبەیانی. لا19.

653 فەتواکەی مەلای خەتێ، حسن محمود حەمەکەریم، 2006، ل86.

654 وڵات گیری‌ڕەشەخاکی عێراق. رۆژبەیانی. ل41.

655 فتوح سواد العراق. محمد بن عمر الواقدی.ترجمة الی الفارسیة ملا عبدالعزیز الواعظی ص205.207طهران 1374 ایرانی).

شەرق بڕۆین یان بەرەو غەرب ، سەحابان فەرمویان پێویستە نامەیەك بۆ خەلیفەی موسوڵمانان عومەر بنوسین، ئەبوعوبەیدەی جەڕاح سەرکردەی سوپای شام نوسیو داوا دەکات دوای ئەوە چی بکەن؟ خەلیفە وەڵامی دایەوە: لازمە چوار هەزار کەس تەسلیم بە خالید بکەی وبەرەو قەومی کوردان بەڕێیان بکەی، زوبێر وفەزڵ ومقدادوعەبدوڵای عومەرو. لەگەڵدا بنێریو ئەحکامی ئیسلام بە هەموو شار و دێهات و شاخی کوردەواریدا بڵاوبکەنەوە. سوپای خالید هەولێری گرت، دوای چەند شەڕی قورس گەیشتنە دێی سنجان(سیناجیان)، لەدوایدا خالید بانگی عەبدوڵای عومەری کرد ئەمری کرد هەزار سوار هەڵگرەو بڕۆ بۆ سەر ڕێگای شیدەر(یەعنی پشدەر). خۆیان ڕۆیشتن بەرەو مەرجێن (مەرگە) (لا 94) فەروخ شا ڕای کرد، عەبدوڵا بەسوارەکانەوە کوردەکانی شکاندو ماڵیانی تالاَنکرد، ئەنجا عەبدوڵاو مقداد هێرشیان بردە سەر سوپای فەروخ شا. مقداد فەروخی کوشت و سوپای کوردان شکان وعەبدوڵای عومەر شوێنیان کەوت بەرەو ئەزمیر(ئەزمڕ). شکاندنی و غەنیمەتی زۆری لێگرتن، (لا 101) خالید هەواڵی زانی کوردەکان لە دێیەك نزیك زێی بچوك بەرەو ڕوی پشدەر لەشکرێکی زۆریان کۆکردوەتەوە چوو بۆیان شەڕی قورس قەوما گەمارۆی سوپای ئیسلامیاندا. عەبدوڵای کوڕی عومەرکەبەوەی زانی هەواڵی بۆخالید نارد.هاتن وشەڕکراو نەجاتیان بوو.(لا 105) ئەنجا سوپای ئیسلام بە دەم زێی بچوکدا هاتنە خوارەوە تا گەیشتنە دەربەندی پشدەر. لە زێ پەڕینەوە وگەیشتنە دوگمان بەرامبەر سوپای کورد وەستان. عەبدوڵای عومەر لای ڕۆژئاواوە دامەزرا، شەڕ قەوما پاشای کورد مالیکی ئەژدەر کوژرا. کوردان هەڵهاتن و دوگمان وناوچەکە گیرا.(لا 107) پاشان ڕویان کردە پشدەرکە قەلاَیەکی قایمی هەبو پاشایەکی ئازای هەبو بەناوی دانیکور دوای شەڕی قورس قەلاَگیرا ومەلیك دانیکور هەڵهات. بەلاَم شەولە دێیەك کوشتیان وچونە ناو قەلاَ وخەلکی کورد موسوڵمان بون، مزگەوتێکیان لەو دێیە کە دانیکوری تیا کوژرا دروست کرد.ئیستە دێیەکە ناوی هەلاَویژەیە، ئەو مزگەوتە ئێستا مەشهورە خەڵقی پیَی دەڵێن مزگەوتی عەبدوڵای عومران گۆیا عەبدوڵای ئیمامی عومەر دروستی کردوە. (لا 113) ئەنجا خالید نامەی بۆخەلیفە عومەر نوسی فەرمووی ولاَتی مەرگەو پشدەر ودوگمانمان فەتح کردوە پادشاهانمان کوشتوە ولاَتەکە موسوڵمان بون.، ڕۆژی نوسینی ئەم کاغەزە 12ی زیلقەعدەی ساڵی 21ی کۆچی، لە سنوری سیوسێنان وهیولان کە ئیستە پێی دەڵێن ئالانیان ئالان دێیەکە والە دامێنی ئەو کێوە. دێیەکی بچوکی لیَبوو ئەهالی دێکە ترسان. پیاوە گەورەکانیان نارد داوای موسوڵمانبونیان کرد وچەند کەسێك فێری ئیسلامیان بکەن، خالید دوو سەحابەی لەگەڵ ناردن بەناوی بەشرو سەعد، خالید سوێندی دان کە خیانەتیان لە گەڵ نەکەن، چون بۆئاوایی بیجورە نەسیحەتیان کردن چوار ڕۆژ لەویَ بون شەوی پێنجەم ئەهالی بێجورە چونە سەریان وکوشتنیان ولە سەلوێنگاکەدا شاردنیانەوە، عەبدوڵای ئیمامی عومەر ئەو شەوە خەوی خراپی دیت، فەرموی خەڵکی بیجورە خیانەتیان لە سەحابان کردوە، خالید وتی ئەی کوڕی خەلیفە تۆ لە گەڵ پێنجسەد نەفەر بڕۆ، دەوری دێیان دا داوای سەحابەکانیان کرد، وتیان هەڵهاتون، عەباس سەیری سەلوێنکی کرد دیتی نور بەرز دەبێتەوە، بانگی عەبدوڵای کرد، هەڵیاندایەوە هەردولاشەکە دەرکەوتن، ئەنجا بەربونە خەڵکی دێکەو زۆریان لیَکوشتن، لاشەی دوو سەحابەیان لەویَ بەخاك سپارد، عەبدوڵا لەسەرخاکی ئەوان مزگەوتێکی دروستکرد کە ئێستاش ئاساری قەبری ئەو دوو سەحابەیە ماوە ئەکەونە ڕۆژهەلاَتی مزگەوتەکەوە (لا 117ـ118) ئەنجا چونە سەر شارەزورو قەلاَچوالان، دێی شوربەو ڕەبتیان گرت، پاشان هێرشیان کردە سەر ساجبلاخ کە ژنێك پاشایان بوە بەناوی ئەرجانوس سەر بەدەوڵەتی ئازربایجان بوە شەڕی قورس قەوما پاشان عەبدوڵاو مقداد هێرشیان کرد ئەرجانوسیان ئەسیرکردو سوپاکەی هەڵهاتن تا سەر بەحری خوی ڕاویان نان، شاری سابلاَخ گیراو ناوچەکە موسوڵمان بون وئەرجانوس موسوڵمان بوو شوی کرد بە قەعقاع (لا 123) ئەنجا ڕویانکردە ڕەزاییە(ئورمیە ـ ورمیَ ـ ئەرمانی) کە پاشاکەیان ناوی خۆش قەدەم بوو، خالید هێرشی کرد عەبدوڵاش سەرکردەیەك بوو، ئەنەس خۆش قەدەمی کوشت سوپاکەی هەڵهات و

ڕەزاییە گیرا چەند مزگەوتیان تیا دروست کرد، ئەنەس لە ڕەزاییە مردو لەویٚ ئەسپەردەکراو ئیستە گۆڕەکەی لەوێیە.(لا 129)، ئەنجا چون بۆ گرتنی باینح (بانە) داوای بیست نەفەر سەحابەیان کرد تا ئیسلامیان فێر بکەن، کە هاتن هەمویان کوشتن، خالید هێرشی کردە سەربانە وعەبدولاّی عومەری لە گەلٚ بوو خراپترین تۆڵەیان لێکردنەوە، کەفەتحی کوردوستان تەواوبوو، ئەنجا بەڕەبتدا بەرەوعەرەبستان گەڕانەوە بەڕێی دوگماندا چون تاگەیشتنە دێی ئیسماعیل قولی کە ئیستا پیٚی دەڵێن سماقوڵیان لە نزیك کۆیە، ئەهلی ئیسماعیل قولی لەناو داورەوەندا کەمینیان دانا چاوە ڕیٚی هاتنی ئیسلامانیان دەکرد، کەهاتن لە پڕێکا لەهەر چوارلاوە تیرەبارانیان کردن سەدوپەنجا لە ئەسحابە شەهید کرا کە ئەغڵەبیان سپەهـ سالاربوو وەك مقدادو وائیلەو قەعقاع و زرارو زۆری تر، خالیدو عەبدولاّ زۆرگریان ودوعایان لە ئەهلی سماقوڵیان کرد، (لا130) خالیدو عەبدولاّی عومەر بە غەموو حەسرەتەوە گەڕانەوە. لە بەینی موسلٚ وهەولێر توشی چەمێك بون لەدەم ئەم چۆمە پیرەژنێکی لێبوو لێیان پرسی تۆ چی دەکەی لێرە؟ گوتی من موسوڵمانم ئەمەویٚ لەم ئاوە بپەڕمەوە بەڵاّم ناوێرم، عەبدولاّ پیرە ژنی هاویشتە پاشکۆی خۆی خالید فەرموی لە مەکری پیرەژنان ئەمین مەبە، عەبدولاّ فەرموی قەیدی ناکات، وەناو ئاوەکە کەوتن هەتا گەیشتنە قولاّیی ئاوەکە، پیرە ژنی سەگ چەقۆیەکی زلی لە باخەڵی دەرهێنا لە سەردڵی عەبدولاّی ڕاکێشا، عەبدولاّ ڕەنگی زەرد بوو وتی پیرە ژن کوشتمی خالید عەبدولاّی پەڕاندەوەو شیرێکی لە پیرەژن داوکوشتی، عەبدولاّ فەرموی بەخالید سەلامم بگەیەنە بە باوکم وهەموو ئەسحابان، خالید زۆری بۆگریا هەرلەویٚ جەنازەی عەبدولاّی لە نزیك ئاوەکەوە تەسلیم بەخاك کرد، ئێستاش مەرقەدی عەبدولاّ مەشهورە بە سوڵتان عەبدولاّی عەرەبی[656].

ئەمەش کورتەی ڕوداوەکانی عەبدولاّیە لە وەرگێڕاوە فارسیەکەی مەلا عەبدولعەزیزی واعیزیدا دەڵیٚ (واقیدی لە زمانی خالیدەوە دەگێڕێتەوە کاتیٚ تۆڵەمان لە خەڵکی باینج کردەوەو ولاّتی عەجەممان تەواو کرد، بە ولاّتی کوردا ژوروخواری زۆرمان کرد، ئێمە بەشیدەرو مەرجێندا نەچوین بەڵکو بە دوقمان و دێی سماقولیدا چوین (لە عەرەبیەکەدا دەڵیٚ ئیسماعیل قویا)و سەرۆکی ئەم دێیەکە لە باکوری ڕۆژئاوای کۆیسنجەقەوەیە نزیك جێیەکە ناسراوە بە ئەسحابانی ئیسماعیل قولی، ژنانیان تەواو ڕوت کردبویەوە تا سەحابەکان ڕوو وەربگێڕن و سەیریان نەکەن زۆریان شەهید بون، ئێستە بە کوردی بەو دوو دێیە دەڵێن سماقولی وسماقولیە وەگۆڕستانێکی فراوان لەویایە بەناوی دۆڵی ئەسحابان یان دۆڵی شەهیدان خەڵکی لە وەرزی بەهاراندا بۆ زیارەت بۆی دەچن شەو لەویٚ دەمێننەوە، لە خوار ئەوانەوە دوو سەرچاوە هەیە کە مەترێك لە یەك دورن یەکیان زۆر گەرم ویەکیان زۆرساردە، شاخێکی لێیە ئاوێکی لێدێت گۆگردە.. نەمانزانی ڕێگرەکان بۆسەیان بۆ ناوینەوە لەو ناودارو بەردانەدا، ئێمە بەرەو موسلٚ دەچوین ژنان خۆیان ڕوتکردبویەوە بیٚ جل وبەرگ دەیانزانی عەرەب چاوی خۆی لەو حەرامانە دەگریٚ، چوینە ناوەڕاستیانەوە لە پڕ ئێمەیان دایە بەرلێزەمەی تیروکەوان وزۆریان لیکوشتین لە ئەسپەکان هاتینە خوار و پەلامارماندان و ڕاومانئان، بەلاّم زرارو قعقاع ومقدادو وائیلەو زۆری‌تر شەهید بون. خالید وعەبدولاّ بۆیان گریان 150 کەسمان لیکوژرا و لەکوردیش 300مان کوشت، خالیدو عەبدولاّ دوعایان لە کورد کرد، خالید هەواڵی ئەو ڕوداوەی گەیاند بە ئەمیران، خالیدو عەبدولاّ زۆر غەم وخەفەتیان خواردو ڕۆیشتن بەرەو موسلٚ گەیشتنە ڕوبارێك[657]. ویستیان بپەڕنەوە چاویان کەوت بە پیرە ژنێك هەواڵیان پرسی چی دەکەیت؟ پیرەژن وتی من موسوڵمانم دەمەویٚ بپەڕمەوە توانام نیە، عەبدولاّ ئەوی خستە سەرپشتی خۆی وهەرچەند خالید

656 (کوردستان وئاینی ئیسلام.مەلا رەئوف سلیم حوێزی، لا 77ـ 131 چاپخانەی جامعە 1970بەغدا).

657 ڕوباری غازر(زابی گەورە)نزیك موسڵە، واعزی باسی سەفەرێکی دەکات دەڵیٚ نزیك موسلٚ بوینەوە نزیك ئاوەکە ئیستە گۆڕێك هەیە دولی پرسیار وتیان گۆڕی عەبدولاّی‌کۆڕی عومەرە..لە نوسخەی دوەمدا نوسراوە نوسەردەڵیٚ من خۆم چوم بۆ موسلٚ لە ڕوباری غازر پەڕیمەوە چاوم کەوت بە گومەزەیەك پرسیارم کرد وتیان گۆڕی عەبدولاّی کوڕی عومەرە.

وتی هەقت نەبێ، عەبدولاَ وتی باوکی سلیمان گرنگ نیە، گێڕەوەکە دەڵێ کە خالیدو عەبدولاَ گەیشتنە ناوەڕاستی ئاوەکە خالید گومانی لە پیرە ژن بوو، سەیرێکی عەبدولاَی کردەبینێ ڕەنگی زەرد بوە، خالید بانگی کرد ئەبا فاروق (دەبو بیوتایە ئیبن فاروق یان یا عەبدوڵلا چونکە عەبدولاَ کوڕی نیە ناوی فاروق بێت بەڵکو عومەری باوکی نازناوی فاروقە) دەنگ وباس چیە؟ وتی ئەبا سلیمان پیرە ژن منی کوشت، تۆ ڕاستت کرد خالید چوە لای ودەستی گرت وپیرەژن لە دواوە بوو، ئەوی پەڕاندەوە ودایبەزاند، خالید پیرە ژنی لەتکرد وخستیە ئاوەکەوە، عەبدولاَ وتی سەلامی من بگەیەنە بە باوکم، خالید بۆی گریا و دوای ئەوەی ئەسپەردەی کرد، ڕۆشت تا چوە شاری حومس لەوێ مایەوەو لەوێ مرد، گۆڕی لە حومسەو بەناوبانگە[658].

عەبدولاَی کوڕی عومەر بە دەستی پیرەژن لە کوردوستان لە ساڵی21یان 23 یان 25ی کۆچی لە سەردەمی خەلیفەعومەردا شەهید نەبوە، بەڵکو لە سەردەمی یەزیدی کوڕی معاویەشدا زیندوبوە، ئەو نامانەش ڕاست نیەو هەڵبەسراوەکە گوایە لە نێوان خەلیفەو سەرکردەکاندا ئاڵوگۆڕکراوە لە کوردوستانەوە، چونکە نامەی وا لە کتێبی نامەکانی خەلیفە عومەردا نەهاتوە[659]، کە هەموو نامەکانی خەلیفە عومەری تیایە، ناوی ساوجبلاغ کە لەو کتێبەدا چەد جار هاتوە سەد دەرسەد تورکیە. لە سەرەتای ئیسلامدا شارێك نەبوە بەوناوە، تورك لە سەردەمە دواییەکاندا کە ئەو ناوچەیان داگیرکرد ناویا نا وەك سەدەها ناوی تر کە لە کوردستاندا هەیە، پاشان باسی گۆگردو شوشەی موسڵ دەکات کە لەکاتی فتوحاتدا ئەم ناوانە بەم جۆرە نەبوون[660].

ژیانی عەبدولاَی کوڕی عومەر

عەبدولاَ کوڕی عومەر کوڕی خەتاب کوڕی نوفەیل قورەیشی عدویە، ساڵی سێیەمی پێغەمبەرایەتی، واتە دە ساڵ پێش کۆچی پێغەمبەر(درودی خوای لە سەر بێت) بۆ مەدینە لەدایك بوو، لەگەڵ باوکی پێکەوە کۆچیان کردبۆ مەدینە، وە لە گەڵ باوکیدا چون بۆ غەزای بەدر کە ئەوکات 13ساڵ بوو، لە غەزای ئوحددا 14ساڵ بوو، بەڵام پێغەمبەر ڕازی نەبوو بەشدار بێت لە بەرکەمی تەمەنی، بەڵام لە جەنگی خەندەقدا 15 ساڵ بوو ڕێگەی بەشداری کردنی دا[661]، هەروەها لە فەتحی مەککەدا بەشدار بوو، لەفتوحاتەکانی پێش خەلافەتی باوکیدا بەشدار بوو[662]، لە کتێبی تەهزیبدا دەڵێ ئەو بۆ جیهاد گەیشتوەتە یەرموك ومیسرو ئەفەریقیدا[663]، 2630 فەرمودەی لە پێغەمبەرەوە گێراوەتەوە، شەست ساڵ موفتی بوولە ئیسلامدا، بە یەکێك لە موفەسیرو فەقیهە مەزنەکان دەژمێردرێت، لە شورای شەش نەفەرە بوو بۆ هەڵبژاردنی خەلیفە، سەرپەرشتی هەڵبژاردنەکەی دەکرد، لە کۆتایی تەمەنیدا کە زیاد لە هەشتا ساڵ بوو وتی بەیعەتم بە پێغەمبەردا تا ئیستە نەم شکاندوەو نەم گۆڕیوە، بەیعەتم بە خاوەنانی فیتنە نەداوەو هیچ بڕوادارێکم ڕانەچڵەکاندوە (لقد بايعت رسول الله صلى الله عليه وسلم فما نكثت ولا بدلت الى يوم هذا وما بايعت صاحب فتنة. ولا ايقظت مؤمنا فى مرقده) بەهاوڕێیەتی باوکی خێری زۆری توش بوو، وە بە هاوڕێیەتی باوکی لە خزمەتی پێغەمبەردا هەموو خێر فێر بوو، هەمیشە بە دوای جێبەجێکردنی سونەتەکانی پێغەمبەردا دەچوو، پێغەمبەر لە کوێدا نوێژی بکردایە، ئەویش دەچوە هەمان جێو وەك ئەوی دەکرد، پێغەمبەری دەدی بە پێوە یان دانیشتنەوە دوعای دەکرد ئەویش دەچوە هەمان جێو بەهەمان شێوەی ئەوی دەکرد، جارێك بە ڕێگادا پێغەمبەر لەوڵاغەکەی دادەبەزێ ودوو ڕکات

[658] فتوح سواد العراق. محمد بن عمر الواقدى.ترجمة الى الفارسية ملا عبدالعزيز الواعظى ص205ـ207.

659 رسائل الفاروق عمر بن الخطاب. عبداللطيف اسماعيل الجبورى.بغداد 1989

660 فتوح سواد العراق. ترجمة الى الفارسية ملا عبدالعزيز، مقدمة وتصحيح الاستاد نادر كريميان ص133.

661 قادة فتح الشام ومصر.اللواْ الركن محمود شيت خطاب.ص37 بيروت دارالفكر؛ قادة النبى.محمود شيت خطاب.بيروت الدار الشامية. ط2 .1999

662 سير اعلام النبلاء ج3ص117.

663 تهذيب الاسماء واللغات، ج1، ص279.

بەهەمان شێوەی ئەوی دەکرد، جارێك بە ڕێگادا پێغەمبەر لەولاغەکەی دادەبەزیٚ ودوو ڕکات نوێژ دەکات، هەموو جارعەبدولاٚ لە سەفەریدا کە بەو جێیەدا دەچوو وای دەکرد، عائیشە دەیفەرموو کەس نیە هێندەی عەبدولاٚ لاسایی پێغەمبەر بکاتەوەو جیٚ پیٚی هەڵبگریٚ، وەزیفەی قازی بووکە بەرزترین پلە بوو لە دەوڵەت وکۆمەڵگەدا کە ماڵ و سامان وڕێزو پیرۆزی بەخاوەنی دەدا، بەلاٚم عەبدولاٚ هیچیانی نەدەویست، ڕۆژێك خەلیفە عوسمان بانگی کرد بیکاتە قازی، بەلاٚم نەیکرد، عوسمان زۆری لێکرد، ئەو هەر سور بوو لەسەر ڕاکەی، عوسمان وتی بێگوێییم دەکەیت؟ وتی نەخێر بیستومە قازی سیانن: ئەگەر بە نەفامی حوکمم بدات لە ئاگردایە، بە هەوا حوکم بدات لەئاگردایە، ئەوەشی هەوڵبدات بە هەق بیکات هەر نەخێری دەستگیر دەبیٚو نە شەڕ، داوات لێدەکەم لەبەر خوا عەفوم بکە، عوسمان عەفوی کرد بەلاٚم سوێندی دا لای کەس نەیگێڕێتەوە، ترسا خەڵکی تریش وابکەن. چەند جار خەلافەتیان دایە نەیکرد، هەڕەشەیان لێکردگەر وەری نەگریٚ دەیکوژن، ئەو زیاتر ڕەدی دەکردەوە[664]، ماڵەکەی بایی سەد درهەم نەدەبووو، دەیگوت دەترسم مخالەفەی هاوڕێکانم بکەم و پێیان نەگەم، .زۆر لە باوکی دەچوو، عومەر کاتێك بوو وێنەی زۆر بوو، بەلاٚم عەبدولاٚ کاتێك هەبووکە وێنەی نەبوو، هەیە گلەیی دەکات بۆ خەلافەتی وەرنەگرت؟ بەلاٚم فیتنە گەورە بووبوو نەیدەتوانی چاری بکات، فیتنە لەوگەورە تر بوو، نا چار پەنای لێگرت، بەلاٚم دڵی لەگەڵ عەلی بوو، لە دوا سالاٚنی تەمەنیدا وتی داخم ناچیٚ کە پشتی عەلیم نەگرت دژی فیئەی باغیە، تەمەنی درێژبوو، گەیشتە سەردەمی معاویەو یەزیدی کوڕی معاویە ومعاویەی دوەم کوڕی یەزید، ئەوکاتە تەواو پیر بووبوو، مەروان چوو بۆ لا ی وتی دەستت بێنە بەیعەتت بدەمیٚ، نەیکرد، ڕۆژێك وتی سەیرە شمشێریان هەڵکێشاوەو یەکتری دەکوژن و دەڵێن دەست بێنە بەیعەتت بدەینیٚ، هەرمایەوە لە نێوان پشتگیرانی عەلی ومعاویەدا پەنای لە فیتنە گرتبوو، کەوتنە بیانوو لێی ویستیان بیکوژن، حەجاج لە قەرەباڵغیدا وتی ئیبن زوبێر قورئانی تێك داوە، عەبدولاٚ سیٚجار پیٚی وت درۆ دەکەیت، حەجاج هەڕەشەی لیٚکرد، عەبدولاٚ وتی هەرچی بکەیت عەجایەب نیە چونکە تۆ خوێنرێژی و خۆسەپێنی[665]، لە فیتنەی دژی عوسماندا کە تێکدەرەکان دروستیان کرد، عەبدولاٚ خێر خوایەك بوو[666]، دوای شەهید بونی حەزرەتی عوسمان گەورەکان ڕازی بون لە بەر زوهدو خواپەرستی خەلافەت بەو بسپێرن، ڕازی نەبوو، ئەو چەند ساڵە لەو هەموو ناکۆکیە ناوخۆییەدا بەشداری هیچ تەرەفێکی نەکرد، دەستی خۆی بە خوێنی براکانی سور نەکرد، بوو. عەبدولاٚ لە کەسانێك بوو کە لە دەوری خەلافەتی معاویەدا هاوڕیٚی ئیمام حوسەین وعەبدولاٚی کوڕی زوبێر بوو، تەنانەت معاویە نامەی نوسی کە بەیعەتی دەداتیٚ ببیٚ بە خەلیفە، قبوڵی نەکرد، معاویە داوای لێکرد بەڵکو بەیعەت بداتە یەزیدی کوڕی، بەلاٚم ئەو بە ئاشکراو نهێنی بەرپەرچی دانەوەو بەکەم وبە زۆر مەیلی نەدانیٚ، معاویە لە وەسیەت نامەکەیدا بۆ یەزیدی کوڕی داوای لێدەکات عەبدولاٚ زویر نەکات و نەیڕەنجێنیٚ، لە ئیمامی شەوکانی هەواڵی ڕاستی بەرامبەر عەبدولاٚ وتووە[667]، بەلاٚم لە (فتوح سەواد عیراق) وئەوانی تردا بۆ مردنەکەی هەواڵی هەڵەی تیایە گوایە بەدەستی پیرە ژنێك لە سەر ڕوباری خازر لە نێوان ئەربیل و موسڵدا کوژراوە یان دەرمانخوارد کراوە، کە وەك نادری کەریمیان بەدەقە فارسیەکە دەڵیٚ: قطعا دروغ است وشدیدا قابل تکذیب میباشد[668]، لە تەهزیبدا دەڵیٚ ساڵی 73ی کۆچیمرد، پێش سیٚ مانگ لە کوژرانی عەبدولاٚی کوڕی زوبەیر(واتە دوای شەهید بونی

664 رجال حول الرسول، خالد محمد خالد، ص133 دار الكتاب العربى ط2 بيروت 1973.

665 التنبة والا شراف. المسعودى ص276.

666 الفتوح.ابن الاعثم الكوفى ج2ـ3 ص363.

667 در السحابة، امام الشوكاني، ص436.

668 فتوح سواد العراق.واقدى، ترجمة واعظى، تعليقات الاستاد نادر كريميان، ص255.

خەلیفە عومەر وعوسمان وعەلی و تەواو بونی خەلافەتی ڕاشیدی وهاتنی دەوڵەتی ئەمەوی ولە هەموو سەردەمی معاویەو یەزیدی کوڕیدا مابوو)[669] . ئیبن خەلەکان دەڵێ وەفاتی ئەو لە ساڵی 64ی کۆچی دا بوو کە ئەوکات 84 ساڵ بوو. ئەو دواهەمین سەحابەی پێغەمبەر بووکە گەیشتەوە شاری مەککەو لەوێ مرد)[670] . (لە ڕوداوەکانی ساڵی 74 دا دەڵێ مالیك وتی کوڕی عومەر گەیشتە تەمەنی 86 ساڵی پێش مردن وتی گەرمردم بە شەو بمنێژن با حەجاج نوێژم لە سەر نەکات پاشان ئەسپەردەکرا لە (زات ئەزاخر)، هەندێ تر دەڵێن ئەو لە سەر کێوێکە بە سەر بێستانێکدا دەڕوانێ لە دەرەوەی شاری مەککە بەرەو محسب)[671] . ساڵی 74ی کۆچی لە خەلافەتی عەبدولمەلیکی کوڕی مەرواندا، لە تەمەنی 84 ساڵیدا[672] . (حەجاج لەکاتی حەجدا داوای لە پیاوێکی کرد کە دەمی خەنجەریکی ژەهراوی بکات بە قاچی عەبدولڵادا، زۆر ڕقی لێی بوو، کاتێك لە عەرەفە گەڕایەوە پیاوە وای کرد دوای چەند ڕۆژ نەخۆش کەوت وحەجاجیش دەچێت بۆ سەردانی، عەبدولا پیی وت تۆ بویتە هۆی ئەم نەخۆشیەم، لە سەرە مەرگدا وەسیەتی بۆ سالمی کوڕی کردکە لە دەرەوەی حەرەمی مەککە بینێژن)[673] . (سالم وتی باوکم وەسیەتی بۆکردم کە ئەسپەردەی بکەم لە دەرەوەی حەرەمی مەککە، نەمانتوانی ناچار لەحەرەم لە فخ لە گۆڕستانی موهاجرین بەخاکمان سپارد[674] . (هەندێ دەڵێن کوڕی عومەر مرد ساڵی 73ی کۆچی لە فخ نێژرا، لە تەمەنی 84 ساڵیدامرد،[675] . (کوڕی عومەر دوای وەفاتی پێغەمبەر بە شەست ساڵ کۆچی دوایی کرد تەمەنی87 ساڵ بوو.. لە بابەتی هەواڵی ڕوداوەکانی ساڵی حەفتاو چواری کۆچیدا دەڵێ: لەو ساڵەدا پیاوی مەزن وگەورەو زاهیدو عارف ئەبو عەبدولڕەحمان عەبدولاڵ کوڕی عومەرکوڕی خەتابی عەدوی مرد، پیاوێك بوو دیاری کرا بۆ خەلافەت ڕۆژی تەحکیمەکەی دوای مردنی باوکی. کە ئەوکات گەورە سەحابی وەکو عوسمان وعەلی و ئەوانی تری تیابوو. پێغەمبەر لەبارەیەوە فەرموی عەبدولاڵ پیاوێکی ساڵح وچاکە[676] . دفن کرا لە زات ئەزاجر نزیك مەککە لەنێوان مەککەو مەدینەدا. ئەسپەردەکرا لە سەروی دێی عابیدەوە لە سەر شاخێك نزیك بە بێستانێك لای ڕاستی مەککەوە لە نێوان مەککە ومینا، ناوچەکە هەر چەوو لمە بەو ناوچە دەڵێن محسبم[677] جۆرە هەموو سەرچاوەکان لەسەر ئەوەن کەعەبدولاڵ دوای ئەو ژیانە دورو درێژە کە ڕایبواردوە نەهاتوەتە کوردستان، کە فیتنەش کەوتەوە خۆی لێ پەنا دەگرێ ولەشاری مەککە وەفات دەکات وهەر لەوێ بە خاك دەسپێررێت. ئەوەی پێویستی بە لێکۆڵینەوەی زیاترە ئەوەیەکە ئەو کتێبەی مەلا حوێزی و واعیزی چۆن

669 تهذیب الاسماء واللغات، ج1، ص279.

670 ئەنەسی کوڕی مالیك دوا سەحابە بوو، لە بەسرە مرد ساڵی91ی کۆچی یان هەندێك پێیان وایە ساڵی 90 بوە.(الاصابة فی تمیز الصحابة ج2ص347، الاستیعاب.ابن عبدالبر القرطبی(هامش الاصابة ج2 ص341، الطبقات الکبیر.ابن سعدکاتب واقدی ج4ص105. وفیات الاعیان. الاعلام الزرکلی ج4ص108)(معجم الصحابة ج3 ص468ـ481 ابی القاسم عبدولڵا بن محمد بن عبدالعزیزالبغوی.توفی سنة 317ه دراسة وتحقیق محمد الامین بن محمود احمد الجکنی.دولة الکویت ط1 مکتبة البیان 2000.

671 شذرات الذهب.للمؤرخ الفقیه الادیب ابی الفلاح عبدالحی ابن العماد الحنبلی المتوفی سنة 1089 ج1ص81 دار احیاء التراث العربی.بیروت.

672 رواة ابن سعد.الطبقات ج4ص187.

673 عەبدولای کوڕی عومەر.زنجیرەی هاوەڵانی پێغەمبەر ژمارە 32 حبیب محمد سعید چاپخانەی ژین.لا 78 ساڵی 2000.

674 رواة ابن سعد الطبقات ج4ص188 عن محمد بن عمر بسندة ونصة..والذهبی.السیر ج3ص231، وفخ واد بمکة یقال هو واد الزاهر.

675 اخرجة ابن عساکر ص110عن البغوی.

676 الطبرانی عن یحی بن بکیر.المعجم الکبیر ج12ص258 ونقلة الحافظ عن البخاری. الاصابة ج2 ص349). (شذرات الذهب فی اخبارمن ذهب.لابن العماد الامام شهاب الدین ابی الفلاح عبد الحی بن احمد بن محمد العکری الحنبلی الدمشقی.ج3 ص310ـ311ط1 دار ابن کثیر تحقیق وخرج احادیثە عبدالقادر الارناؤط، حققە وعلق علیە محمود الارناؤط، دمشق.1986.

677 (معجم مااستعجم للکبری ج1ص128)و(القاموس المحیط ج2ص35) (تاج العروس ج11 ص364).

دروست کرا، چۆن ئەو هەموو زانیاریە هەڵەیە خرایە ناو حوجرەکان و بەردەم زاناو شارەزایانی کوردوستانەوە؟ ئەو دەست نوسە دەبێ کێ نوسیبێتی وخستبێتیە ناو کتێبخانەو دیوەخانی مەلا سەمەدی مەرگەییی‌یەوە؟ ئەی ئەوگۆڕو مەرقەدانە بەناوی عەبدولاوە دەبێ هی کێبێت؟ ئەو مزگەوتانە بۆ ناونراون بەناوی عەبدولاوە، نەك مزگەوتێك، بەڵکو چەندین مزگەوت ولە چەندین شوێنی دورلەیەك جێی لێکۆڵینەوەیە. وە بۆ ئەوەش کەگوایە چوەتە عێراق وشام ومیسر بۆ جیهاد جێی گومانە بەم جۆرە: لە کتێبی (قادە فتح العراق والجزیرە)و (قادە فتح الشام ومصر)و (قادە فتح بلاد فارس)کە ناوی هەموو سەرکردەکان بە ژیان وجیهادو چۆنیەتی مردنیانەوە بە پشت بەستن بە سەدان سەرچاوەی زۆر گرنگ، باسی هێرشەکان و سەرکردەکان. سەرکردەی گشتی وسەرکردەی بەشەکان وسەرکردەی لای چەپ وڕاست ودواوەو ناوەڕاست ویەدەك و زۆر وردەکاری تری کردوە، بە هیچ جۆرێك عەبدولای کوڕی عومەری تیا نیە، خۆ ناکرێ ئەو سەربازیکی سادە و ون بێت ناوی نەبێ وکەس نەیناسێ، ئەو کوڕی خەلیفەیەو یەکێکە لە سەحابە مەزنەکان وفەقیە وموفەسیرو زانایەکی گەورەی ئیسلام بوو، شەست ساڵ قازی وموفتی بوو، یەکێك بوو لە ئەهلی حەل وعەقد، کە عوسمان شەهید بوو ئەو دانرا بە خەلیفەو نەیکرد، پاشان معاویەش داوای لێکرد ببێتە خەلیفەی ئەمەوی ونەیکرد، گەر چوبێت بۆ عێراق و شام ومیسرو فارس بۆ جیهاد، چۆن دەبێت ون بێت باسی نەبێت؟ ئەوە هەڵەیەکی مێژویی گەورەیە بۆ هەرکەس بڵێ دەرچوەبۆ جیهاد بۆ ئەو شوێنانە! بۆ نمونە لە (الفهارس الاعلام)دا لاپەرە 378 لە (قادة فتح الشام ومصر)دا لە حەوت جێدا ناوی عەبدولا هاتوە بەم جۆرە.لاپەرە 37، 44، 151، 186، 211، 214، 306، لە یەکەمیادا دەڵێ پێغەمبەر نەیهێشت عەبدولاو چەند کەسی تر بەشداری جەنگی بەدرو ئوحد بکەن لەبەر تەمەن کەمیان، ئیتر لەباقی لاپەرەکانی تردا تەنها باسی خۆلادانی عەبدولایە لەو فیتنەیەی کە کەوتە نێوان موسوڵمانەکانەوە دوای عوسمان، هەر بەو جۆرەش لە دوو کتێبەکەی شیت دا کە ناوم بردن باسی دەکات[678]. هەروەها لەکتێبی(قادە النبی)دا ناوی 31 سەحابە براوە کە سەرکردەی سوپاو سریەو مەفاریز بون و کاری پێغەمبەریان بەجێهێناوە، بەڵام ناوی عەبدولای عومەری تیانیە، دەبێ هۆی چی بێت کە پێغەمبەر ئەوی ڕانەسپاردوە ببێتە سەرکردە، ڕەنگە حیکمەتەکەی ئەوەبێت زانیویەتی ئەو خۆی بۆ فەرمودەو زانستی قورئان وقازیەتی وموفتیەتی یەکلا بکاتەوە بۆ ئەو تەمەنە درێژە، ئەوخەریکی شەڕو هەرا نەبێت، گەر تێبینی بکەیت لە بەدرو ئوحددا نەیانهێشت بەشدار بێت، لە خەندەقدا ناچار بوو چونکە هەموو شار بە ژن ومنداڵ وهەموو شتێکەوە گەمارۆ درابون ناچارن بەرگری بکەن، هەرچەند هیچ چالاکیەکی سەربازی ئەوی تیا دیارنیە، لە فەتحی مەککەدا ئەو بەشدار بوو چونکە هەرهەموو موسوڵمانان چون بۆ عومرە کردن نەك شەڕ، لەوانی تریشدا ڕۆڵ وچالاکی دیار نیە، کەواتە ئەو دانراوە بۆ ئەوەی کەدوایی دیار بوو، ڕۆڵی گەورەی تیا دیت، هەر بۆیە ناوی نەهاتوە[679]. کەواتە ئەو نەهاتوەتە کوردوستان.ئەی ئەو هەموو مزگەوتە بۆ بەناوی ئەوەوە لە کوردوستان ناونراوە؟ ئەوەش جێی گومانە، چونکە دەرکەوت عەبدولا نەهاتوەتە کوردوستان تامزگەوت دروست بکات، سەرچاوەکان دەڵێن هەموو ماڵەکەی بایی سەد درهەم نەبوە وەك باس کرا، چونکە دەیوت گەر لە هاوڕێکانم لابدەم لە دونیادا ناگەمەوە بەوان لە قیامەتدا، کەواتە پارەشی نەبوە تا بینێرێ بۆ کوردوستان مزگەوتی بۆ بکەنەوە. وە مزگەوت کردنەوە مافی بەیتولماڵ بوە نەك خەڵکی، کەواتە ئەو ناوانە خەڵکی کوردوستان خۆیان بۆیان داناوە بۆ پیرۆزی وهیچی تر!

---

678 قادة فتح الشام ومصر.اللواء الركن محمود شيت خطاب.دار الفكر.بيروت ــ قادة فتح العراق والجزيرة.دار الفكرط 3 بيروت 1977ــ قادة فتح بلاد فارس ايران.دار الفتح. ط 1بيروت.1965.

679 قادة النبي.اللواء الركن محمود شيت خطاب.الدار الشامية ـ بيروت.دار القلم ـ دمشق.ط2 سنة 1999.

سەرچاوەکان

سەرچاوە عەرەبییەکان

1. القرآن الكريم
2. ابن حجر: شهاب الدين ابوالفضل احمد بن علي بن محمد بن محمد بن الكناني العسقلاني.

فتح الباري بشرح البخاري: القاهرة، 1351هـ

3. ابن اعثم ، ابي محمد بن احمد بن اعثم الكوفي المتوفي سنة 314هـ

كتاب الفتوح: دارالندوة الجديدة، بيروت 1968. الطبعة الاولى

4. الطبري ، ابو جعفر محمد بن جرير الطبري

تأريخ الامم والملوك: دار تراث، بيروت، تحقيق محمد ابوالفضل ابراهيم

تأريخ الامم والملوك:منشورات مؤسسة الاعلمي للمطبوعات،بيروت1989.الطبعة الخامسة

5. ابن اثير ، ابوالحسن علي بن ابي الكرم محمد بن محمد بن الاثير الجزري الملقب بعزالدين.

الكامل في التأريخ: بيروت1989، حققه علي شيري.

6. ابن كثير ، عمادالدين ابوالفدا اسماعيل بن عمر بن كثير القرشي الدمشقي.

البداية والنهاية: دار احياء التراث الاسلامي، حققه علي شيري 1988.

7. بگ ، محمد خضري بگ، المفتش بوزارة المعارف

تأريخ الامم الاسلامية: مصر 1969 المكتبة التجارية الكبرى.

8. كارل بروكلمان

تأريخ الشعوب الاسلامية: بيروت 1948ط1،دارالعلم للملايين، ترجمة الدكتور نبيه – منير بعلبكي

تأريخ الشعوب الاسلامية: بيروت 1977 ط7، دارالعلم للملايين

9. حسن ابراهيم حسن (الدكتور)

تأريخ الاسلام السياسي والديني والثقافي والاجتماعي: القاهرة 1957.

10. الواقدي: ابي عبدالله محمد بن عمر الواقدي المتوفي سنة 207هـ

فتوح الشام: الطبعة الثالثة 1954 شركة مكتبة و مطبعة مصطفى البابي الحلبي واولاده بمصر.

11. ابن جوزي: جمال الدين ابوالفرج ابن الجوزي

تأريخ عمر بن الخطاب، القاهرة.

12. ابن جبير ، محمد بن احمد جبير

رحلة ابن جبير، القاهرة 1356هـ.

13. ابو يوسف ، القاضي ابويوسف يعقوب بن ابراهيم صاحب الامام ابي حنيفة.

كتاب الخراج، القاهرة 1346هـ.

14. البلاذري ، احمد بن يحى جابر البلاذري

فتوح البلدان، القاهرة 1959.

15. المسعودي ، ابوالحسن علي بن الحسن بن علي المسعودي

مروج الذهب و معادن الجوهر: تحقيق محمد محىالدين، القاهرة 1964، الطبعة الرابعة.

16. ابن عبدالبر ، ابوعمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر القرطبي

الاستيعاب في معرفة الاصحاب، بيروت 1995.

17. ابن حجر، شهاب الدين ابوالفضل احمد بن علي بن محمد بن محمد علي الكناني العسقلاني.

الاصابة في تميز الصحابة: القاهرة. 1325هـ
18. الحنبلي، المؤرخ الاديب ابي الفلاح عبدالحي ابن العماد الحنبلي.
شذرات الذهب في اخبار من الذهب: بيروت، داراحياء التراث العربي.
19. السحار، عبدالحميد جودة السحار.
صلح الحديبية: فتح مكة، القاهرة 1977، دارمصر للطباعة.
20. ارثـر كرستنسن.
ايران في عهد الساسانيين: ترجمة يحى خشاب، بيروت 1982.
21. فاروق عمر (الدكتور).
تأريخ ايران: بغداد 1989.
22. السيوطي ، عبدالرحمن بن ابي بكر جمال الدين السيوطي.
تأريخ الخلفاء: القاهرة 1351هـ، المطبعة المنيرية.
23. ياقوت بن عبدالله الحموي.
معجم البلدان: القاهرة 1323هـ.
24. ابن مسكوية ، ابن علي مسكوية الرازي.
تجارب الامم: طهران 1987.
25. شاكر محمود راضي (اللواء الركن المتقاعد).
يرموك و تحرير ديار الشام: بغداد 1986.
26. الخطاب – محمود شيت (اللواء الركن).
– قادة فتح العراق والجزيرة: دارالفكر، ط3، بيروت 1977.
– قادة فتح بلاد فارس (ايران)، دارالفتح، بيروت1965، ط1.
– الرسول القائد: بغداد 1972.
27. خطيب البغدادي: احمد بن علي خطيب.
تأريخ بغداد: قاهرة، مطبعة السعادة.
28. ول وايرل ديورانت.
قصة الحضارة: ترجمة محمد بدران، الادارة الثقافة في جامعة الدول العربية.
29. القضاة ، د امين القضاة.
الخلفاء الراشدون: اعمال واحداث، مكتبة المنار، اردن 1989، ط2
30. يوسف العش (الدكتور).
الدولة الاموية: مطبعة الجامعة. دمشق.
31. مصطفى السباعي (الدكتور).
نظام السلم والحرب في الاسلام: دمشق.
32. سير توماس ارنولد.
الدعوة الى الاسلام: ترجمة الدكتور حسن ابراهيم حسن. بيروت.
33. اليعقوبي ، احمد بن يعقوب.
تأريخ يعقوبي. نجف 1358هـ. و تأريخ اليعقوبي ـ مؤسسة الاعلمي للمطبوعات ـ تحقيق عبدالأمير مهنا ـ بيروت 1999.
34. ابن سعد ، ابن سعد البصري الزهري.
طبقات الكبرى. بيروت 1376هـ.
35. جوزي ، جمال الدين ابو الفرج عبدالرحمن بن علي الجوزي.
– صفة الصفوة: حيدر ئاباد الدكن، بتحقيق الفاخوري، 1355هـ.

– تأريخ عمر بن الخطاب: القاهرة.
36. رفيق بگ العظم.
– اشهر مشاهير الاسلام والسياسة: الطبعة الهندية،ط4.
37. احمد امين.
– فجر الاسلام: دارالكتاب العربي. بيروت 1969 ط10.
38. الجبوري ، عبداللطيف اسماعيل الجبوري.
– رسائل الفاروق عمر بن الخطاب. بغداد 1989.
39. مجلة المجمع العلمي العراقي.
– فاروق عمر: طبيعة الدعوة الاسلامية. بيروت 1970.
40. هيكل: محمد حسنين هيكل (الدكتور).
– الفاروق عمر: مطبعة مصر. القاهرة.
41. خصباك ، شاكر خصباك (الدكتور).
– الكرد والمسألة الكردية. بغداد 1959.
42. طالباني ، نوري طالباني (الدكتور).
–منطقة كركوك و محاولات تغير واقعها القومي. لندن 1995.
43. الواقدي ، محمد بن عمر واقدي.
– فتوح سواد العراق (فارسي) ترجمة ملا عبدالعزيز واعظي. تهران 1374 ايراني.
44. ژان سواژه.
–مدخل تأريخ شرق اسلامي ، ترجمة وتحقيق نوش آفرين انصاري.
45. فؤاد سنزگين.
– تأريخ التراث العربي: ترجمة محمود فهمي حجازي.
46. النجار ، محمد الطيب النجار (الدكتور).
– عمر: نظرة عصرية جديدة.
47. العقاد ، عباس محمود العقاد.
– عبقرية عمر: دارالفكر للطباعة والنشر بغداد. بيروت.
– عبقرية خالد: دار الهلال. قاهرة 1952.
48. المودودي: ابو الاعلى المودودي.
–مفاهيم اسلامية حول الدين والدولة. الكويت1977.
49. ربيع: محمد محمود ربيع (الدكتور).
– الثقافة الاسلامية. كويت1989 ط1.
50. السباعي: مصطفى السباعي(الدكتور).
– نظام السلم والحرب في الاسلام. بيروت.

سەرچاوە كوردییەكان

51. بدليسى ، شەرەفخان كوڕى شمس الدين بدليسى.
– شرفنامە: مامۆستا هەژار كردويە بە كوردى. چاپخانەى نعمان، نەجەف 1972.
52. زكى: محمد امين زكى.
– كوردوكوردستان: چاپخانەى دارالسلام. انتشارات سيديان، مهابات.
53. مردۆخى ، محمد مردۆخى كوردستانى.

- مێژووی کوردوکوردستان: وەرگێڕ عەبدول کریم محمد سعید، مطبعة اسعد. بغداد1991.
54. خەلیقی: حوسینی خەلیقی (دکتور)
- کۆمەڵناسی کوردەواری: چاپخانەی (حوادث). بغداد 1992.
55. قفطان ، صالح قفطان.
- مێژووی نەتەوەی کورد: مطبعة سلمان الاعظمي. بغداد1969.
56. نەوشیروان مصطفی.
- پەنجەکان یەکتری دەشکێنن: سلێمانی 1998.
57. رۆژبەیانی ، مەلا جمیل رۆژبەیانی.
- وڵات گیری رەشەخاکی عێراق: چاپی یەکەم، سلێمانی 1997.
- مێژووی حەسەنوەیهی و عەیاری: دارالحرية. بغداد 1996.
58. پلوتارك.
- شەڕەکانی ئەسکەندەری مکدونی: و. جلال تەقی. سلێمانی 1973 راپەڕین.
59. حوێزی، مەلا رؤوف سلیم حوێزی.
- کوردستان و ئاینی ئیسلام: چاپخانەی جامعە 1970.
60. حمە کریم ، حسن محمود حمە کریم.
- لە مەدینەوە بۆ مدائن: سلێمانی 1997.
- ئاینی کورد: چاپی سێیەم 1998.
- کابانی کوردی: چاپی دووەم 1998.
61. صاحب: محمد بهاوالدین صاحب.
- پیرشالیاری زەردەشتی: مطبعة شفیق 1968.
62. نەهرۆ: جواهر لال نەهرۆ.
- چاوپیاخشانێك بە مێژووی جیهاندا: وەرگێڕ رؤوف محمد زوهدی.

گۆڤار و رۆژنامە

63. مجلة العربي، العدد(264)، 1980.
64. گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، ژمارە 18-19، بغداد، خانەقین لە مێژوودا، رۆژبەیانی.
65. گۆڤاری هەزارمێرد، ژ/3، سلێمانی1998.
66. المورد. العدد/1997،2، الجهاد في خطابة صدر الاسلام: ناهي ابراهيم العبيدي.العراق.
67. گۆڤاری (رامـان)، ژ/2.
68. گۆڤاری روناکبیری (سوید)، ژ/2.
69. گۆڤاری ئاوێنە، ژ/(24-25) ساڵی1375ئێرانی.
70. کوردستانی نوێ، ژ/1619، 1998/5/25.
71. مجلة المستقبل الاسلامي: العدد/76، زيد محمد الرماني.
72. گۆڤاری رۆشنبیری نوێ: ژ/ ()، د. محسن محمد حسین.
73. کۆمەڵێ سەرچاوەی تر کە لەبەشی دەهەمدا هەیەو لێرەدا ناوەکانمان نەهێناوە.
74. التاريخ الإسلامي . محمود شاكر.المكتب الإسلامي . بيروت . 1991 الطبعة السابعة
75. ژیانی پێغەمبەری مەزن . عەزیز ئەمین پارەزانی . چاپخانەی کامەرانی . سلێمانی 1973.
76. اسد الغابة . عزالدين ابن الأثير. تهران . 1377.
77. كتاب المغازي . محمد بن عمر الواقدي . تحقيق الدكتور مارسون جونس . اوكسفورد 1966.

78. الدرر في اختصار المغازي والسير. ابو عمر يوسف ابن عبدالبر. تحقيق الدكتور شوقي ضيف. القاهرة 1386.
79. العبر وديوان المبتدأ والخبر. عبدالرحمان ابن خلدون. القاهرة 1384.
80. المحبر. ابو جعفر محمد بن ابن حبيب البغدادي. تحقيق الدكتورة ايلزة ليختن شتيتر. بيروت 1361.
81. مذكرات مأمون بيگ. ترجمة روژبيانى وشكور مصطفى. مطبعة المجمع العلمي العراق.
82. رحلة المنشئ البغدادي. محمد اسيد احمد الحسيني. شركة التجارة والطباعة. بغداد 1948.
83. العراق الشمالي. محمد هادي الدفتر وعبدالله حسن. بغداد 1955 مطبعة شفيق.
84. اصول اسماء المدن والمواقع العراقية. المحامي جمال بابان. بغداد 1989. مطبعة الاجيال.
85. رۆژنامەی دەنگی میللەت. ژمارە 115. (شارەبان لە نیو سەدەدا). عباس سلێمان سمایل
86. الفصول الفخرية. جمال الدين احمد بن عتبة. تهران شركت انتشارات علمى 1368.
87. دلائل النبوة. ابوبكر احمد بن حسين البيهقي. تهران. انتشارات علمي 1364.
88. در السحابة في مناقب القرابة والصحابة. الامام الشوكاني. دمشق. دار الفكر 1984.
89. حلية الاولياء وطبقات الاصفياء. ابي نعيم الاصفهاني. مصر 1357 قمري. مطبعة السعادة.
90. القضية الكردية في منظور الإسلامي. عبدالله طاهر. دەستنووس.
91. مێژووی کۆیە. بەرگی دووەم. مطبعة نمير. بغداد 1984.
92. یادی مەردان. مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس. بەرگی دووەم. چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد.
93. دیوانی پیرەمێردی نەمر. بەغداد 1970.
94. بنەماڵەی زانیاران. مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس. چاپی یەکەم. چاپخانەی شەفیق 1984.
95. فەتواکەی مەلای خەتێ. حەسەن مەحمود حەمەکەریم. سلێمانی. 2006. لە بڵاوکراوەکانی پرۆژەی تیشک.
96. رجال حول الرسول. خالد محمد خالد. دار الكتاب العربي. بيروت. 1973.
97. نامەی مافناس عەباس هەمزە خدرکە بۆی ناردوم لەسەر گۆڕی ئەسحابە عەبدوڵڵا.
98. نامەی کاک ئیبراهیم ئەحمەد بەرزنجی لە (2002/1/8) لەسەر گۆڕی سەحابە.
99. صور من حياة الصحابة. عبدالرحمان رافت الباشا. مطابع الوطن السعودية. 1991.
100. زاد المعاد. ابن قيم الجوزية. مؤسسة الرسالة. بيروت 1986.
101. وتەیەکی بەڕێز حەسەن شێخ عەبدوڵڵا عەبابەیلێی کە لە مامۆستا سید نجم الدین تەهای وەرگرتبوو.
102. وتوێژ لەگەڵ حاجی موحەممەد کۆکۆیی لە هەڵەبجە مانگی پێنجی 2002.
103. وتوێژ لەگەڵ مامۆستا شێخ موحەممەد سازانی لە ماڵی خۆیان مانگی دەی 2001.
104. هەفتەنامەی الاتحاد. ژمارە 452 لە 2001/12/21 بابەتێکی کاروان ئەنوەر.
105. ابوعبيدة بن جراح. مشاهير قادة الإسلام. بسام العسلي. دار النفائس. الطبعة الرابعة. بيروت 1982.
106. تأريخ ابي الفداء (المختصر من أخبار البشر). الملك الؤيد عمادالدين ابي الفداء. دار الكتب العلمية. يروت 1997.
107. بط الفداء والاخلاص سعد بن ابي وقاص. محمد عبدالجواد السكري. دار القومية للطباعة والنشر 1964.